

ДУБАЯ

№ 1 2020

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok ukrajinských
spisovateľov
na Slovensku, Prešov.

Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ПРОКІП КОЛІСНИК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
ГАННА КОЦУР,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5
Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá
pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.
Objednávky do zahraničia vybavuje
Slovenská pošta, a.s., Stredisko pred-
platného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box
164,82014 Bratislava 214,

e-mail: zahranična.tlac@slposta.sk

ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Сергій Борщевський Прикри ронделі	2
Єва Олеар Люблю розкидані пелюстки троянди	6
Антонія Цвід І темні ночі... і ласки дівочі	10
Йосиф Шелепець Старинський бакалавр	16
Володимир Панченко Тінь Заратустри	36
Володимир Винниченко Момент	48
Чудний епізод	59
Михайло Роман Мій шлях до Шевченка	66
Зенон Пазняк Пані Раїса	72
Я вдячний Богу	73
Микола Мушинка Збірник на пошану закарпатського вченого «Олекса Мишанич у колі сучасників»	75
Презентація книги про бомбардування Пряшева Червоною армією у грудні 1944 року	78
Книга спогадів чи не останнього живого представника національно-визвольного руху на Закарпатті сталінсько-беріївського періоду	80
Мар'яна Нейметі Про літературу – без пафосу, але з любов'ю	83
Микола Дупляк Залишилося тільки каміння?	87
Прокіп Колісник Співучий живопис	93

ПОЕЗІЯ

Сергій БОРЩЕВСЬКИЙ

Прикрі ронделі

Думки мене змагають невеселі,
зненацька наринають з глибини
і так назовні просяться вони,
що я мережу прикрі ці ронделі.

На Сході хлопці вбрані у шинелі
постали проти хижої чмани.
Думки мене змагають невеселі,
зненацька наринають з глибини.

А хтось вмовстився зручно у фотелі
і скиглить, що втомився від війни,
хоча не знає тій війні ціни.
Одні – в окопи, інші – у борделі...
Думки мене змагають невеселі.

* * *

Деремося крізь хащі непролазні,
важка й терниста випала нам путь.
А хто ж Мойсеї ті, що нас ведуть?
То зрадники, то гендлярі, то блазні.

Спираючись лише на сили власні,
на власну волю і на власну лють,
деремося крізь хащі непролазні –
важка й терниста випала нам путь.

Та треба йти і далі без боязні,
аби туди дістатись будь-що-будь,

де обриси з туману постають
обіцяного краю невиразні...
Деремося крізь хащі непролазні.

Не перший рік на Сході йде війна,
там землю оперізують окопи,
а тут працюють бари і секс-шопи,
і на екранах крутиться шпана.

Дай волю їм – зжеруть, мов сарана,
планету всю кремлівські мізантропи.
Не перший рік на Сході йде війна,
там землю оперізують окопи.

З походу виглядають край вікна
Уліссів українські Пенелопи;
чекаємо підтримки від Європи,
А та і нерішуча, й забарна...
Не перший рік на Сході йде війна.

Мій Київ як стояв, так і стоїть:
він знав щасливі і трагічні миті;
коли Москви ще не було на світі,
мій Київ був багато вже століть.

Від куполів Софії у блакить
іздавна линуть дзвони гордовиті;
мій Київ як стояв, так і стоїть,
він знав щасливі і трагічні миті.

Тож треба опиратись самохіть,
як це робили предки знамениті,
зажерливій московській ненаситі,
щоб чулося крізь плин тисячоліть:
мій Київ як стояв, так і стоїть.

Твоя свобода тільки у тобі:
не жди її покірливо від влади.
Нехай тебе не зваблять казнокради,
не догоджай затурканій юрбі.

Не піддавайся розпачу й журбі
і не потрап у пастку безпоради.
Твоя свобода тільки у тобі,
не жди її покірливо від влади.

Гадаючи, що ми тепер слабі,
нас знову прагнуть уярмити зайди.
Попереду численні ще завади,
та нас вони не спинять, далєбі...
твоя свобода тільки у тобі.

Така ознака нашої епохи:
відкриті всі дороги глупоті,
на сцені і в реальному житті
усюди домінують скоморохи.

Гадають владці, що підданці лохи,
всіх ошукати мають на меті;
така ознака нашої епохи:
відкриті всі дороги глупоті.

Переступивши істини святі,
на трони сходять знов царі-Горохи,
і треба не боятися нітрохи
і стати в них незрушно на путі:
така ознака нашої епохи.

Москву дратує українська мова,
адже народ без мови не народ:
у ній народу генетичний код,
у ній його життя першооснова.

Рятує міць прабатьківського слова
Від лихоліть, принижень і знегод.
Москву дратує українська мова,
адже народ без мови не народ.

Барвиста, життєдайна, пречудова
вона надійний щит від хижих орд;
дзвінка, неначе плин весняних вод,
душевна й ніжна, наче колискова,
Москву дратує українська мова.

Історія Московії кривава,
і це давним-давно збагнути час.
Повинен розуміти кожен з нас:
не в Путіні одному тільки справа.

Посвідчать Прага, Будапешт, Варшава,
Сибір, Центральна Азія, Кавказ:
історія Московії кривава,
і це давним-давно збагнути час.

Така вона, грабіжна ця держава,
Потрібні конче Крим їй і Донбас...
Дай волю їй – загарбає і Марс,
огидна, страхітлива і лукава
історія Московії кривава.

(«Українська літературна газета», 21 грудня 2019 р.)

ПРОЗА

Єва ОЛЕАР

Люблю розкидані пелюстки троянди

Що говорилося за столом
під трояндою – секрет

Пелюсток перший (передосінній ранок)

Незвичайно втішний ранок обнімав всіх, хто в той час виходив зі свого дому. Він був ясний, свіжий, гострі контури будинків врізувались у прозоре повітря, немов хотіли його пошматкувати, грались зі світлом і тінню, спонукуючи для того широку палітру фарб фасад. Квіти, що висіли з підвіконня, ніби хотіли обняти всіх перехожих попід них для насолоди, для розкошування.

День навстіж відкрив невидимі двері міста, вітав його мешканців у передосінній ранок. Здавалось, ще не погасала міць сонця. Ще дарує свої промені, сонячний диск над містом готовий дати до відома свою красу, свою силу. Кущі в міському парку легенько обвивають шовкові нитки павутиння, в яких сонце заглядає веселкою, райдугою. Ще хотіло доторкатись зелені і тих, що гуляли тротуарами, закутками і периферіями міста. Хотіло прогріти згорблені плечі перестарілих і недужих. Бо саме такі виходили на вулицю зарання, щоб чим довшим вбачався їм день, щоб не підкрадались вечори так швидко, щоб осінь ще не приповзала так передчасно.

Коли місто ще тихе, приспане, дрімаюче, ще не гомонить жвавою бесідою натовп людей, машини ще не гучать, не свищать, не пишцять гальма автобусів; коли все ще таке напівсонне, легеньке, м'яко і ніжно ласкає обличчя, – в такий час люблю це місто, воно ніби доторкається мене бархатним пелюстком троянди, обіцяє невидиму таємницю.

Пелюсток другий (міське тріо)

Як пізнати міських «кавалерів»? Трійка таких, віком коло сімдесяти, зупинилась перед вхідними тяжкими дверима одної, мабуть, вже єдиної такого типу кав'ярень, яка за всі роки витривало чекає і вітає своїх гостей. Перш ніж увійти до середини елегантної, зі всіма ознаками типової міської архітек-

тури, кав'ярні, ще попросили незнайомого зустрічного зробити їм на згадку спільне фото мобільним телефоном, бо самі ще не оволоділи новий вид фотографії – селфі. Вони не зайшли у новий буфет «кебаб» чи «багетарію», але сюди, до тої кав'ярні, яка зустрічала гостей класичним обладнанням, атмосфера дихала автентичністю минулої доби, тими самими декораціями, килимами, дзеркалами, могутніми столиками, м'якими фотельками.

Перший міський «кавалер», видно, займався спортом, може, донині й займається, бо м'язи на ногах в коротких, неоновому кольору ногавицях, про це достатньо свідчать. Навколо шиї мала хустинка теж в кольорі ногавиць. Під рукавом спортивної блузки випинались напружені м'язи рук, переконуючи кожного про щоденний тренінг. Постать виструнчена, обличчя смугляве, все тіло бронзове, певно, літом цілими днями привик лежати біля басейну. На ногах найновіший модний тренд спортивних кросівок. Навхрест грудей висить невелика сумочка, яку у таких «молодих сеньйорів» часто видно. Поєднувати вік чоловічини зі способом одягу тут не варто.

Другий – напевно, колишній педагог. Трохи похилий, з тонкою паличкою в одній руці, здається, якась ... роза його тягне донизу. Окуляри не тримаються на корені носа, спадають на його гострий кінець, ледь-ледь не впадуть. Під пахвою невеликий портфель, трохи обтертий, свідчить чи не про довгорічну звичку так носити підручники, зошити, чи різні прилади, потрібні для викладу професійного предмету перед студентами. Пильно застрижена коротка сива борідка. Напевно, титул у нього перед прізвищем і за ним... Такі типи сліdkують і критикують все навколо: мало місця на розбитих хідниках; всі люди виходять до міста в один час; недосконало відновлені старі будівлі; автобуси переповнені тоді, коли він виходить і йому потрібно швидко перебрatись кудись; нелад в автобусному порядку. Критикує поведінку майже всіх зустрічних. Чи він злиться сам на себе, а роздає свій настрій довкола, не знати. Немає сенсу колупатися в цій справі, бо вона незмінна.

Третій – в нього ніби вигляд директора якогось агентства по страхуванню, або службовця банку. В класичному темному костюмі трохи випинається черевце, але так лише – трохи-трохи, біла сорочка з краваткою робить вигляд серйозного чоловічини. Рука з печатним перснем тримає сигарету. Голова самовпевнено витягнена, мов у індика, наче хотів би всім сказати: «дивіться, я тут, я – пан цього міста і свого часу!»

Трійця друзів різних типів зібралась тут, в центрі стародавнього міста, міста парубоцьких років, того часу, коли ніщо і ніхто не зв'язував їхню поведінку, вільний час, дозвілля. Їм захотілось пригадати і на мить вернути той час. Попливти проти течії прискореного щоденного хаосу. Захотілось їм перекреслити «недосконалу?» сучасність.

Чи то вдасться – не знати. Бо засохлий темнорожевий пелюсток троянди вже не так пахне, його не вигладиш, він незадовго розсиплеться.

Пелюсток третій (тераси)

Міські тераси поволі заповнюються. Один сідає сам, бо так хоче впливти до нового дня, ще побути зі своїми, може, і тайними, може, робочими думками чи спогадами; до другого столу сідає компанія зранку вже в доброму настрої, весела, жваво пригадує вчорашні цікаві пригоди. В іншій терасі

кілька дам-сеньйорок сідає до першої кави, бо привикли не сидіти дома, але в дружній розмові випити ранній «збудник» для старту до нового дня, оцінити вчорашній серіал, що безкінечно йде по телевізії, де головна дійова особа все ще не знайшла свого милого, а він десь із другою балує. Як разом вирішать неймовірно складну проблему серіалу, розходяться по домівкам. Там чекають доставку обіднього меню від якоїсь харчовальної фірми, щоб самим не турбуватись з покупками, варінням, бо, як правило, після навчання потрібно займатись онуками. Інде присядуть колеги для обговорення робочих справ, новинок. І чужинці зупиняються коротко після того, як знімали у мобільники цікаві фасади будинків старого міста, про які ті, що сидять на терасах, часом нічого не знають. Всі кохаються свіжою ранньою атмосферою незнайомого міста.

Кельнери сіяють задоволенням. На столи приносять напитки, закуски, холодні напої. Видно, не всі гості будуть з тих, що дістають прокламовану середню зарплату.

Навколо них пахне жовтий ароматний пелюсток троянди.

Пелюсток четвертий (біля похоронного повідомлення)

Особа середнього віку з пластиковою сіткою в руках. Йому байдуже, що чоловічій це не личить. Ну, і що? Мое місто, моя вулиця, моя сітка.

Він щойно вийшов з-під одного житлового блоку. Став, оглянувся в один і у другий бік, і, вибравши з кишені «пляскачку» з двома децилітрами дешевої горілки, підкріпився коротким ковтком.

Потім запалив сигарету, та, якби й нічого особливого не сталося, пройшов вулицею, як звичайно це робив, обминаючи «зебру» – дозволений перехід, до автобусної зупинки.

Може, він уже не знав сприймати найновіші тренди в способах відпочинку, спілкуванні людей. Не вмів порозуміти робочим обідам, фаховим зустрічам, коротким обіднім паузам на літніх міських терасах, пластиковим мискам з обідом з китайського буфету, або смачним багетами чи трикутникам піци в руках зустрічних.

Сьогодні він усвідомив свою слабкість, безсилість, знемогу вернути свої сили, своє натхнення. Більше не зміг

Напевно, не тільки в нашому місті стало звичкою зупинятись біля магазинів з квітами і, задираючи голову, регулювати окулярами зір, щоб прочитати повідомлення про похорон покійного. Підійшовши, кажуть: «іду подивитись, чи не про мене там повідомлення». Не бачу в тому жарт, але так воно якимось усілось між людьми, що цікавляться, хто із їхніх знайомих вже попрощався з тим світом і пішов за своїми предками. Навіть, спеціально їдуть міським транспортом в певний час до центру міста, щоб оглянути «свіжі» сумні повідомлення.

Через кілька днів там повідомлення про покійного, що проходив, обминаючи «зебру». А винувата, напевно, не тільки «зебра».

Та чи прийде хтось попрощатися з незнайомим. Буває, часто такі залишаються самотніми, бо діти десь в Ірландії, Великобританії, пізнавають світ,

бо забажалось вільності, доброго заробітку, інколи там закладають сім'ї, а батьки з пластиковою сіткою блукають по місту.

Пелюстки троянди в кольорі кориці бувають дуже крихкі.

Пелюсток п'ятий (Катя)

Місто поволі втихало, ставало малолюдним. З терасок ще тут-там лунала приємна музика. На зупинці міського транспорту стояло кілька осіб, очікуючи, певно, свій тролей, інші вибирали щохвили мобільні телефони, щось слідкували, майстерною швидкістю виписували вістки, когось, напевно, чекали на побачення. А молодші, з навушниками, поклепкуючи ногою, слухали з плеєрів нові гіти.

Катя зі своїм милим хлопцем не поспішала додому. Наближення осінньої атмосфери, що вже висіла в повітрі, подіяла на їхню поведінку. Крокували поволі, зустрічали знайомих, віталися. Усміхались, вдихуючи запахи вареного вина, червоніли останні пиріжки, ще ступав слабкий димок з-під смажених ковбас в майже пустих малих вуличних прилавках. Приємно їм було. Не часто, навіть не звикли триматись з переплетеними пальцями на руках, але той вечір був винятковим. Оглядали високі старі будинки, слухали дзвін, що оголошував котрись годину на бані церкви. Був пізній час. Він поцілував її лице на прощання, а їй здавалось, наче доторкнувся ніжного пелюстка троянди.

Пелюсток шостий (осінній)

Люблю розкидані пелюстки троянди, які, ледь засохлі, впали із віночка квітки і розсипались навколо вази. Той запах люблю, запах засохлої троянди. Осінній пелюсток троянди і запашний дух дня, щастя, любові.

Розкидані пелюстки – як життєві пригоди, думки, що їх не прикриєш нічим новим. Вони все живі, все вертаються, не вгасають.

Люблю слухати, коли дощові краплі стукають на парапет. Чим сильніше йде дощ, тим кращий стукіт. Тоді я загортаюсь сильніше у ковдру, гляну на годинник, чи дозволить ще якусь хвилину полежати так, слухаючи цю дощову музику. Нюхаю аромат повітря, той запах засохлих пелюстків троянди, що його дощ робить ще гострішим, сильнішим. В ньому і трава, і квіти, і дерева, і вуличний порох – все те змішане втягую ніздрями і так спокійно піддаюся незвичайному, самотньому, винятковому моменту осіннього ранку.

Столочена, стоптана трава, осінні листя дерев вже пахне холодом, старінням. Павутиння тонесенькими нитками переплітається поміж галузки, створивши майже невидимі єднальні містки мережива між ними.

Павутиння, що обліплює роки, спогади, старість, людей.

Засохлі пелюстки троянди не викидую, довго зберігаю розкиданими. Не хочу, щоб вони розсипались.

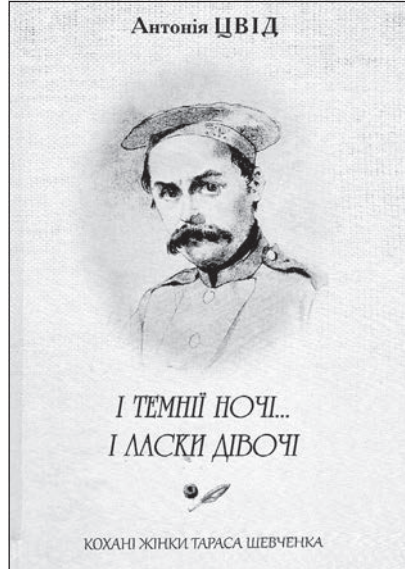
Антонія ЦВІД

Трилогія відомої української письменниці Антонії Цвід про життя й кохання Тараса Шевченка об'єднує романи: «Возлюбленик муз і грацій», «І темні ночі... і ласки дівочі» та «Як русалки місяць повлять...» У першому йдеться про становлення його як художника й поета, а також про кохання з Амалією Європеус, Надією Тарновською, Ганною Закревською і Варварою Репніною.

Другий роман – про життя поета в Україні, сватання до Федосії Кошиць, арешт, заслання,

пристрасне кохання з кримчанкою Забаржадою, захоплення Агатою Усковою і казашкою Катєю, повернення із заслання та залицання до Катерини Піунової в Нижньому Новгороді.

Третій роман охоплює період життя Тараса Шевченка в Санкт-Петербурзі, його останню поїздку в Україну, стосунки з Марко Вовчок, Марією Максимович, заручини з Ликерою Полусмак та неочікувану зустріч і творчу співпрацю з Музою юності поета, його коханою – Амалією Європеус.

І темні ночі... і ласки дівочі

(Уривок)

ЦЕЙ П'ЯНКІЙ ЗАПАХ ТВОГО ВОЛОССЯ!

К а р т и н а д р у г а

Моє серце, моя зоре, раю мій...

Санкт-Петербург. Таємна зустріч Шевченка з Ганною Закревською на найманій квартирі. Закохані заходять до квартири, Тарас допомагає гості зняти барвистий китайковий каптан, облямований парчею. Вона залишається в корсетці із золототканої парчі зі шнурованим ліфом, червоній вовняній спідниці й барвистій традиційно орнаментованій запасці. Чобітки з червоного сап'яну на високих підборах підкреслюють її стрункість.

Ганна, підійшовши до люстра, знімає смушкову шапочку-кораблик, накладену на намітку, розшиту барвистим бісером. Тарас спостерігає, як вона поправляє зачіску з діамантовою заколкою. Він підступає до неї ближче, виймає шпильку з кіс, волосся осипається йому на руки...

Ш е в ч е н к о . Який знайомий цей п'янкій запах твоїх розплетених кіс...

Він знімає з жінки діамантове кільце та прикраси у вигляді золотих монет, ніжно шепоче:

– Я винаймав цю квартиру, Ганнусю, аби нам було де сховатися від усього світу і забути про всіх...

Г а н н а . Мені добре скрізь, де ти, Тарасику, коханий мій...

Ш е в ч е н к о . Чи ж ти надовго до Петербурга?

Г а н н а . Ой, не знаю, як Платон упорається зі своїми справами в столиці... Я ув'язалася за ним, бо вже не могла далі, не бачивши тебе... Знав би ти, як нестерпно жити з нелюбом, а ще коли всім серцем линеш до коханого...

Вона пригорнулася до нього, і він її, як маленьку, погладив по голівці.

Ш е в ч е н к о . А я в Україну вернуся тільки, як отримаю диплом на звання «вільного художника». Його мали видати ще торік, але й досі немає постанови Академічної ради. А зараз переймаюся своєю «Мальовничою Україною». Вже кілька друкованих зошитів передав в Україну для розповсюдження;

Г а н н а . Я бачила, Віктор Закревський отримав твої зошити, деякі вже передав Варварі Репніній,

Т а р а с . Княжна клопочеться про нові замовлення для моїх робіт. Оце 20 грудня написала, що багато добрих і чесних душ бажають мені добра і повідомила, що збрала за естампи «Мальовничої України» 800 рублів. Просила якомога швидше надіслати ще 100 примірників... Може б, якраз ви з Платоном і забрали їх, а Віктор, може б, передав їй?

Ганна трохи ревниво подивилася на Шевченка.

– Ого яку діяльність розгорнула княжна! Й чого се вона так старається?

– Тільки тому, голубко, що має добру благородну душу...

Ганна, заспокоївшись, і собі нахваляється:

– А я теж серед жінок розповідаю про твою «Мальовничу Україну»...

Шевченко зворушено пригортає Ганну, обцілює її руки.

– Зіронько, голубонько, свято моє...

Моє серце, моя зоре,

Раю мій, покою!

Ніхто не зна мого раю,

І сама не знаєш,

Що витаєш над мною,

Як зоря над гаєм.

Г а н н а . Думала, коли не побачу тебе, не витримаю й помру...

Ш е в ч е н к о . Голубко моя, що ти таке кажеш? Живи!

Г а н н а . Коли б хоч дитинку мала, схожу на тебе, вона б втішала мене в час нашої розлуки, а так...

Шевченко опускається перед нею на одне коліно.

Ш е в ч е н к о . Коли б ти була моєю та була в нас донечка, така гарна, як ти, я б назвав її Софійкою – мудрою...

Шевченко мовить про себе:

– І нараяв же мені лихий закохатися в заміжню!

Він ніжно пригортає Ганну, шепочучи коханій на вушко:

– Але сьогодні ти лиш моя!

Ганна похопилася й метнулася до своєї сумки.

– Ой, а я ж тобі гостинців з України навезла, а то, може, ти й не вечеряв! Вона розгорнула білу скатертину, накинувши її на стіл і заходилася ха-

зайновито викладати гостинці: коровай, печену качку, ковбасу, сало, пляшечку вишнівки.

– Як добре почуватися не самотнім хоча б на один вечір! – радіє Тарас, з легким сумом спостерігаючи, як чужа красуня порядкує у його чужій квартирі...

Заворожи мені, волхве...

Грудень 1844 року. Шевченко і Щепкін після вистави зайшли до ресторану «Рим» повечеряти.

– Ну й повеселили ви Петербург, любий Михайле Семеновичу, у «Мертвих душах»! А ось у «Ревізорі» ви перевершили себе... Ото вже душу одвів! І насміявся, й наплакався я від щирого серця.

Щепкін жартує:

– Саме для вас старався, Тарасе Григоровичу! Лише вас у залі й видко було – рідко яка душа така сприйнятлива, як ваша.

– Та це кепкуйте з мене, земляче, – сміється Шевченко. – А коли ви після вистави прочитали на біс «Думи мої, думи мої...», я мало зі стільця не впав.

– Я пишаюся тим, що маю такого друга! – промовляє Щепкін.

– Спасибі вам, дорогий Михайле Семеновичу, що ви так палко моє слово до людей доносите. Тільки... може, було б не казати, що я в залі? Незручно якось, оточили мене...

– А як, хай побачать молодий талант України! Бачили, як щиро земляки сприймають! Учора я й без вас читав на концерті вашу «Пустку».

– Яку се «Пустку»? У мене такого нема.

– А ту, що в мені присвятили, що «Заворожи мені, волхве...», та й читав чи не всього вашого «Кобзаря»... Любо-дорого, любий земляче!

– А чули, 25 грудня студенти Медико-хірургічної академії презентували виставу за моєю п'єсою «Назар Стодоля». Якби ви знали, батьку, що тут робиться. Козацтво наше ожило! Стільки часу в мене забрала та вистава, заким я її перекладав українською, переписував та організовував студентів, що мушу тепер надолужувати в гравіюванні...

– Щиро радію за тебе!

– Їхньому директору Шлегелю вдалося добитися дозволу на влаштування в Академії студентського домашнього театру, на це йому виділили 150 рублів сріблом. Студенти справді грають чудово. У їхньому репертуарі – «Наталка Полтавка», «Ревізор», а також «Шельменко-Денщик» та «Сватання на Гончарівці» Квітки-Основ'яненка...

– Шкода, не дожив старий... – киває головою Щепкін.

– Царствія йому небесного! Талант був. А чоловік який? Всім помагав, чим міг, – зітхнув Шевченко. – Минулого приїзду до Москви, 19 лютого 1844 року, я під враженням від розмов з Бодянським розпочав komponувати свій твір «Чигрине, Чигрине...», а тут закінчив і присвятив його вам.

– Вельми вам вдячний, земляче, за посвяту.

Щепкін читає:

*Чигрине, Чигрине,
Мій друже єдиний,
Проснав, еси степи, ліси,
І всю Україну.*

*.....
Помолившись, і я б заснув...
Так думки прокляті*

*Рвуться душу запалити
Серце розірвати.*

– У Москві здіймив я довгі бесіди з професором Бодянським, – каже Шевченко, – він мені давав почитати початок «Літопису» Величка», так у мені й прорвало, як той чиряк:

*А я, юродивий, на твоїх руїнах
Марно сльози трачу; заснула Вкраїна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.*

– А оці твої рядки про слово правди, – ділиться Щепкін, – мені найближче до серця, ніби це моя душа ними до світу промовляє:

*Може, викую я з його / До старого плуга
Новий леміш і чересло. / І в тяжкі упруги...
Може, зорю переліг той, / А на перелозі...
Я посію мої сльози, / Мої щирі сльози.
Може, зійдуть і виростуть / Ножі обоюдні,
Розпанахають погане, / Гниле серце, трудне...
І вицідять сукровату, / І наллють живої
Козацької тії крові, / Чистої святої!!!*

Мені се, як і тобі, друже мій, дуже болить, бо ж обоє ми з тобою викуплені з кріпацтва і добре знаємо, що таке тягнути ярмо неволі, – мовить Щепкін.

– До віку дякуватиму своїм визволителям, а ще більше – вашим, Михайле Семеновичу, князю Репніну та його братові князю Волконському.

– Авжеж, світ не без добрих людей! – усміхнувся

Щепкін. – А як іде робота над «Мальовничою Україною»?

– Працюю. Сподіваюся, на ці гроші вдасться викупити рідню з неволі.

– Ми там, у Москві, намагаємося розповсюдити лотереї на неї, хоч і тугувато йдуть...

– Дуже добру справу ви робите і для мене, і для України, дорогий Михайле Семеновичу. Дякую вам від щирого серця!

– Хто ж відмовиться допомагати вам у цій благородній справі?

– А Панько Куліш, друг мій ліпший, у листі чомусь відмовився брати участь у цьому...

– А що крім альбому вдалося змалювали цього річ?

– Та ото хіба для книжки Полевого «Русские полководцы» галерею портретів: Петра I, Шереметьєва, Меншикова, Мініха, Рум'янцева, Потьомкіна, Суворова, Голенищева-Кутузова, Баркляя де Толлі, Вітгенштейна, Дибича, Паскевича. Наступного року має вийти книжка.

– А це не відволікло від роботи над другим альбомом «Мальовничої України»?

– А що зробиш! Не хочеш – мусиш, треба ж на щось жити.

Я вже маю квиток в Україну!

Квартира Шевченка. Він малює картину «Селянська родина». Заходить Гребінка.

– Здоров був, земляче! Як воно життя-буття?

– Ось думаю, з ким би його в супрязі цього разу в Україну рушити. Ще 22 березня я подав заяву до Ради Академії з проханням видати мені атестат на

звання вільного художника. Одночасно просив видати документ на право виїзду в Україну, де збираюся постійно жити й працювати. Нарешті дочекався, Рада ухвалила надати мені звання вільного художника, я вже маю квиток для подорожі... Ось послухайте, як пишуть: «...в Малороссийские губернии для художественных занятий, посему господа, на заставах команду имеющие, благоволят чинить ему как туда, так и обратно свободный пропуск, равно и беспрепятственное на месте, где сколько нужно будет, пребывание».

– Радію за тебе, дорогенький, – обіймає за плечі Тараса Гребінка.

– Тож я жду не діждуся того дня, коли рушу звідси. Чи ви, Євгене Павловичу, бува, не збираєтеся на літні вакації додому?

– Збираюся, але не певен, що відразу вдасться. Як кажуть, радий би в рай, та гріхи не пускають! Отож доведеться тобі, голубе мій, пошукати якої іншої супраги на сей раз.

Гребінка роздивляється картину, яку малює Шевченко.

– Гарна картина – сільська ідилія... Чоловік, жінка й дитя...

– Се для товариша мого – Конотопця.

– Ти маєш на увазі Єзучевського?

– Так, для його малюю картину «Селянська родина».

Гребінка підводиться, бере картуз.

– Перед від'їздом забіжиш – я тобі на дорогу приготував дещо: солонина, копченості.

– А припошли вам, дорогенький, всякої утіхи! кланяється Тарас.

Який я щасливий цією нелицемерною дружною!

28 березня 1845 року. Москва. Шевченко з актором Михайлом Щепкіним прогулюються «закарлючистими вулицями» Арбата.

– Покажу вам ще трохи Москви, Тарасе Григоровичу, – каже Щепкін. – Того разу, коли ви приїздили сюди, я, на жаль, не мав для вас багато часу.

– Але тоді Бодянський ознайомив мене з білокам'яною, і цього разу чимало ходили ми, хоч у нього й ноги слабкі... Я й сам, буває, блукаю вулицями, як той чужоземець, розглядаю то церкви, то собори... Побував у Кремлі, бачив дзвіницю Івана Великого, тільки вже не лічив ворон на тому Івані, як перше...

– Се правда! – сміється Щепкін. – Тисячі ворон повзають по золотих кремлівських банях, а їх розганяють сотні навчених яструбів.

– Гуляв я й на Іванівській площі, на якій колись голосно читали народові царські укази...

– Звідси й пішов вислів: «Кричати на всю іванівську».

– А яка притичина зо мною лучилася! – пригадав Тарас. – Здибав я чорноморського козака та й ну його розпитувати, що там поробляє наш кошовий Кухаренко. «Який, – каже, Кухаренко?» – «Та Яцько». А він на те: «Еге! Його на Зелених святках поховали». «От тобі й на, – думаю собі, – чи давно чоловік мені радив, щоб я бив лихом об землю, як той швець мокрою халявою об лаву. А його вже й поховали!»

Щепкін оторопіло втупився в Тараса:

– Як поховали?!

– Подозвольте ж, я далі повім. Попрощався я з чорноморцем, зайшов у якусь стару-престару церкву, щоб не збрехати, чи не Феодора Студіна біля Нікітських воріт, одправив по його душі панахиду, та й подався до Бодянського. Тільки на поріг, аж Кухаренко до мене: «Слава тобі, Боже! А я вже думав і не застану тебе тут». Я й остовпів, кладу на себе хресне знамення та од його! Ухопив він мене в свої обійми, а я тільки головою трясу та очима лупаю – чи не лихий мене поплутав, що я за живим своїм дорогим другом уже й панахиду справив!

– Ото налякав мене, а щоб ти живий був! – регоче Щепкін, аж у боки береться.

Пройшовши ще пару «закарлючок» і проминувши Смоленський ринок, друзі опинилися на Старому Арбаті, куди тяглися ланцюжки екіпажів.

– Чекай, а куди се ми забрели? – кинувся раптом Щепкін. – А бач, розмова нас вивела на Лобне місце.

– А диви, скільки тут люду – вовтузяться, як раки в решеті! – дивується Шевченко. – Кучкуються навколо фокусників, веселяться собі...

– Так люди у Москві розважаються святкового чи вихідного дня заради, – пояснює Щепкін, – он бачиш, театральну виставу дають, не те що паяци й штукарі на верьовках, навіть собаки й зайці. А на Новицькі свята тут до Великодня таке робиться, шкода, що ти не застав. Ото гуляння, крий мати Божа! Грають оркестри, тисячі людей прогулюються, обліплюють паровоз «Меркурій», який возить по рейках коляски з публікою в супроводі полкової музики. Підновинські гуляння відвідують і представники з вищого світу, прибувають в екіпажах, годинами ходять по балаганах. Щоправда, погода не завжди дозволяє красуням хизуватися своїм вбранням, того франтихи їздять в екіпажах із загорнутими за спину полами кожанок, щоб одночасно показати й підкладку, й розкішну сукню – їх для тепла зодягають кілька штук.

– А сьогодні, хоч і не Великдень, а екіпажів повно, дивується Тарас.

– Саме починається вечірнє гуляння. Під Новицьке стягуються спочатку купці, потому – дворяни і тоді гуляння триває аж до заходу сонця. Се такий своєрідний парад наречених: два-три десятки екіпажів і карет із купецькими доньками «на виданні» катаються по бульварах і набережних. А «женихи» сидять на перилах, як ластівки на жердках, розглядають та жваво обговорюють гарненьких москочок.

– А я читав про одне африканське плем'я, де чоловіків святково вбирають, фарбують вії, брови, писок і виставляють в шерег, вповздовж якого по черзі проходять дівчата і кожна, вибравши одного з них за чоловіка, веде додому, – оповідає Тарас, оглядаючи й собі карети з розфуфиреними дівками.

Щепкін щиро сміється.

– І не думав, що й у Москві є подібні звичаї, – не вгаває Тарас. – Але я тепер їду в Україну жінки собі шукати. Диплом Академії мистецтв у мене вже на руках, дозвіл на проживання в Україні теж маю. З Москви планую виїхати 2 квітня.

– Слава тобі, Боже! – радіє за товариша Щепкін. – А я скоро прибуду в Київ на гастролі з виставами «Ревізор» Гоголя та «Горе от ума» Грибоедова, та й знову здибаємося.

Йосиф ШЕЛЕПЕЦЬ

Старинський бакалавр

1

Я переконаний, що абсолютна більшість із вас не знає про мене нічого. Майже всі ви, хто читаєте або слухаєте читане про мене, старинського бакалавра, з подивом вилуплюєте очі і, нехтуючи мною, моєю особою, моїм світом, моїми болями і стражданнями або вимальовуєте на своєму обличчі посмішку, а якщо вам не до посмішки, то просто відзиваєте мене, мою душу,

мою істоту не вільним помахом руки, мовляв, яке мені діло до якогось бакалавра, про якого ще невідомо, чи взагалі він жив, тоді як я насправді жив, існував незалежно од вас, знаючи, що ви, які житимете через сотні років, залежатимете од мене, од мого життя, моєї віри у вас, і мого прямування крізь гори століть до вас, вашого життя і вашого побуту.

Так, я справді існував, я справді жив як реальна істота, як реально існуєте й ви. Чи ви це усвідомлюєте чи ні, я йшов до вас, ішов із вами, жив у вас і для вас. Я рухався у ваших клітинах, я супроводив вас як у голод, так і в достатки, як у пошесті, коли ви покотом умирали у болісних муках, так і в час радості й веселості, коли ви, народжуючись у хатах, їли й випивали, прославляючи народження дальших своїх нащадків і радіючи з того, що ваш рід не загине і продовжиться на дальші віки. Я ішов із вами у всі часи піднесення, коли ви гордо несли свою голову, виказуючи стільки мужності, незламності і волі до життя, що це аж дивувало сторонніх, та ішов я із вами і в часи занепаду, коли ви ставали підвольними, піддайними кожному, хто гримнув на вас і показав срібляник на долоні й коли ви не бажали признаватись до себе навіть за те, що ви такі, які є.

Ви можете дочитатись про мене, знайти моє прізвище й деякі інші дані про мою реально існуючу особу. Моє ім'я було записане в документах, воно фіксувалося в метриках, зазначалося в школах у протоколах, де я вчився. Про мене знали ті, в суспільстві яких я народився, з ким дружив, із ким я жив, з ким готувався до свого нелегкого життя. Моє ім'я зазначалося в кількох містах. Його каліграфічно гусячим пером виводили писарі, зазначаючи про мене, хто я, звідкіля, якого роду, чий син, які у мене статки, які маєтки, докопуючись насамперед відповіді на питання, чи зможу я заплатити за навчання, за постій у господаря хати, за одяг і взуття, які доводилося придбавати. Але небагато з того, де зазначалося моє ім'я, збереглося аж до вашого часу. Моя доля, як і взагалі доля усіх моїх ровесників, була невблаганною. Вона все, навіть те, що ми берегли як зіницю ока, протягом років понівечила, порозгублювала на розпутьях, залишаючи вам широкі простори для різних умовиводів, розбурханих уяв і здогадок і прямо фантастичних образів. Я справді жив. Моє ім'я і наперекір лихій долі збереглося для вас аж до вашого часу, вашого віку і вашого покоління.

Я був спудеєм у Самборі і Львові на північ од вас за Карпатськими горами, за гірськими хребтами, і коли закінчив школи, якийсь час жив удома у свого няня. Я відпочивав у нього після голодного поневіряння по далеких од мого села краях, виходив на поляни до вівчарів і підліковував виснажене у школах тіло, як одного дня за мною послали хлопчика од єрея. Мене просили, щоб я завітав до нашого

священика і посидів у його господі в богоугодній розмові із ним. Як я побачив, причиною мого запрошення до єрея була така справа. Дружина нашого єрея Андрія, пресвітера напoї старинської церкви купила на ярмарку євангеліє. Мене було запрошено до єрея для того, щоб я, перша особа із Старини, яка посувала не в одному місті, що славилася школами, увічнив цей її почин, на який було затрачено п'ятнадцять угорських золотих монет. Я це й зробив. Увіковічнив почин цієї світлої душі, заздалегідь передаючи анафемі всі руки, на всі часи, які наважились би цю книжку віддалити із старинської церкви, пошкодити її або яким-небудь іншим способом завдати їй шкоди, саме там я залишив згадку про себе, і ця згадка збереглася аж до вашого часу. Стисло за нашим шкільним, перекладеним із латині – небагато, але однак багато – записуючи про це добре діло Андрієві Насті 1725 року я записав про себе на купленому нею євангелії: младенець Василь, дидаскал самборський, бакалавр старинський року Божого 1725. Як усім уже відомо, мої нащадки старанно оберігали цю книжку, ховали її од хижого і нечестивого ока, берегли її од пожеж і плундрування. Ось таким способом ви знаєте про мене, знаєте моє ім'я, мою особу не в загальних рисах, а в конкретному вимірі.

Багато відомостей про мене зберігала людська пам'ять, і коли б ви розпитували про мене, наприклад, у час молодості ваших прадідів, коли такі розшукування були дуже модними, ви могли б знати про мене сьгодні далеко більше. Людська пам'ять нетривка, часом вона слаба, слаба вона, зокрема, коли йдеться про добро. Добром ви нікому не надокучите, не увійдете в нічию жовч, ніколи не змусите людську пам'ять зберігати його, ходити із згадкою і помислами на нього. Добро людьми сприймається як щось звичайне, цілком закономірне, поточне, яке повинно мати таке місце у вашому житті, яке має ваш хліб насущний, і воно легко забувається. А то зло, яке доведеться пережити, забувається важко. Лягаючи спати, людина думає передовсім, як уникнути його, перехитрити його, не зустрічатись із ним, не попасти в його лабету. Зло має велику силу. Раз вам заподіяне воно живе глибокою і образою у вашому серцях, і ви несете його далі й передаєте його своїм дітям, внукам, правнукам, у пам'яті яких воно живе після вас. Якби так не було, у нас не було б прагнення до правди, добра, у нас не було б сил вдосконалювати наш світ, робити його кращим для себе. Я, старинський бакалавр, не чинив нікому зла, хоч, може, когось я нехотячи образив, скривдив поглядом чи недоречним жартом. Але що мої дрібні непомітні образи супроти тих кривд, що їх чинили у моїй Старині Другіти та їх найманці і посіпаки, якими матері лякали своїх дітей та про яких із щемом говорите ви, хоч і ремонтуете їх колишні будинки і оберігаєте їх цікаву частинку своєї вистражданої історії, свого тяжко прожитого минулого.

Я повільно загублювався у пам'яті віків, однак не загубився повністю і тепер, це вже знаю з певністю, не загублюся. Як жив я із вами, так житиму з вами й у майбутньому, коли моєї Старини на своєму місці вже не буде та коли з її місцини розливатиметься смачна животворяща вода на вашу радість і на спокійне життя.

2

Ви, хто живете двісті п'ятдесят років після мене, у своїх судженнях і висновках дуже точні, педантичні і скрупульозні. Якби не лишилося моєю рукою зробленого запису на книжці, купленій Настею для старинської церкви, ви б говорили, що мене взагалі не було, що я витворена уявою химера та що нібито мене не існувало тому, що про мене не знайдено ніяких доказів в історичних документах. Ви так поступаєте не лише зо мною, а й з іншими, із цілими селами і місцевостями. Ви про мою Старину, про її минуле як про реально історичне говорите лише од часу, від якого

вона згадується в історичному свідоцтві, яким, на ваш погляд, може бути дарча, засновна, купча чи договірна грамота. Якби я, наприклад, зустрівся з вами, скажімо, в якійсь аудиторії якого-небудь вченого закладу і виступив з афірмативою про Старину, припустімо, року 1200 чи ще ранішого, ви зараз з усіх боків накинудилися б на мене із своїми негативами, що я вас уводжу у сферу міфів і легенд, бо ж ви знайшли в історичних документах дані про те, що моя Старина історично засвідчена тільки з 1343 року, коли вперше згадує про неї угорський король Людовік Великий. Цей король говорить про Старину при нагоді, при якій віддає її у власність Другетам, забираючи її від землевласника Петра Петеня. Ви позакінчували ще вищі школи, ніж я, перший старинський бакалавр, ви навчалися у великих містах Празі, Братиславі, Будапешті, Києві, Москві, які багато разів перевершують мій Самбір. Ви вмієте добре вести учені диспути, так що правда на вашому боці, бо ж справді угорський король говорить про Старину аж 1343 року, коли вона стає власністю Другетів. Та ви гадаєте, що вона існує лише від часу, від якого стала Другетівською або відколи була маєтком Петенів та що вона перед Петенями не жила, не їла хліб і не запивала його водою? Старина існувала і перед 1343 роком. Вона існувала і ще не являючись власністю ніяких вельмож і ніяких магнатів, вона існувала перед ними, будучи вільною од них як мале, нечисленне скупчення людей, доля яких завела в цей гірський куточок. Ви інколи по-вченому такі педантичні, що не хочете бачити її доісторичною, напроти як її видно далеко у глибину віків, не засвідчену історичними писемними пам'ятками. Таку мою Старину ви називаєте вигаданою, створеною в уявах, у духовній творчості старинчан та населення з її околиці. Та її в жодному випадку не можна вважати розмальованою уявою, створеною вигадками і міфами, хоча й би картина її доісторичного життя була створювана міфами і легендами, не слід було б її заперечувати, бо і в міфах, легендах і переказах завжди ховається якась дешиця правди. Знімайте лушпиння із тих переказів, легенд і міфів, шукайте під ним ядро й докопаетесь знаків реального образу її давнього життя.

Спробуйте іти услід за мною, старинським бакалавром, по Східній Словаччині із півдня на північ у гори через Михалівці, Гуменне і Снину, проминувши Стацин, оглядаймось навколо, чим далі ви йдете до Старини, бачите і всім тілом відчуваєте, як увіходите в густі зарослі лісами гори, кожної миті готові проковтнути і поглинути вас, як велетенська риба в безмежному синьому морі. Ви йдете і відчуваєте, що увіходите в якісь ворота, за якими лежить довга-довга і трудна-трудна доріжка, яка поведе вас далі на північ і, нарешті, виведе вас на північний бік гірських хребтів у Польщу, а звідтам ще в інші землі за морем на півночі, а на сході в землю, з якою материнським зв'язком зв'язане моє село.

Моя Старина жила, планувала, організувала і будувала своє життя не лише за Другетів і Петенів, але й до Петенів. Вона мала своїх архітекторів, дизайнерів і спритних будівельників ще за давнього часу. Я не знаю, чи у ваш час хтось обрав би краще місце для поселення, ніж обрали ті, хто поселились тут, за річкою в долині і дали початок оселям, із яких розвинулось як на гірські умови доволі велике село. Уже ті, які вперше побачили і полюбили це місце і стали тут жити, були великими будівничими, організаторами і планувальниками та майстрами на всі руки, навіть уміщуючись в одній особі. Вони мали вироблене велике чуття до безпечного життя, краси і злагодженості з природою, тобто всього того, що ви у ваш час намагаєтесь охопити й опанувати, а опанувавши, здійснювати на практиці.

Хто перший поселився у Старині, від кого вона пішла, цього ніхто ніколи вже не скаже й навряд чи треба домагатися знати цей факт. До виникнення перших осель старинською долиною пройшла не одна людська нога, не одна людина з надією і

подивом дивилася на навколишні верхи, ховаючись перед хижими войовничими кочовиками, не одне людське тіло тут пошматовали дикі вепрі, поки появились тут оселі для тривалого життя. Старинською долиною пройшли люди різних племен, люди різної віри та й такі, які не знали ніякої віри, і кланялися могутньому дубові, розгалуженому грабові, широкому кущеві, глибоким корінням дерев та палаючому вогнику. Ви у своїх пізнатках перебуваєте на такому ступені їх розвитку, що вірите лише письмово задокументованому факту і внаслідок цього не вмієте побачити, хто тут жив у сиву давнину, як він жив, чим годувався, як він будував свою оселю, як стеріг жевріюче вогнище своєї домівки, котре його гріло і годувало влітку, в осінню сльоту, в зимову завірюху, як далеко ви б не пішли по дорозі своєї еволюції, образ усього того, що діялось тут, у Старині й навколо, відчутний і зримий. Початки життя у моїй Старині відчутні і зримі у вас, ваших душах, ваших серцях, ваших планах, мріях і ваших діяннях, вони були зримі в моїх сучасників, помічали їх сторонні люди за межами мого краю й у мені самому, старинському бакалаврові. Образ початків Старини розпливчастий, але все-таки настільки контурний, що його можна вважати дійсним і правдивим.

Ось одного року в один голий літній день, коли ні лист не шелесне, ні каня не закричить, появляється тут старий русич. З його голови звисає на спину довге сиве волосся, обличчя, обпалене сонцем і всіяне зморшками, покриває раніше нікому невідома втома, дається знати не лише вік, а й злигодні і прикроці життя, безнастанні виснажливі переслідування, швидка і повільна втеча од переслідувачів, приховування слідів, щоб не спіймав ворог, який нападає зокрема із надчорноморських степів і плюндрує руську землю. Старий русич змучений життям. Він розглядається навколо, витирає рукавом сорочки спітніле обличчя і звертається до своїх синів та невісток, за якими туляться хлопчики й дівчатка, його внуки і внучки, вимовляючи урочистим голосом:

– Досить, небожата, нам блукати світом. Нападник не такий сильний і вмільий, щоб добрався аж сюди. – Він продовжує дивитись навколо, хвилину або дві мовчить, а потім продовжує:

– Місцина тут хороша. Є вода, є паші, звіра і птиці вдосталь. А головне – ми в безпеці, якщо нам буде загрожувати лихо, ліс нам дасть притулок і ні половець, ні інший нападник не візьме нас.

Після того русич дивиться на високе ясне літнє небо, на палаюче вгорі у його середині ясне сонце, мовби щось було на ньому написане або вирізане як знамення, і вирішує:

– Тут будемо зимувати.

– Будемо, отче, – повторює за ним найстарший син, після нього молодший, дальший, дочка, невістки та внуки, всі дивляться на нього, батька сім'ї і ствердно кивають головами. Старий русич хоче ще щось сказати, але зненацька його перебиває голос хлопчика.

– Діду, і я зловив, зловив, діду! – За голосом появляється із-за кущів, несучи на руках зайченя малий замурзаний, але жвавий хлопчик. Зайченя не пручається, воно сумирно лежить на його грудях, не відаючи, якою буде подальша його доля. Син старого русича, батько хлопчика, хоче похвалити сина і погладити його по голівці. Та до хлопця підходить русич, оглядає зайченя, прицінив його і, нарешті, каже:

– Зайченя маленьке, воно ще плаче за мамою, не гоже, Милю, ловити маля, нам не окупиться забирати те, що іще не досягло зросту і сили, відпусти його, най підростає в лісі. Гріх брати волю тому, хто ще не знав життя на волі.

Хлопчик нагинається, обережно кладе зайченя на землю. Воно робить стрибок, дальший і вмить, відчувши волю, щезає за кущами.

– Добре зробив єси, Милію, – повчає старий русич і йде, а за ним сини і невістки до худоби. За ними, заплітаючись у довгих сорочках, біжать довговолосі розпатлані хлопці й дівчатка, і не знати, котрий хлопець, а котра дівчинка.

Старий русич, а з ним усі дорослі підходять до гарби, виймають серпи і жнуть, а дехто з малих руками скубе траву і підносить її волам та коровам. Корови занурюють голови в нажаті траву, а невістки вибирають із гарби дійники і починають доїти. Діти побігують навколо корів, і в дійники тонкими цівочками струменить біле пахуче молоко, малеча не може дочекатись, коли мами подоять і можна буде полуднувати, та ось корови подоєні, старша невістка і з нею друга піднімаються із стільчиків, випрямляють спину і проціджують молоко через поли сорочки, наливають у кадоби і сім'я береться обідати. Русич виймає із мішка тверду чорну хлібину, розламає на невеликі шматки, роздає усім і полуднують.

Воли й корови ремигають, внуки і внучки весело бавляться, лише старий русич із синами лишається з холодними і зосередженими обличчями. Старий задумав щось, і всі знають, коли він так стоїть-стоїть замислений, робота буде починатись серйозна і важлива, де завтра, післязавтра, через тиждень, два, а зараз, сьогодні, коли вони трохи відпочинуть, ще сьогодні вони всі візьмуться за роботу. Час іде, не встигнеш оглянутись, як покажеться над горою місяць, звізди і настане ніч. До вечора залишається небагато часу, і треба все оглянути, все зважити, обміркувати, підготуватись до ночівлі. У цю літню пору вдень тепло, але ночі вже стають холодними, тож треба підготуватись до ночі на новій місцині, у новій домівці, в якій невідомо що судиться побачити, пережити, винести і вистраждати.

3

Переносячись віками назад до початків моєї Старини, я бачу, як у першу ніч під зорями спить сім'я старого русича. Високо в лагідному чистому небі світять зорі, а тут, на землі, на рівній місцині над річкою випочиває сім'я, малята залізли в овечі шуби, зібгались калачиками і рівномірно дихають під мирним небом, сплять потомлені денною роботою невістки, лише старий русич, який уже довго ходить по землі і за свій вік встиг чимало набачитись, не може закрити очі. Увечері він сказав синам, щоб ті сиділи коло жевріючого багаття до півночі, а потім, після півночі найй його збудять. Після півночі він буде доглядати вогонь і вартувати мирний сон своєї сім'ї та їхню худобу. Але сталося інакше. Відколи стемніло і над річкою піднялася легка прозора імла, він не пішов відпочивати, а з синами доглядав вогонь і худобу. Натруджені воли, які гористим краєм тягли гарбу, полягали на землю, лежать і корови й ремигають, не відчуваючи ніякої небезпеки. Русич вслухається у темінь і його сторожкі, чутливі, як у звіра вуха, теж не вловлюють ніякого небезпечного шелесту або скрипу. Він підводить голову вгору, розглядає небесну височінь і каже синам:

– Чада мої, небо мирне і місяць повний. Вони зичать нам і провіщають нам і хліба, і худоби в цій долині.

Так зав'язується його вечірня розмова із синами і триває в розрізі з його вечірніми планами, він не йде спати, а коли настає північ, посилає синів відпочити і сам прикладає до багаття березові суки, які шкварчать і рожево-білим світлом світять у темній ночі.

Раптом по той бік річки заспівала пташка. На її спів обізвалася друга, третя і понеслося по долині, недалеко в кущах щось хряснуло і враз вибігла із них козуля і стрімким бігом подалася угору берегом. Русич стрепенувся, наче б пробрався із кількогадинного сну, глянув на сплячих дітей, на худобу, чи не сполохались і подумав – невдовзі ранок.

Ранок незабаром і появився. Спершу на сході над горою небо пофарбувалося до червона, а потім повільно піднялася жевріюча куля, яка дедалі росла більшою і більшою, червоною - і більш сяючою і більш палаючою. Спросоння закричало котресь із малят, прокинулись сини і невістки, піднялись з-під верет із підстелених на землю коров'ячих шкір і подалися до річки. Їх ноги зашурхотіли на рінні, руки поринули у воду й піднесли її пригорщами до обличчя і сполоскали його, далі шию і рамена. Піднялася на ноги худоба й невістки подалися доїти. День іде довгий, роботи буде багато, треба поснідати, потім сколотити масло, зварити сира, випрати у воді одержу та багато іншого.

Русич дав знак одв'язати од дерев худобу і старші онуки погнали її у видолинок на пашу. Миль плескав батіжком і корови повільно заходили у буйну зелену недоторкану траву, за ним слідувало ще кілька хлопців, решта дітей лишалась коло батьків і свого діда старого русича.

Русич знову подивився на сонце і подумав, до полудня впораємось із колибою. Погода хороша, не можна припустити ані мислі, що вона зміниться на користь Перуна. Стоячи, обернений лицем на схід, він перехрестився із синами і зразу всі вони приступили до побудови свого тимчасового захистку, своєї тимчасової домівки, до будівництва звичайної літньої колиби.

Сивоволосий русич підшуковує надійні палі. Вони завтовшки міцної чоловічої руки і сини раз-у-раз хекаючи, вирубують їх. Вони рубають і дрючки, якими палі угорі будуть з'єднані. Через годину вони приносять палі, закопують їх у землю, а наверху ликом прив'язують до них чотири дрючки. Кілька таких вони вгорі прив'язують ще під стріху, і скелет колиби готовий. Після того вони палі ще підпирають дрючками з боків, щоб колибу не повалив дужий гірський вітер. Коли це зроблено, лаштуються не закривання колиби стріхою. Носять густі смерекові віти, декотрі з них прив'язують до дрючків, а декотрі кладуть вільно. Пройшло кілька годин од того часу, як старий русич із синами узялись за роботу, аж тут з'являється Миль із своїм братом.

- Діду, застелимо папороттю. - гукають вони і несуть в руках рівні оберемки папороті.

Русич усміхається на мить і велить покласти папороть у бік і згодом справді покладе її на долівку в колибі. Котра густа і довга, він покладе її на чатиння на стріху. Так утворюється на колибі суцільна, непроникна для дощу стріха. Тепер може прийти і кількаденна злива, у колибі буде сухо, ніхто не промокне, ні шкіри, ні верети, ні бочки, ні кадобі. Коли стріха готова, старий русич із синами береться лаштувати стіни. Їх так само складає із смерекових віток, залишаючи неширокий отвір для входу і мале віконечко, щоб у колибі не було темно, як у проваллі, перед входом у колибу під старим дубом русич із синами лагодить місце для вогнища.

Худоба пасеться, і Миль із братом далі збирають по лісі папороть. Її треба багато, папороттю вони вистеляють частину долівки у колибі. Опісля на ній розкладають волячі й коров'ячі шкіри. Так уночі спить на м'якшому, ніж би це було на твердій землі, папороть на долівці виконує ще одну важливу функцію, а саме, оскільки гола земля холодна, крізь папороть холод не проникає, вологість не просочується і таким чином не доходить до нездужання людського тіла.

Ясна річ, що така колиба придатна до життя лише влітку. Можна в ній жити із весни аж до пізньої осені, але для зимівлі вона не підходить. Зима вимагає іншої, теплішої хати, вона вимагає підходяще пристановище і для худоби. Старий русич це добре знає. Знають це і його сини, невістки та стає це відомо уже і внукам, які з перших років привичаються до такого гірського життя.

Призначення колиби тимчасове. Вона служитиме тимчасово, до морозів, до пер-

ших снігів, поки сім'я русича не зведе справжню хату, таку, які зводять її сородичі, які самі зводили на східних місцях, із яких були змушені податись на мандри за пошуком безпечнішого місця і кращого хліба. Русичеві та його синам остогидло раз за разом міняти місце проживання, ставити завжди інде колибу, турбуватися про зимівлю на непевному місці; він хоче вже дати тривалий ґрунт і тривалу домівку. Як жаль, що немає з ним його Милуші. У безнастанних мандрах, здійснюваних проти нашої волі в холоді, вона застудилась і ні купіль, ні трав'яні напої не допомогли їй. Понесло її душу до предків, туди, куди понесуть душі усіх нас смертних, коли розлучимось із світом, по якому ходили наші ноги і якого торкалися наші руки.

«Добра була душа», – покотилася русичеві сльоза по обличчі, і він ще сильніше і наполегливіше став забивати палі в землю. Тепер він із синами готує бодай яке пристановище для худоби, теж тимчасове, бо худоба узимку теж хоче тепла, а не лише людина.

У літню пору для худоби вистачить на ніч обгородити невеликий простір, куди вона заганяється для прив'язі, на ніч прив'язують її до укопаних у землю стовпів, бо вільна, боронь боже, вона могла б взаємно переколоти себе рогами, а це було б непоправне лихо, коровам хоча й обрізують роги, однак немає певності, що при малій обережності не може статися лихо. Огороджують худобу і тому, щоб вона не розлізлася до лісу та щоб не забралися без перешкод до неї вовки. З-за того огорожу роблять суцільну. До закопаних стовпів прив'язують по три дрючки, один угорі, дальший усередині, а ще дальший над землею, потім зверху засувають товсті ліскові палиці перед дрючком, всередині затискають за дрючок, а спідній її кінець виводять і знову дрючок. Дальша палиця кладеться зворотним способом, навпаки од першої, верх за дрючок, всередині перед нього, а на споді знову за дрючок. Так утворюється суцільна стіна, через яку не пролізе вовк, а якщо десь близько він би появився, сполохана худоба дасть про це знати господареві. Узимку ані пліт не порятував би худобу. Голодний вовк такий лютий і такий завзятий у своїх намірах, що він інколи візьметься гризти й дерево і, напевно, перегриз би, якби відчував, що за ним чекає його багата здобич.

А колиба, і загорода для худоби – все це тимчасове – тихо міркують русичі, все це для перехідного часу, для зими це непридатне, взимку потрібна справжня хата, хата і для людей, і для тварин, для зберігання збіжжя, для виготовлення предметів і речей домашнього вжитку, одяжі та всього іншого, для чого не вистачало часу протягом літа.

4

Коли я, старинський бакалавр, крізь віки дивлюся назад і вперед на своє село, свою долину і всіх тих, що віками жили в ній, і спостерігаю, які вони зручні і кмітливі будівельники, стверджую, що поставити колибу для них є прямо забавкою. Її легко ставлять не лише дорослі, а й малі діти, які виганяють худобу на пашу чи то будучи підданими великого феодала Другета, чи перебуваючи в залежності від якогось-небудь іншого магната і можновладця. Людям у моїй Старині й на усій її околиці не раз у двадцятому столітті доводилося спостерігати, як набундючені городяни, що приїздять сюди за відпочинком, за русинською екзотикою чи просто побачити цей невідомий їм раніше край, коли побачать хмарину в небі, втікають у село під першу-ліпшу стріху. Старині смішно, що ці городяни такі непрактичні, не здружені з природою, що не вміють перечекати дощ під густою сосною, могутнім дубом чи в нашвидкуруч зготовленій із галуззя колибі.

Зовсім інша річ, коли йдеться про хату. Закладати і зводити хату можуть тіль-

ки ті, хто в цьому розбирається, хто на цьому розуміється, хто має руки майстра і знавця будівельної справи. Не одно й те саме зводити хати у вашому столітті, коли всюди повно кваліфікованих будівельників, та в сиву давнину.

Раніше, ще до того масу, кола я, старинський бакалавр, народився перш ніж зводити в моєму селі домівку, викопували в землі неглибоку круглу яму. Ні, не студню. Студню робили недалеко од причілкої сторони хати. Цю яму видовбували для іншої цілі. Викопавши і гарно почистивши її стіни, їх змазували глиною, потім зносили до неї сухе ріжджя, запалювали його, прикладали поліна і лишали горіти і горіти. У такий спосіб русини випалювали яму. Випаливши, її чистили од попелу і закривали, залишаючи невеличкий отвір. Ця яма потім служила для складування обмолоченого збіжжя. Аж після того, коли яма була випалена і її стіни мали червонясту цегляну фарбу, бралися за будівництво хати.

Саме так починав зводити хату сивоволосий русич, який перший поселився тут у долині із своїми синами, невістками та внуками.

Перша хата тут стояла побудована з осикового дерева. Вона була двокамерна. Знадвору заходили спершу в сіни, а звідти направо у велике чотирикутне приміщення. Наліво од сіней будувалося боїсько, а за ним стайня для худоби і домашньої птиці.

Старий русин трудився усеньке літо із синами, поки як-так звів її під стріху. На причілковій та бічній стінах коло дверей він прорізав малі віконечка і заставив їх висушеним бичачим міхуром, крізь які аж до того часу, коли його нащадки спроможуться придбати скло, проникало знадвору приглушене світло. Сама хата будувалася із трошки стесаних брусів, найміцніші із яких клалися на спід і створювали підвалини хати. Шпари між ними русич забивав тонкими і грубшими, розтяти поздовж палицями залежно від того, яка лишалася отара, а невістки потім стіни старанно змазували глиною. Спершу змазували зсередини і аж згодом зовні. Глина висихала і взимку в такій хаті було тепло і затишно. Основну роль у цьому грала велика хатня піч. Вона була мурована із річкового каміння впереміжку із глиною. Займала аж четвертину житлового приміщення.

Піч у старого русича користалася великою пошаною. У такій пошані вона буде і в його синів, коли русича не стане, в онуків та в усіх його нащадків, які появляться аж до вашого часу, в якому місце моєї Старини займе водоймище і з нього по товстих залізних трубах буде відводитись вода геть на рівнину до тих, хто спраглий, кого вона освіжить і кому додаватиме сил і здоров'я.

Хтось колись сказав, що піч – це жолудок хати. Жолудком хати вона є і в сім'ї старого русича. У ній його невістки випікають хліб, варять обід і вечерю для себе, худоби і птиці, а в зимову пору на ній лікуються і малі, і дорослі. Ця піч узимку буде зогрівати і худобу. Худоба перебуває в другому кінці хати, за боїськом у стайні. Стайня, як і хата, теж дерев'яна, та коли настає холод, коли вдаряють великі морози, настає несприятлива пора для ягнят і телят, тоді старий русич приводить теля із стайні на свою половину, і там воно перебуває аж до ранку. Згодом так чинять і інші і приводять в своє житлове приміщення із стайні і теля, і ягня, і козеня.

«Ви живете в одній кімнаті з козами і коровами», – казатимуть моїм нащадкам, глузуючи і кепкуючи з них через двісті років після мене. Багато хто з русичевих нащадків стане соромитись через те і коли почує це на свою адресу, стане заперечувати свою приналежність до свого роду, своєї місцевості, своєї долини, свого села і своєї хати. Та правду нікуди діти, бо як не круть, як не ховай її, вона завжди залишається правдою. Теля, ягня чи кізля можна було побачити в хаті у старинській долині і тоді, коли під урочисті звуки труб і бубнів одержував я звання бакалавра, і на схилі моїх літ та ще довго-довго після мене аж до нашого часу. Залежало це від того, ко-

трий господар який маєтний, на що він спромігся, як він господарював, як ставився до власного брата і власної сестри, до ближнього, до незнайомого та до кожної іншої людини. У нього ледве вистачало місця, де він може прихилити на ніч голову, над його стайнею замість стріхи голе небо, усяєне морозяними зірками, і тому не дивно, що в хаті у нього бекає коза та мекає вівця. З висоти свого віку оцінюючи все це в зіставлених із життєвим досвідом, з побаченим власними очима вважаю такого господаря навіть щасливим, бо все-таки у нього щось то є, є якась худібка, не як у тих, у кого навіть власної хати немає і які віддані на милість чи немилість брата і свого ближнього.

Осідаючи в долині коло гарної із свіжою і смачною водою річки, русич мав у себе пару кобелів проса, ярцю, сім'ячка льону, конопель та інших рослин. Багато зерна пішло на хліб, але частину з нього русич беріг для весняного посіву. Земля тут виявляється така, в якій може родитись хліб, можна буде сіяти і збирати врожай. Для цього русич із синами мусить викорчувати цілий ряд кущів і дерев на низині над річкою, все це запалити на місці, щоб згоріло на попіл, а попіл після того перемішати із ґрунтом. Така земля стає більш родючою і дає більший врожай. Саме цього йому треба. З весною прибуде худоби, повинно бути двоє телят, ягнята. Дасть бог, можна буде жити спокійно, без страху, що хтось наїде, забере худобу, запалить і все зруйнує. О, якби йшлося до того, русич до смерті стане боронити своє. Він не сам. За горою в нього є свояки, є вони на сході і на півночі, і в разі потреби є на кого спертися.

Через два роки по той бік річки напроти русича виросла дальша ката. В долині зупинився такий самий, як русич і його сім'я, прибулець, такого віку, як його сини, із двома дітками і гарною миловидною жінкою. Того самого року молодший русичів син повідомив батькові, що їм затісно у хаті, і що він шукає місце для зведення хати для себе.

Старий русич допомагав будувати хату і своєму синові і новому прибульцеві у їх долині.

Крізь віки, які відділяють мене, бакалавра, від нього, я бачу, як він це робить. Протягом двох років він далі постарів, але орудує сокирою вправно і вміло. Як і раніше, він отесує осикові бруси і зводить із них стіну. Він не лише хороший майстер, але й жартівник, який дедалі заходиться все більше товаришувати із малечою. Дедалі він все більше полюбляє дітей, бере їх до себе на руки і при роботі все частіше розмовляє з ними.

От появляється коло нього Милів молодший брат, його онук Васько, і коли русич копає у ґрунті ямку, Васько волає на нього:

– Діду, що робите?

– Рию яму, – відповідає русич, а онук далі випитує:

– Для чого?

– На знак, що сиріч звідси починається світ, – говорить своєму внукові русич ховаючи усмішку у густій сивій бороді.

Васько слухає діда і так приязно дивиться на нього. Дід усе знає, про все розповідає, все вмє зробити і зготувати як із дерева, так із глини. У дідовій руці копач, такі копачі в дядька, батька та в прибульця до їхньої річки. Йде робота і під час неї, не стихаючи, продовжується розмова.

Невичерпні за своїм змістом і дотепом розмови при роботі у Старині можете чути сто років після смерті русича, двісті, триста, а то й у ваш час, коли, наприклад, після Другої світової війни такий самий хлопчик, як колись Васько, звернеться до діда із таким самим запитанням. Од діда він одержить таку відповідь:

– Ставлю знак, хлопче, бо тут середина світу.

Коли хлопець засумнівається, бо в нього вже інші відомості про землю і її будову, ніж були колись у його предків, такий же дід, яким колись був сивоволосий русич, поведе з ним таку розмову:

– Не віриш?

Замість відповіді мовчанка хлопчика.

– Якщо не віриш, то іди і зміряй, зміряй і справді побачиш, що тут середина землі. Кмітливий хлопчик усміхнеться, бо що йому робити у такій ситуації?

5

Там, де живуть люди в спільноті, хоч і в невеличкій кількості, мусить бути лад, мусить бути порядок, за яким вони взаємно зносяться, спілкуються, розуміються між собою і організують своє внутрішнє та своє зовнішнє життя. У всякій громаді є один чи кілька людей, які визначаються авторитетом серед інших, які керують іншими, наставляють їм норми поведінки, права і їх обов'язки у щоденному житті і побуті. Так говорили нам, спудеям, до того, коли я став бакалавром.

Саме така картина постає перед нами в глибині віків та в період життя поколінь, які жили після мене.

Колись, на досвітку Старини, таким авторитетом користався в людей старий сивоволосий русич, але весь його авторитет, уся його влада, його система панування в моєму селі ніяк не йдуть у порівняння з авторитетом і владою тих, що панували тут за моєї пам'яті та після мене. Русич хоч і був людиною суворої вдачі, великої витримки і непохитної волі, виявлявся людиною доброї душі і щирого серця. Можливо, тому, що ішлося в основному про його сім'ю та кількох дальших прибульців, на зміст і взаємні зносини між якими впливала навколишня природа, спільні зусилля видержати, витримати, вижити й міцно учепитися за ґрунт цієї місцевості. За русичевих синів, онуків та правнуків тут ситуація докорінно міняється. Зносини між людьми стають іншими, їх характер інший. Проїшло небагато часу і навколо розвинулись дальші й дальші села. У них, як і в Старині, підноситься один-двоє із жителів села, а інші падають униз і піднятися на ноги, вирівняти свою спину їм стає далі вже не під силу. У Старині та в навколишніх селах, які тягнуться до неї, як річка згори, появляється один чи двоє старших і сильніших, які визначаються силою і владою, як колись старий русич та яких на відміну од старого русича уже не люблять і поважають тільки із-за сили, з примусу. Такі обставини зносин у моїй Старині почали формуватися вже за Бетенія, але найбільшого розвитку вони досягли, коли паном над селом та всією місцевістю, паном сильним, підступним, жорстоким і кривавим, улесливим і викликаючим довір'я, стає великий магнат Другет.

У сільській громаді Старини всю владу в руках держить старий солтис, а над місцевістю, куди входить кілька сіл, включно моєї Старини, вивищується крайник.

Крайник – неабияка людина. Він уособлює міць і силу у всій місцевості, він твердо проводить у життя волю пана, нараз доводячи до сліз і крові свого брата русина. Яке б не зробив він лихо, як не позбиткувався б він над людиною, управи на нього немає. Нікому поскаржитись на нього, ніде не знайти на нього закону, він знається із самими Другетами, їздить до них, служить їм, здирає для них і заради них. Він по кілька разів за рік об'їжджає всі села своєї крайни, яких тут у нього вісім. Приходить він на Юрія, вибирає данину, а на Михайла знову повторює те саме. Він бере і гроші, і податок натураліями. Він вибирається на кавалькаді возів, всідаючись на першому за спинами панських гайдуків, які доглядають над справністю податків, готові за будь-яку провину добряче всипати підданому по спині. Старина здалека чує скрип незмазаних коліс панських возів і вмиль насторожується: яке це лихо іде на їх голову? Вони увіходять у село, зупиняються перед воротами осель, звідки

вноситься податок. Ревуть воли, мукають корови, мекають вівці і воли, кричать кури, заливаються плачем жінки, верещить услід за ними дівтора, а чоловіки мовчки затискають і ліниво виконують накази, плекаючи в серці думку про помсту за кривди, які їм заподіяно. Опам'ятовується Старина аж тоді, коли крайник із гайдучками на доверху навантажених возах зникають у зворотному напрямі.

Крайник – посередник між Другетом, на одному боці, та солтисами і селянами, на другому. Вимагають що-небудь од нього Другети, він іде вимагати це далі од солтисів та їх односельців. У всіх них точно визначені обов'язки щодо Другета. Так солтис щороку віддає панові одну куну, одну лисицю, один кінський попруг, фунт воску; далі у податку не бракують овес, пшениця, ярець, капуста, коноплі, конопляне насіння, хміль, сир, масло тощо. Коли настає струнга, солтис дає панові шість старих баранів, а шість річних. Важкий податок, але солтисові він під силу. Адже він найбагатший селянин. Солтисів один або двоє в селі, далеко гірша вже справа із селянами та желярами. Селяни хоч би мають свою хату, а в желярів її нема. Звідки їм сплачувати податок, коли худоби в них менше і поля менше, і худоба ця і поле у них гірше, не родюче, все у них гірше, ніж у солтиса. Вони ходять відробляти цілі дні на панському, а часом і в солтиса.

Звичайно, що крайник всі свої обов'язки виконує ретельно. Він справно віддає панові зібраний у крайні податок. Часто з податку для пана дещо прилипає і до його рук. Крайник не може бути милосердним, він не може зглянутись над вдовою чи сиротою. Як би він держався у світі, якби таким був? Тому він багатий, багатший од селян і од солтисів.

Селяни платять податок не лише Другетам, а й державі. За основу державного податку взяті ворота, за якими, наприклад, півтораєта років до мого народження проживало чотири – шість сімей. У моїй Старині 1567 року були чотири такі ворота. Уявляєте собі, скільки людей тут жило? У чотири – шість разів менше, ніж у ваш час, коли Старині відведене місце центру місцевості. Про все це красномовно розповість вам урбаріальний запис, який Другет наказав зробити своїм службовцям для його потреб. Цей запис, який ви скрупульозно вивчаєте в останні десятиріччя перед зникненням мого села, мав змогу бачити і я, коли став бакалавром. Якщо ви при якійсь нагоді будете його читати, володіючи латиною так, як вимагали од нас, спудеїв, довідаєтесь, що 1612 року, коли його було виготовлено, у моїй Старині проживали на ґрунтах два солтиси, шістнадцять селянських родин, далі сім родин желярів та один священик. Інде село і священику платить десятину, а зокрема всюди там, де католицький патер, а від старинського попа ледь-ледь не вимагають десятину для Другета.

Хто цей крайник, хто ці солтиси? Вони потомки старого сивоволосого русича, що колись першим поселився в цій долині на місці, де тепер село Старина? Чи це потомки тих новоприбулих, яким русич допомагав запустити корені в цій місцевості? Чи це нащадки зовсім нових, прибулих сюди пізніше людей? Є у крайника та солтисів трохи крові першопрохідця русича та є й кров новоприбулих у Старину та в навколишні села. Видно у них і силу волі сивоволосого русича, риси його зятятості і суворості, волевиявлення і впертості, та є в них і риси покірності й улесливості перед Другетом, невідомо від кого успадковані. Без вигоди для себе, одержаної од Другета, крайник і солтиси не поводитись би так, як щодня поводяться. Солтисові Другет визначив на певний час пільги, вони користаються ними і вдячні йому. Вони представляють село, приймають за нього рішення і визначають обов'язки в селі. Їх перше слово з крайником, із паном, до якого решта Старини не сміє підходити. Хто ці селяни, на плечах яких лежить весь тягар податків, яким теж було обіцяно певні пільги та обіцянки, яких ніким не дотримано? Хто ці желярі, які не мають своєї

власної хати, свого кутка, де панувала б своя воля і які тиняються по задвірках селянських домів? Вони теж нащадки першопрохідця русича. У їх жилах теж пульсує його кров.

Виготовляючи урбар для Другета, його урядники старалися не оминати ні хати, ні двора, ні поля, ні лісу. Другет мусить мати точні, не підтасовувані відомості не лише про своїх солтисів, селян у своїх маєтностях, але й про желярів, яких, м'яко кажучи, він не зносить. Він їх прямо ненавидить. Вони од першого до останнього всі лайдаки, голота, яка часто завдає йому лише збитки. Їм треба їсти, шлунки у них великі, і дітей у них повно. Від них майже ніякої користі. Без тяглової худоби на фурманку не можуть ходити, відробляти повинності теж не хочуть, виробити гонти не вміють, бо руки в них не беруться до діла. Єдине що вміють, це ховатись у лісі, грабувати на дорогах і в панських маєтках. Якщо гайдуки виженуть їх на роботу прочищати дорогу, відремонтувати розвалений водою міст або рубати ліс, вони ліниво висиджують і на заклик працювати відповідають: «Ще маю часу». Такої думки про них Другет, його урядники і гайдуки, з волі яких незабаром, коли бачать русина, який неохоче береться за роботу, зволікає з її виконанням, по всьому Земпліні казатимуть: «Русин з дуба падав і ще мав часу».

Другетові службовці старалися як ніколи. Від того, що вони запишуть, скільки і як запишуть, залежить їх незавидна і хитка доля. Другет вимагає, щоб у нього був порядок, щоб кожний селянин, кожна халупа, кожний желяр справно платили свої податки і виконували вказану їм роботу так, щоб він не був змушений посилати в село своїх гайдуків. Гайдуки якраз тепер, у ці неспокійні роки, наповнені війнами світі, потрібні йому для інших цілей. Недалеко від Гуменного, від місця його переживання у Семигородді появилися ворохобники. Вони посягають на саму корону його величності цесаря та одночасно посягають і на його, Другетівецькі маєтки. А він не може терпіти, щоб хтось загрожував цесарській короні, якій він до кінця відданий. Йому потрібні сили для захисту од заколотників, яких з усією рішучістю треба ізолювати, а після ізоляції твердою рукою державця й можновладця покарати. У даний час найважливіше, щоб у його верхньоугорських володіннях стояв лад і спокій.

Другет знав, як удержати лад і спокій у своїх володіннях, як тримати підданих у покорі і пошані до свого володаря. Найідеальніше було б, якби у нього між русинами були довірники і наглядачі з-поміж них самих, такі з їх рядів, які широко здійснювали б його волю, міцно держали підданих у своїх руках і не дозволяли б голоті розповзатись по лісах, утікати в маєтки інших і в інші країни та красти і грабувати по державі. У родовій пам'яті Другетів міцно зберігаються дані про те, як понад сто двадцять років тому на межах Польщі й Валахії ворохобились желярі і селяни, пристаючи до Мухи і як вони пробували вдаватись до кривавих розбоїв і в старинській долині. Другети знають, як запобігти цьому ликові, яке заздалегідь його усувати. Для цього здавна існують два способи, випробувані всією освіченою Європою. Найбільш дієвим завжди був меч, але тепер інша пора, мечем навряд чи зарадиш у всьому, од слідів меча залишається розіллята кров, а Другет не любить крові. Він культурна й освічена людина, він знає, що краще втримати край у послуху й покорі словом, словом віри і хрестом.

6

На дотеперішніх русинських священиків Другет поклататися не може, ці попи не відповідають його уявам про духовну особу, яка живе й виконує свою благородну місію серед населення в його маєтках. Вони не відповідають тим принципам, що їх

висуває перед духовною особою найсвятіший та його столиця. По-перше, тут усі вони схизматики, які не визнають того, що визнає і чому поклоняється весь цивілізований світ, а по-друге, способом свого життя вони майже нічим не відрізняються од народу, до якого повинні нести зерно віри і божої правди. Їх нічим не відрізниш не лише од солтиса, а й звичайного селянина. Розповідали про них Другетам таке.

Одного разу у великодню п'ятницю ішов подорожній невідомо й не важливо уже звідки й куди і бачить за плугом попа. Підійшов, привітався і каже:

– Орете, орете, панотче?

А піп:

– Оро од самого ранку, ось небагато залишилось, через годину закінчу оранку.

– Гм... А ви не знаєте, панотче, що сьогодні великодня п'ятниця.

Піп схаменувся, ляснув себе долонею по лобі і побіг до села, гукаючи:

– Люди, моліться і говійте. Говійте і моліться, бо днесь день, завтра день, а після-завтра Великдень.

Я, хто перший із Старини одержав ступінь бакалавра, не виключаю, що такий випадок у руських селах десь міг трапитись, бо ще за моєї пам'яті у всій нашій долині, як і в навколишніх місцевостях, становище попів разюче відрізнялось од становища патера. Патер як у маєтках і володіннях Другета, так і з Самборі і Львові, де я вчився, мав більше прав, ширші можливості і пошану у влади, ніж руський піп. Як у місцевої влади, так і в королівській верхівки він користався більшими пільгами й авторитетом, ніж руський піп, хоч останній навіть уже й ділом доводив зверхність папи, а не східних патріархів. Русинського попа можна було побити, відлупцювати киями, як простого неслухняного селянина без того, щоб боятись якоїсь кари, бувало, що й піп ставав непокірним і таким бунтівливим, як селяни, тому слід було вигадати і прийняти такі кроки, які б прихилили руського попа до себе, зробили його своєю людиною, а прибрані в руки, вони з масами селян вже упоруються так, як це бажано верховній владі, магнатам і вельможам у країні.

Так Другети стали нахилати до унії священників у своїх володіннях. Ясна річ, що робили це на практиці не вони особисто, вони сиділи вдома у своїх палацах, спостерігаючи і доглядаючи за всім, а всю цю чорну роботу за їх розумом і планом виконували їх слуги і прислужники. Кілька десятків років раніше було проголошено унію в Бресті, десятки років вона запроваджувалась на руських землях, падала й міцніла, так що в тих, хто запроваджував її в моїй Старині та в околиць селах, був уже багатий досвід. Цей досвід у моєму селі, в моїй долині широко використовувався і проводився в життя.

Вже під час мого навчання, а під час мого зрілого віку й поготів, багато хто широко проповідував і викладав не лише в диспутах, а й у надрукованих книгах думки про те, яку високу культуру русинам принесла унія. Вчені мужі й після мене докладно розписувалися, як унія з'єднала русинів із культурним світом Заходу і ввела їх у широкий світ західноєвропейських духовних надбань і західноєвропейської неперевершеної освіченості з її високою культурою людського духу. Я, старинський бакалавр, не беруся сперечатися з ними в цьому питанні. Унія справді прилучила мій край до Заходу, потягла його у сферу західного впливу, тихо, як вода, що підмиває берег, підмиваючи його зв'язки із Сходом, але і наперекір величезним зусиллям східних традиції у моєму селі не перервала і не викорінила. Які великі зусилля вкладали у свої наміри Другети серед попів, тих, що прийняли унію, і серед селян далі жила традиція Сходу й ідея зв'язку із ним і приналежності до нього. Тим, що говорять, нібито унія принесла до мого села і мого краю і книгу, й культуру, і освіту за відповідь у вашому двадцятому столітті хай стануть такі дані. Коли перед Пер-

шою світовою війною та зокрема після неї тут стануть ширше розвиватись шкільництво, освіта і культура, коли вчені стануть відвідувати моє село Старину і всю старинську долину та інші близькі місцевості, в моїй долині в селі Остружниця виявлять пергамяні листки XIII сторіччя. Ці листки, останки суцільної великої рукописної книги виявляться живучими цілий ряд століть і дійдуть аж до вас, які переселитесь із Старини й Остружниці в інші села й містечка мого рідного краю. Якби хтось узявся за розшукування таких книжок у моїй долині раніше, можливо, виявив би подібних рукописних книжок більше, ніж їх дійшло до вас. За цими книгами, за їх писаними літерами жило моє село і вся моя долина сотні років. За ними поширювалася грамота, на їх основі проходила шкільна освіта, їм завдячую і я, старинський бакалавр. Я не можу миритись із тим, що без Другетів і без їх протекцією прийнятої унії Старина не мала б культури, що всі були б неуками і ходили б у непроглядній темряві.

7

Колись проходи через Карпатські гори по долинах вздовж річок, в одній із яких лежить моя Старина, називали угорськими воротами. Так їх називали в староруських літописах, у яких зазначались визначні діяння великих мужів – князів і королів, які ходили ними з півночі на південь та з півдня на північ як для того, щоб родичатись, укладаючи князівсько-королівські шлюби, так і для того, щоб стояти проти себе війною. Ваші історики у вашому столітті зазначені в літописах угорські ворота схильні бачити то в Ужоцькому, то в Верецькому перевалі, то в котрому-небудь іншому із них. Чи варто їти таким шляхом розкриття історичної правди і твердити, що угорські ворота, міцно підперті галицькими князями, це той або інший прохід, через Карпати. Як на мене, старинського бакалавра, під цими воротами слід розуміти всякий прохід через гори, всі ті долини, ущелини і яруги, через які звивисто вдавалося пробраться із півночі на південь і навпаки й їти далі на схід або захід.

Проходи через Карпатські гори не були вже такими неприступними й не використовуваними, як ви часто гадаєте. Вони не були ані такими безлюдними й мертвами, які постають у ваших уявах, і роль сіл, розташованих по всій їх відстані, не була в історії такою пасивною, якою декому видається. Якщо загриміло десь на сході, відгуки грому летіли через них на південь і далі на захід, збираючи кучеряві хмари для дальшої блискавки і дальшого грому, і навпаки, через них подібні відгуки прямували на північ і рухали сходом, несучи йому то мряку, то сонце.

Мені, старинському бакалаврові, хочеться усміхнутись, коли спостережу, як декотрі з вас, що живете в двадцятому столітті і займаєтесь відтворенням своєї національної історії, не берете до відома карпатських переходів, в одному із яких моє село Старина, і не бачите зв'язку тих великих історичних подій, які розвивались на схід і захід, південь і північ од Карпат. Так ви відзначаєте наявність численної ватаги опришків в теперішній Північно-Східній Словаччині наприкінці XV сторіччя і з гордістю за своє минуле підкреслюєте, яка сильна ватага тут діяла 1492 року, одночасно при цьому ви надто дивуєтесь, куди ця численна ватага опришків наступного року дівалась, бо про неї далі немає ніякої згадки, ніякої висточки в історичних документах. У цій ватазі опришків – окрасі вашого минулого – знаходились і мої односельчани із Старини та із багатьох навколишніх сіл. Були в ній і декотрі люди не лиш із Східної Словаччини, а й із областей, що переходять у Центральну Словаччину, де була це ватага злодіїв, розбійників, опришків, яка вбивала і грабувала на дорогах та по панських садибах, а була це сильна дружина народних месників. Мені молодому не раз розказували вечорами, що були в ній прості люди, месники, які не

могли далі нести тягар знуцань і кривди й піднялися на помсту тоді, коли в східних місцевостях Карпат, на Покутті було протипанське повстання, очолюване Мухою. Його заклики, його думки доходили і дійшли через гірські проходи до мого села, інших сіл і кликали на бій людей майже по всій Східній Словаччині. Згадувана ватага месників діяла тут як західне крило великого інтернаціонального антифеодального повстання в Карпатах на південному і північному їх боці. З поразкою повстання в його центрі одні в моєму краї стали розходитись по домівках, інші йшли в інші країни, і тому про ватагу опришків на Північно-Східній Словаччині у згаданому сторіччі більше вже не доводиться чути.

Щось подібне у зворотному напрямі відчувається з років іще давніших. Подумайте, чи ж не така військова тактика як у гуситів, принципи оборони та інше згодом виявляться на сході в козаків у війнах з тими, хто відбрав їм волю і зазіхав на їх право на життя.

Через мою Старину та інші села проходимами через Карпати не раз пройшли посланці Богдана Хмельницького, вдягнені як старці, жебраки, кобзарі, каліки, доходючи аж до Кошиць і вивідуючи про поведінку магнатів, феодалів і королів та знайомлячи Східну Словаччину з тим, що діється в їх країні. Не в одному селі на Земпліні пішли полум'ям садиби ненавиджених багатіїв і феодалів. Цим полегшувався і уповільнювався натиск шляхти на козацько-селянські війська в Україні, робились перешкоди можливим союзникам шляхти брати участь у цій війні, нарушувалась міць феодалів у Центральній-Східній Європі.

Зв'язок цілого ряду історичних подій на північний схід од Карпат та подій на їх південному боці більш ніж очевидний. Це добре розумітимуть у XIX столітті великі можновладці, пани над життям і смертю мільйонів простих людей і слідчим, які розглядали справу селян, що підняли в Східній Словаччині бунт 1830 року, з Відня було настирливо вказувано довідатись, чи бунтівників тут не настановлював до заворушення хтось зовні, із-за кордонів цісарства. Справа в тому, що саме в той час на схід од Карпат, за їх проходимами, в одному із яких лежить моя Старина, ішло протичарське повстання польських аристократів.

Я, старинський бакалавр, не міг докладно осмислювати всіх цих історичних подій. Моє життя ставило переді мною інші завдання – важко здобувати свій хліб насущний, і я віддав цьому майже всі свої подальші роки.

У ваш час, у вашому двадцятому столітті умови життя стали далеко кращими і сприятливішими. Роздумам про світові події, про їх розгортання і зв'язок між ними ви можете присвячувати свої найкращі дні. В результаті цього у вас є умови продовжити і довершити те, що я був відчував і стисло накреслив у своїх міркуваннях про їх взаємовплив і взаємозв'язок. Якщо ви це продовжите, моя Старина не пропаде, не щезне, не забудеться, а довго-предовго залишиться в людській пам'яті поряд із визначними місцями історичних подій і процесів суспільного життя.

8

Старина не прославилась нічим таким, що здивувало б світ, що привернуло б увагу до неї, що дало б змогу писати про неї великим газетам і журналам, із редакцій яких найжджали б до неї журналісти, підставляли б її жителям до уст мікрофон, зазначаючи на плівку, і писали б про неї довгі статті і репортажі. Вона визначається у світі тим, чим визначаються інші подібні села – своїм духом життя, волею до продовження свого існування, зусиллям відновити й відбудувати себе серед потрясінь і руйнацій, воєн і пошестей і насильницьких тенденцій відібрати їй право на життя.

Які пошесті охоплювали Карпатські гори й сусідні території, які війни точилися

в Центральній Європі, жодна з них не оминула Старини. Пошесті косили моїх односільчан десятками, від них вимирали цілі родини, дальші десятки людей вимирали од голоду і недоїдання, а інші од воєнних дій, які посувалися через мою старинську долину, а ще інші, в яких не було сил терпіти лиху долю, покидали свій дім і йшли за море та в інші чужі землі. Багато людей забрала Перша світова війна, забрала їх і Друга, коли майже дотла вигоріли хати і будинки, що їх зводили мозолясті руки. Проте дух будівництва у старинській долині не вмирав, на місце одного майстра народжувався і згодом ставав другий, за другим – третій, і так тривало аж до вашого часу, дух будівництва, започаткований старим русичем, жив у поколіннях і передавався іншим поколінням. У процесі відбудовування, творення, відновлювання зруйнованого, спаленого лісу вироблявся оптимістичний погляд на життя, здатність не розгублюватись у ніяку хвилину і виступати поважно, серйозно, часто не менш тонким і вмілим дипломатом, ніж найхитріші і найосвіченіші високопоставлені дипломати. Розповідатимуть у Старині, що між Першою і Другою світовими війнами, коли русини стали активніше усвідомлювати себе в національно-культурному відношенні, коли між ними жила тенденція російського мовного прямування, змішувана з домашньою традицією, та русинсько-українська, яка теж почасти виходила із домашніх традицій, якось видатний політик і дипломат, згодом президент Чехословаччини Едуард Бенеш у смішливо-іронічно запитав тут котрогось із русинів:

– А ві кдо йсте, малорус небо велкорус.

Мій землякяк, прийнявши умови цього кращого європейського дипломата, що як на прогулянці їздив по закордонах і засідав у Лізі Націй, відповів йому словами:

– Пане, коли я був малим хлопцем, то був малий рус, а тепер я великий, то з мене великий рус.

Дехто каже, що ця розмова не відбувалась у Старині, а десь інде, відомо лиш те, що кожен хоче локалізувати її до своєї місцевості, та й якби вона не відбулася в моїй старинській долині, з якої вийшов я, перший бакалавр, це нічого не міняє на суті, на здібностях і здатностях моїх земляків, бо ж негайно після Другої світової війни через поруйнований мій край проходив котрийсь інший міністр із Праги. В Руському він розглядав селянське дворище і коли бачив, як із хати вибігли два напівголі замурзані хлопчики в сорочках, як колись онук сивоволосого русича Миль із своїм, сказав їх батькові:

– Татінку, печуйте о све діті!

А батько хлопців, не розгублюючись, міністрові, як рівному на те:

– Я печу їх, ой, печу їх так, що аж плачуть.

Невідомо, чи зрозумів міністр відповідь цього батька, чи дійшла до нього її насмішлива інтонація, однак про автора вона говорила багато.

Таких людей у моїй місцевості не один і не двоє, вони жили в усі віки, поєднуючи в собі риси найрізноманітніших професій і найрізноманітніших виявів свого внутрішнього життя, вони живуть і у ваш час, коли дні Старини полічені.

Чи ж не дух працьовитості й будівничості, сили творення живе в руках і серці вашого сучасника, старійшини Старини, конкретної особи з конкретним життям – Юрка Колинчака? Ця людина уже на схилі віку. Вона багато пережила й передумала, вбираючи в себе багато з того, що пережили і передумали ті, хто одвіку жили в Старині і продовжували її роки аж до вашого часу. Юрко Колинчак має у собі щось таке, що характерне для окремих одиниць і для всього народу, який доводить і доведе свою живучість, свою волю до життя і радість із щоденного життя. Про нього в усій долині говорять із повагою, говорять як про майстра на всі руки, про здатного до всякої роботи, за яку візьметься, а в не останню чергу і як про поета. В цьому

немає нічого суперечливого і що виключало б таке твердження. Дух будівництва, відтворення, оновлення навколишніх предметів і речей є такою самою творчістю, як словесна усна чи писана творчість.

Юрко Колинчак не мав багатих батьків. Він такого роду, як більшість його односельчан і такої долі, як більшість його ровесників, доля ніколи не була скупкою до нього і водила його такими дорогами, яких вистачало б для цілого гурту людей.

Я говорю про нього не тому, що мені б хотілось його зробити другою знатною старинською особою після мене, першого старинського бакалавра. Ні. Адже у час, в який живете ви, Старина дала державі не лише учителів, інженерів, лікарів та різних бакалаврів інших наук і мистецтв, а дехто навіть здобув ще вищу освіту, ніж вдалося здобути мені самому.

Трудно сказати, хто і що б робив у таких ситуаціях і таких обставинах, в яких довелося бути Юркові Колинчаку і хто яке рішення приймав би в мить, коли потрібно негайно прийняти його. Ситуація виникає складна, напружена, крайнє гранична і вже не йдеться про те, бути чи не бути, бо на усвідомлення цього немає часу, розумом ви вже не сприймаєте, все залежить від того, що ви зробите в ту мить, який рух ви оберете і яку реакцію ваш рух викличе в того, хто стоїть перед вами. У такій ситуації багато залежить од вашого характеру, вашої вдачі, вашого способу мислення і ваших реакцій на поштовхи навколишнього світу, що саме зараз діють і намагнічують вас. Так от ця ситуація. Юрко Колинчак у гортіївській армії. Старину окупували гортіївці, вона є малесенькою частинкою їх держави, і Юрка Колинчака силоміць забрали від сім'ї і малих дітей до армії, підмовишся взяти мундир – найвища кара гарантована, візьмеш, можливо, виживеш. От він на сході на землях, із яких пішли його предки, із яких його прапращур старий сивоволосий русич заїхав у необжиті, незаселені Карпатські гори; він на землях, куди сотнями років прямував зір його предків, куди і сам він дивився з надією і мрією на інші умови та зовсім інше життя, ніж довелося йому жити в рідній Старині.

Він у прифронтовій смузі на сторожі біля важливого переїзду. Наказ – нікого чужого не підпускати, стріляти. Ніч, моросить дощиком, він заховався за стовбуром дерева, як раптом перед ним з імлі виринає постать.

– Не стрілай, сиди тихо, – каже постать. – Стрілиш – сам собі наробиш лиха, – чує він голос постаті, яка згідно з наказом командирів є голосом противника, проти якого його послали сюди воювати.

Мій односельчанин, який попав у цю ситуацію у вашому двадцятому столітті, не поворухнувся, а голос продовжує до нього:

– Я тобі не зроблю лихого. Від тебе хочу усього, щоб ти пропустив мене там і назад.

Юрко Колинчак так і зробив, мовчав, і ця його мовчанка сприймалась як знак згоди. І не раз ще повз нього проходили за даними у тил гітлерівських військ і їх сателітів ті, проти яких його сюди послали.

Спробував би він хапатись за гвинтівку або як-небудь іншим способом противитись, хто знає, чи вернувся б він взагалі додому.

Нащо я мав би піднімати руку на своїх кривняків, на тих, із кореня яких вийшов сам і проти яких не маю й не можу мати нічого лихого на серці, – думав він потім. І не піднімав ніколи. Погоджувався з ними і як міг, допомагав їм.

Юрко Колинчак вернувся у свою спалену, поруйновану війною Старину. Із таким завзяттям, як колись його прапредок сивоволосий русич та молодші його предки кинувся він у відбудовування зруйнованої хати, він власними руками побудував її, а побудувавши для себе, допомагав іншим односельцям. Коли із житлом було закінчено та коли знаходилась якась вільна хвилина, озивався в ньому неприборка-

ний творчий дух, і він починав творити руками і словом. Війна понищила все, один просив зробити те, другий інше, починаючи такими предметами вжитку, як граблі, кісся, стіл, стільчики, вікна, двері і, кінчаючи такими, які мало хто вмів змайструвати у всій околиці, як, наприклад, у якій в'ють сім'ячка і виробляють олію, кросна, що за ними сидять жінки і тчуть полотно із лляних чи конопляних ниток. У ваш час названих предметів селянського вжитку, довговікового селянського виробництва в селі вже не вживають. Людей, які розбираються в їх змайструванні, уміють їх виготовити з напиляних на тартаку дошок, погемблювати їх, вирізати, поскладати у ткацький верстат все менше і менше. На цілій околиці лишається їх по одному, а десь уже не лишилося вже нікого, Колинчак залишився на своїй долині одним-однісінким. Він знав, як виготовляли народні майстри ці предмети в давнину, за його дідів і прадідів і, зберігаючи в собі традиції давніх майстрів-умільців, пішов їх слідами у ваш час.

Ця грань робочої зручності і вмілості Юрка Колинчака, його творчі здібності стають відомими широко-далекою. І мого односельця, що живе у вашому ХХ столітті, запрошують виготовити такі предмети для музеїв, конкретно для Свидницького музею української культури, де результати його рук виставлені як музейні експонати – зразки майстерності і зручності творчого духу народу.

Юрко Колинчак одночасно створював подібні цінності словом, при роботі вдома, у полі він одночасно спостерігав і сприймав досконалу красу світу, осмислював її й свою долю й долі багатьох інших людей і брався ці свої відчуття й осмислення формувати в словесну тканину. Школу зміг він виходити початкову, освіти не набув і не знав багатой вітчизняної та світової художньої літератури, чим інколи люблять похизуватись ті з вас, що позакінчували вищі школи і годяться йому в діти, але він намагався добратися до неї, взяти її, увібрати її, проковтнути її. Час настає сприятливий, і він читає, вчиться. Однак найбільшим прикладом і найбільшим авторитетом для нього зосталась народна культура, народна пісня, що жила одвіку в Старині, у всій долині, у сусідніх місцевостях та в сусідніх народів, з представниками яких він стикався, а саме із словаками, чехами та угорцями.

Народна пісня спрямовувала Юрка Колинчака творити так, якою є вона сама, – в дусі її ритміки, мелодики та її ідей і образів.

Відчувши у собі творчі сили, Юрко Колинчак став у своїх віршах-піснях розповідати про те, що поставало в його уяві. Розповідав він своїм слухачам дітям, рідним і сусідам, а відтак став ці вірші записувати у невеличкий учнівський зошит. Потім він їх переписує із зошита і надсилає в редакцію газети «Нове життя» у Пряшів. Там їх друкують і редактори та інші працівники на ділянці культури до його особи виявляють інтерес. Його відвідують, розмовляють із ним, пояснюють йому літературну справу і добірку його віршів-пісень друкують у книжці «Зелений віночок – червоні квіточки» поряд із творами інших народних співців і оповідачів. Коли в літературі його національної меншості з певних причин постала тимчасова абсенція письменників, його вірші-пісні видають окремою книжечкою «Підвигорлатська бистрина». Колинчак стає поетом із народу як ряд поетів на схід і на захід од Старини. Це підбадьорює його, додає йому нових сил до життя і творчості. Вже роки дають йому знати про себе, але він віршує далі. Згодом виходить інша книжка його віршів-пісень, яку підготував до друку один із фольклористів, додавши до неї статтю про його поезію. Колинчак не кладе олівець набік і після того, коли умирає його дружина, яка ділила з ним життя.

У віршах-піснях, що вийшли з-під руки Юрка Колинчака, як взагалі в народних піснях, видно біль людини, її страждання, відчування своєї приниженості й закутості в соціально несправедливому суспільстві; в них відтворено страждання моло-

дих дівчини чи парубка з-за нещасливого кохання, коли за волею батьків дівчину віддано за нелюба і розлучено її з милим і дорогим її серцю. У його віршах-піснях і біль розлуки з рідним краєм, коли людина вимушена покинути свою землю і мандрувати за хлібом за море або в інші чужі країни. В його віршах-піснях наявний і колорит носіїв словацької культури та словацького середовища, із якими протягом життя він стикався, бо русинам не можна з найближчими сусідами не стикатись, не придивляти до їх життя і не запозичувати в них. Нарешті, в його віршах-піснях такі, як і в школованих українських письменників Словаччини словесні штампи, почерпнуті із повоєнної літератури, коли вони деякий час мали в ній місце в силу панування теорії безконфліктності і прикрашено приплаченого бачення дійсності.

Юрко Колинчак – перший поет-пісняр із Старини. За всю багатомісячну історію Старини йому першому вдалося досягти те, що не вдалося ані мені, першому старинському бакалаврові, а саме те, що його вірші-пісні були надруковані окремого книжкою. Вірші складалі і ми, спудеї в Самборі та у Львові та в інших містах і школах не тільки на Русі, а й по всій Європі. Писати їх було не лише умовою для успішного складення екзамену й доведення своїх знань із піітики, але й шляхом, як попасти до уваги знатних і багатих міщан і панів магнатів і внаслідок їх уваги до себе знайти їх прихильність і підтримку в житті. Попавши в їх ласку, ми вже жили звичайним справами свого життя. Тоді поезія для нас не стала ще справою життя, як не стала вона такою справою і для тих, хто вже у вашому двадцятому столітті, відвідуючи школи, рифмував потрохи, мріючи вибитись у поети.

Вірші-пісні Юрка Колинчака – це вивершення тої поетичної жилки народу, яка жила в ньому, відбиваючись у словесні фольклорні жанри-казки, легенди, перекази, анекдоти, загадки, прислів'я, приказки й пісні, які в останнє сторіччя існування Старини зацікавлять багатьох етнографів і фольклористів. Яка ця жилка кришталево-чиста й далека від торгашества і наживи, що в декотрих людей, охоплених жагою вузького практицизму виявиться в тім, що ті люди під час переселення жителів долини почнуть торгувати будівельним матеріалом і з покинутих хат та навіть і гноєм, за які держава колишнім власникам уже була заплатила. Ясна річ, що ці торгаші і спекулянти незабаром покарані, бо так вимагав дух землі, дух народу, який тут жив і живе в дальших місцевостях країни, дух правди і справедливості, і чистоти оживляючої води, яка заблищить у водоймищі.

9

Той русин, який поселився в долині, де згодом виросло село Старина і де він знайшов смачну, прозору, кришталево-чисту воду, з першого дня віддаючи їй шану і хвалу, не був незнаючою людиною. Він добре усвідомлював потребу води, відчував її смак, знав про її життєдайність не згірш за людей двадцятого століття, бо коли ви у своєму столітті науки й техніки, яке називаєте століттям науково-технічної революції, відкриєте її вагу і значення для життя, повторите, правда, на вищій спіралі розвитку те, що відчували вже давно.

Без води немає життя. Без неї все стає спрагле, висохле, мертво. Без неї висихає не тільки земля, в'януть стебла рослин і трав, гинуть пташки, рикають від її нестачі тварини, а в'яне й висихає без неї й людина. Людині можна якийсь час прожити без хліба, без їжі, можна голодувати, як голодували ми, спудеї, але без води неможливо прожити й дня. Вона є першоджерелом життя, вона належить до тих трьох чинників, про яку тут у старинській долині один староста на весіллі до всіх присутніх говорив: «Глибока долина є захистом од вітру, чорний хліб од голоду, а свіжа холодна вода – од спраги».

Спрага в двадцятому столітті стає все більшою і більшою. Вода набуває на ціні, її значення і потреби мають зростаючу тенденцію. Коли жартують, що вода незабаром буде дорожча за пиво, люди починають сприймати це не як жарт, а як дійсну правду щоденного життя.

У вік вашої науково-технічної революції скрізь по Східній Словаччині швидкими темпами стали розвиватись міста й містечка. Населення окремих із них подвоїлось а то й потроїлось, збільшилась і кількість населення в ряді сіл, навпаки як цілий їх ряд зазнав протилежного розвитку і загальноно був визнаний як неперспективний. У нових містах, у великих селах, в яких не лише збільшилась людність, а й розвинулась промисловість, потрібна вода. Вже давно відчуває її нестачу весь Земплін, де містечка Гуменне, Воронів, Михалівці потребують її до зарізу. Провести до них воду із старинської долини стало завданням дня, яке слід виконувати, не гаючи часу.

Такий результат розвитку, така вимога вашої індустріальної епохи, вашої цивілізації і ваших кроків у майбутнє. Внаслідок її із старинської долини виселяється сім сіл, простір який потрібен для власного водоймища та для довкружної гігієнічної зони. Загально це торкається переселення біля п'ятьох тисячі в людей, яким слід надати нові місцевості, нову домівку, нові хати й нові роботи можливо-сті. Більшість жителів переселяється в близькі містечка Снину, Гуменне, в яких теж відчувається потреба робочих рух та в яких ці робочі руки зіллються з руками мешканців містечок у фабриках, заводах та в секторі обслуговування і побуту. Дехто із старинської долини переселяється в близькі села, дехто знов у далекі в нижньому Земпліні, куди їх діди і прадіди щороку вибирались на жнива на заробітки, з тугою під пекучим сонцем згадуючи свою долину і свою кришталево чисту холодну воду.

«Ізнов русинів менше», з ностальгією констатують декотрі бакалаври двадцятого століття за походженням із старинської долини й із інших долин, населених русинами. «Сім сіл зникає, і нас ізнову менше», із скорботою думають декотрі з них, «якщо далі так піде, то нас зовсім не стане», – завершують вони свій скепсис і свій життєвий песимізм.

Частковий, одиничний факт ще не є загальним, хоч якась доля загального виступає в одиничному, частковому, говорили нам у колегіумі на курсі філософії, який, до речі, дуже подобався мені і вабив мене, першого старинського бакалавра. Майже ті самі тези, правда, у яснішій і чіткішій дефініції та строгішому визначенні, що одиничне є виявом загального, а загальне виступає в одиничному, говорять філософи і в вашому суворо випробовуваному двадцятому столітті. Ця теза як більш ніде підходить до долі моєї Старини. Адже факт виселення її із-за будівництва водоймища є виразом загальної тенденції розвитку вашого століття, коли ви сильно відчуваєте потребу таких кроків і беретеся здійснювати їх на практиці, і навпаки, загальна тенденція світового розвитку до вдосконалення свого життя, до забезпечення своїх потреб виступає саме через такий одиничний факт, яким є виселення Старини та ще кількох сіл у Східній Словаччині. Такі окремі факти на програмі дня не тільки в Словаччині, а й скрізь по інших країнах, бо вони викликані життєвою об'єктивною необхідністю.

Протистояти таким заходам у вашому двадцятому столітті було б безглуздя, недобачанням розмахів і грандіозності рухів життя, що випали на ваш вік. Виселяється сім сіл, зникає сім сіл, але народжується і укріплюється нове, збагачене селом місто, якому село віддає свою силу і свою прозору сріблисту життєдайну воду, необхідну для життя міста. У цьому новому зміцнілому місті продовжуватиме своє життя моє село, моя Старина, відкіля вийшов я, перший старинський бакалавр, та інші села долини, бо ніщо не зникає безслідно, а лиш переходить у інший стан.

ПУБЛІЦИСТИКА

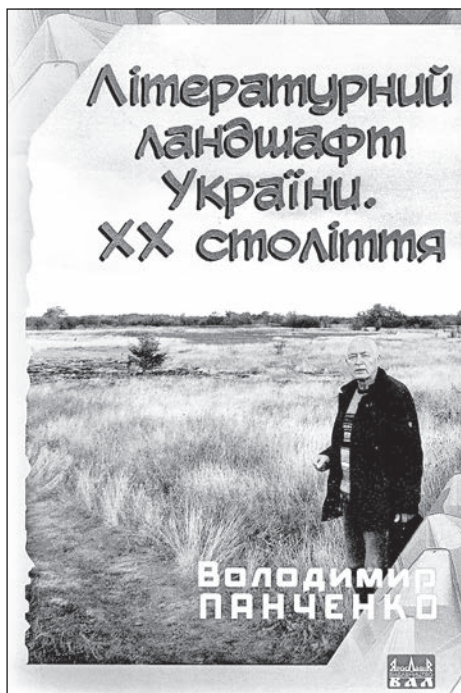
Володимир ПАНЧЕНКО

У київському видавництві «Ярославів Вал» минулого року появилось надзвичайно цікаве видання – **Володимир Панченко: «Літературний ландшафт України ХХ століття. 50 «слайдів»**.

Як зазначається в анотації, «Від Франка до Андруховича» – так могла називатися ця книжка про літературний ландшафт України ХХ століття. Автор пропонує читачам подорож у країну книг, що протягом десятиліть живуть своїм життям, ставши літературною класикою. 50 «слайдів» – це оригінальні, вільні від квазінаукового стилю, інтерпретації знакових художніх творів, полеміка, цікаві – а часом і драматичні – історії, зіперті на нові архівні матеріали, мемуарні сюжети, інтерв'ю.

Володимир Панченко (1954–2019) – український літературознавець і письменник, доктор філологічних наук, професор. Народився в селі Демидівка Любашівського району Одеської області. Закінчив Одеський університет імені Іллі Мечникова, у якому в 1980/1984 роках працював на посаді доцента. Згодом – завідувач кафедри зарубіжної літератури та компаративістики, професор у Кіровоградському педагогічному університеті імені Володимира Винниченка. У 2001-2014 рр. – професор кафедри філології НаУКМА; у 2002-2007 рр. – віце-президент На УКМА. Народний депутат України I скликання (1990-1994). Він автор численних досліджень з історії української літератури, зокрема – «Юрій Яновський» (1988), «Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості» (2004), «Неубієнна література» (2007), «Сонячний годинник» (2013; друге видання – 2019), «Кільця на дереві» (2015), «Повість про Миколу Зєрова» (2018).

Відомий літературознавець Михайло Слабошпицький такими словами характеризував це видання: «*Володимир Панченко написав надзвичайно важливу книгу – «Літературний ландшафт України. ХХ століття».* Вона буде неоціненною лектурою не тільки для вчительства та студентства, а й для всіх, хто навіть бодай побіжно цікавиться нашим письменством. Як уважний його читач (люблю Панченкові книги за їхнє фактологічне багатство, концептуальну виваженість та літературний артистизм), з усією відпові-

дальністю стверджую: нічого аналогічного в нас немає. «Літературний ландшафт України. XX століття» просто приречений на успіх. Увесь наш літературний процес побачено пильним поглядом уважного та пам'ятливого чоловіка, який давно дав собі відповідь на такі важливі запитання: що таке література? І навіщо вона? І яка її роль у житті бездержавного народу? І якими можуть бути стосунки літератури і влади чи літератури і держави?»

Нещодавно дійшла до нас інформація, що Центральну міську бібліотеку в Кропивницькому перейменували на честь літературознавця Володимира Панченка.

Тінь Заратустри Ніцшеанський слід у творчості Володимира Винниченка

У 1907 – 1916 роках Володимирові Винниченку не раз доводилося чути й читати закиди на свою адресу щодо імморалізму та індивідуалізму. Цікаво, що подібні докори лунали з вуст як «старих» українофілів (І. Нечуй-Левицький) чи російських соціал-демократів (М. Горький), так і українських демократів різних політичних відтінків (С. Єфремов, С. Петлюра, М. Гехтер та ін.).

Першим подразником виявилася драма В. Винниченка «Щаблі життя» (1907 р.), прозовим варіантом якої став роман «Чесність з собою» (1910 р.). Проте й багато інших творів письменника не раз викликали полемічні збурення, змушуючи критиків якось пояснювати природу, витоки отого Винниченкового «імморалізму» й індивідуалізму. Закономірно виникало запитання про те, наскільки близьким В. Винниченку був комплекс ідей німецького філософа Фрідріха Ніцше, законодавця моди в європейській літературі на рубежі XIX і XX століть. Зрештою, 1913 року в журналі «Українська хата» (№ 5) з'явилася стаття П. Христюка з красномовною назвою «В. Винниченко і Ф. Ніцше», в якій коротко викладалися основні постулати популярного німецького філософа, а також розглядалися деякі аспекти «діалогу» українського письменника з Ф. Ніцше. Невдовзі ж настали часи, коли й сама «Українська хата» перестала існувати. З початком світової війни російський уряд влаштував погром українства; було вже не до Ніцше і не до резонансу його ідей в українській літературі.

А тим часом порушена П. Христюком проблема залишалася.

Малосприятливі для наукових обговорень обставини української історії відсутності її аж до останніх років XX століття...

«Не раніше 1901 року мої думки почнуть доходити до вух», – написав Ф. Ніцше у травні 1887 року. І помилився: уже в 1890-х роках його ідеї набули неабиякого поширення. Привид боголюдини, білявої бестії Заратустри, наприкінці минулого століття бродив Європою, викликаючи цікавість, обурення, захоплення... Важко назвати когось із більш-менш помітних письменників рубежу століть (як у західноєвропейській літературі, так і в російській), який би байдуже пройшов повз Ніцше. Ця мовчазна, вразлива на красу, хвороблива людина, яка в 1900 р. закінчила божевільням, шокувала європейську публіку своїм пристрасним бунтом – бунтом проти цінностей, що здавалися фундаментальними, непорушними, освяченими самим часом.

Цікавою є аналогія, відзначена Павлом Филиповичем: «Загально визнаний,

хоч і мало ще досліджений, вплив Ніцше на європейську думку і художнє слово наприкінці XIX – на початку XX століття, був величезний і, мабуть, не менший, ніж вплив Байрона в першій чверті століття»¹.

Була в цій магії впливу якась загадка. Зерна ідей, що їх проповідував Ніцше, упали в сприятливий ґрунт, а отже – упали надзвичайно вчасно.

Європейська філософська думка останніх десятиліть XIX століття переживала кризу позитивізму, який проголошував істинним те, що піддається перевірці науковим шляхом. На зміну культові розуму, раціонального знання приходив інтерес до ірраціоналізму. Психологічна наука дедалі успішніше зазірала в безодні людської підсвідомості. На протигагу апології мас, що її проповідували соціалістичні вчення, висувалася ідея індивідуалізму. У сфері моралі багато що уявлялося таким, що потребувало рішучого перегляду, а то й заперечення.

Соціалісти взагалі моделювали нові теорії моралі (1905 року, скажімо, в російському перекладі вийшла праця австрійського вченого Антона Менглера з характерною назвою – «Нова наука про моральність», написана ще за життя Ф. Ніцше). У літературах Західної Європи пробивав собі дорогу модернізм із його вельми специфічним уявленням про місію слова, культивуванням краси, сильної особистості з рисами індивідуаліста.

У цьому контексті філософія Ніцше була дуже до речі. Навіть більше – вона й сама творила цей контекст. «Перший декадент, поет-безумець, поет-пророк», як називає його А. Лаврова, і справді «своїм талантом сколихнув ірраціональні шари європейської культури, які довго дрімали»². Він був «кумиром європейського модернізму» (А. Шамрай). З його проповідей, що звеличували сильну особистість, постала у філософії течія індивідуалізму. Його яскравий стиль запалював художників слова. Філософія Ніцше, яка без жалю руйнувала всі авторитети, для багатьох інтелектуалів Європи кінця XIX і початку XX століть була «суворим евангелієм сили, влади і міці»³.

Один із перших і найґрунтовніших дослідників Ніцше німецький професор Г. Вайнінгер виділяв у цій новітній «євангелії» сім головних пунктів, що становили її суть. Причому назва кожного з них починається з *анти*-:

- 1) антиморалізм;
- 2) антисоціалізм;
- 3) антидемократизм;
- 4) антифемінізм;
- 5) антиінтелектуалізм;
- 6) антипесимізм;
- 7) антихристиянство.

Йдеться тут про пізнього Ф. Ніцше, який різко протиставився кумирові своєї молодості А. Шопенгауеру. Про Ніцше, в чіх працях 1880 - 1890-х років пафос «переоцінки всіх цінностей» став усепроникним. Його «книжка для всіх і ні для кого», названа «Так казав Заратустра», є гімном надлюдині. «Людина, – пише Ф. Ніцше, – це те, що треба подолати», це перехід від звіра до надлюдини. Надлюдина ж – «сенс світу», вона є творцем, який вписує «нові цінності на нові скрижалі».

¹ Филипович П. Літературно-критичні статті. - К., 1991. - С. 128.

² Лаврова Д. Ницше Фридрих // Современная западная философия. - М., 1991. - С. 211

³ Христюк П. В. Винниченко і Ф. Ніцше // Українська хата. - 1913. - № 5. - С. 281.

Але якими були ті «нові цінності», що їх проповідував Фрідріх Ніцше вустами гордого самотника Заратустри? Передусім – сила, воля, мужність, безмежна внутрішня свобода, гордість. Ці чесноти є передумовою життєвого розквіту. Вони є суттю істоти, яка височить серед загалу, уособлюючи вищий тип. Сенс життя, за Ф. Ніцше, полягає саме у творенні каст сильних, досконалих аристократів волі, провідної верстви, що має зосередити в своїх руках владу.

Жадання влади, волю до могутності філософ вважав головним інстинктом усіх живих істот, зокрема й людини. Він переносив на людський світ багато тих висновків, яких дійшов Чарльз Дарвін. Зокрема поширював на людське середовище теорію природного добору. Звідси теза про те, що право на життя має лише сильний. Слабкий же мусить поступитися сильному. Зло – від слабкості, добро – «все, що помножує в людині чуття сили, жадання влади і, зрештою, саму силу».

Апологія сили відштовхувала Ф. Ніцше від християнства, яке він вважав релігією співчуття. Співчуття для нього – річ недопустима, бо воно породжує слабкість: «Християнське співчуття – це найнездоровіший складник нашої хворої сучасності. Зробитися лікарем, виявити безжальність, твердо тримати ножа наш обов'язок, наша любов до людини, бо ж ми філософи, ми гіперборейці!»

Цей залізний гіперборейський тон Ф. Ніцше був спрямований і проти «соціалістичних фантазій», адже соціалістичні гасла проголошували рівність, однаковість людей, тоді як природа створила їх різними, нерівноцінними. З тієї ж причини творець Заратустри скептично ставиться й до демократії, вбачаючи в ній усе ту ж тенденцію рівняти всіх. Апологет сильної, вільної від умовностей суспільства особистості, він погордливо відкидає культ громади, колективу, що його сповідує соціалізм. Він заперечує всяке панування колективу над людською індивідуальністю, адже ідеал його – боголюдина, вінець життя, каста обраних.

Ясна річ, каста особливих, досконалих особистостей має витворити й особливу систему цінностей, в т. ч. – моральних. «Трясовина людської моралі» – не для надлюдини Ніцше! «Тартюфство моралі» – не для аристократа волі, гордого самотника, що живе в горах!..

Щось моторошно-привабливе було в цьому тотальному бунті Ф. Ніцше, в його апофеозі сили й нічим не обмеженої свободи індивідуума. Праці філософа «Так казав Заратустра» (1883), «По той бік добра і зла» (1886), «Сутінки ідолів» (1888), «Антихрист» (1888) перекладаються багатьма мовами. Причому європейських інтелектуалів кінця XIX і початку XX ст. притягують до себе не лише ідеї Ніцше самі по собі, а й вишукана форма їх подачі, поезія й алегорії і навіть незвичайна «сатурналія мови», яка поставала зі сторінок перед читачами.

Ідеї німецького філософа почали резонувати в творчості популярних західноєвропейських письменників уже в 1880-ті роки. Саме в цей час відкриває для себе Ніцше, знайомиться й листується з ним, читає його праці Август Стріндберг. Фрідріх Ніцше високо оцінював п'єсу Стріндберга «Батько», яка вважалася маніфестом жінконеуважливості. Індивідуалізм і антифемінізм – ось те, що найбільше вабило, інтригувало, спонукало шведського письменника до «співдумання» з Ніцше.

Тоді ж, у 1880-ті роки, читанням Ф. Ніцше захопився й молодий Кнут Гамсун. Згодом у його лейтенантові Глані, який втішається в горах самотністю й природою (повість «Пан»), впізнаватимуться риси Заратустри.

Проте й письменники старшого покоління, як, наприклад, 60-річний Г. Ібсен, озвалися у своїй творчості на ідеї Ніцше, що входили в моду.

Томас Манн вказував на аналогії між дендізмом Оскара Вайлда та імморалізмом Фрідріха Ніцше. Багато які з прибраних в афористичну форму парадоксів Вайлда, вважав він, «могли б вийти з-під пера Ніцше»⁴. Та й самого Т. Манна не оминула магія думок його співвітчизника-філософа, зокрема стосовно співвідношення мистецтва і життя.

Перегуки з Ніцше помітні також у творчості ще одного німецького письменника – Герхарда Гауптмана.

Ідеї Ф. Ніцше дали поштовх ідеології надіндивідуалізму; перший же за часом і найяскравіший тип надлюдини в художній літературі дав Станіслав Пшибишевський (Ерік Фальк у романі «Номо sapiens»). Поза комплексом ідей Ф. Ніцше годі уявити творчість Г. Д'Аннунціо з його культом героїзму (боротьба) та естетизму (захоплення красою).

Власне, цей ряд можна продовжувати мало не до безконечності, адже й справді, кажучи словами Т. Манна, під впливом Ф. Ніцше «сформувалося духовне життя цілої епохи»⁵. Ніцше спричинився до появи в художній літературі певного типу героя – сильної особистості, індивідуаліста, «надлюдини», і це, можливо, найголовніше. В українській літературі чи не першою подібний тип героя (героїні) явила в своїй прозі Ольга Кобилянська.

Леся Українка вбачала в героїнях «Людини» (1894 р.) і «Царівни» (1896 р.) «тип інтелігентної жінки, яка бореться за свою індивідуальність проти нівелюючого і засмоктуючого середовища австрійської буржуазії, яка потонула в безнадійному філістерстві»⁶. Пориви такої жінки *ins blue* Леся Українка резонно пов'язувала із «сильним впливом (на О. Кобилянську. – Л. П.) філософії Ніцше». І ось що особливо важливо: «парадоксальний дух Ніцше розвинув у молодій буковинській письменниці значно більшу сміливість думки й уяви, ніж ми звикли бачити в більшості письменників-русинів»⁷.

Це варто запам'ятати: Ф. Ніцше пробуджував, розвивав художницьку сміливість, збуджував думку й уяву.

Зацікавленість О. Кобилянської філософією Ф. Ніцше дещо випереджала в часі аналогічні тенденції в російській літературі. В Росію Ніцше прийшов на початку 1890-х років. М. Горький згадував, що інтелігенція познайомилася з його вченням за статтями в журналі «Вопросы философии и психологии» в 1892 р. Сам він, прочитавши Ніцше, наділяв своїх босяків, а також Якова Маякіна з повісті «Фома Гордєєв», рисами «анархізму переможених», прикметами «ніцшеанства».

І М. Горький не був самотнім у своєму інтересі до творця Заратустри. Особливо популярним у Російській імперії цей філософ став на початку ХХ століття, коли почали з являтися переклади його праць, зарясніли публікації типу «Гауптман і Ніцше», «Шопен і Ніцше», «Достоевський і Ніцше», «Толстой і Ніцше»... Про Ф. Ніцше пишуть філософи Л. Шестов, Є. Трубецької, С. Франк, В. Соловков... У художній літературі замиготіли «біляві бестії» в косоворотках. Причому інтерес до Ф. Ніцше виявляють письменники різних поколінь і різних художніх напрямів – від М. Михайловського до М. Арцибашева.

⁴ Манн Т. Философия Ницше в свете нашего опыта // Манн Т. Собр. соч.: В 10 т. - Т. 10. - М., 1961. С. 367.

⁵ Там само. - С. 350.

⁶ Українка Леся. Збір. творів: У 12 т.- К., 1977. - Т. 8. - С. 69.

⁷ Там само. - С. 70.

Чи ж дивно, що В. Винниченко, сидючи в київській тюрмі, взявся за переклад трактату «Так промовляв Заратустра»? В його творчості також зазвучали ніцшеанські мотиви⁸.

Коли Фрідріху Ніцше взимку 1882-1883 рр. у горах, що оточували бухту Рап-пало, явився його Заратустра, Володимир Винниченко ще тільки вчився ходити. Проте вже літературна молодість його збіглася з піком популярності Ніцше в Росії. Залишатися осторонь модних філософських ідей було не в звичках В. Винниченка, тим паче, якщо вони виявлялися суголосними його власним уявленням і поглядам. Пристрасний заклик антисоціаліста Ф. Ніцше до «переоцінки всіх цінностей», бунт проти умовностей, догм, філістерства, покори цілком відповідав мріям соціаліста В. Винниченка про революційне перетворення життя. *Заратустра Фрідріха Ніцше прокладав дорогу «новій людині» Володимира Винниченка.*

Своєрідність героїв-ніцшеанців із п'єс та романів В. Винниченка з-поміж «братів» Заратустри, створених художньою уявою інших письменників, полягає передусім у симбіозі ніцшеанства й соціалізму, що стає для них керівництвом до дії. Важко навіть сказати, чого більше в Мартина з «Дизгармонії», Мирона Купченка з «Чесності з собою» і Вадима Стельмашенка з роману «По-свій» – соціалістичного революціонізму чи демонстративного ніцшеанства. Належність до партій, що опонують самодержавному режимові, у них суто номінальна. Читачеві майже не дано знати, як вони реалізують свої революційні програми. Зате ледь приховані цитати з Ніцше щораз зближують у їхніх програмових монологах, у суперечках з опонентами. Та й сама лінія поведінки цих літературних героїв красномовно свідчить про те, що вони ретельно наслідують Заратустру.

Індивідуалізм справді є суттю цих та ще багатьох інших Винниченкових героїв. Той самий, який передбачає протиставлення особи суспільству; моральну орієнтацією якого є егоїзм, що нерідко спирається на критерії утилітаризму чи гедонізму і в крайніх формах призводить до анархізму, цинізму й нігілізму. Той самий, який визнає абсолютні права особистості, її свободу й незалежність від суспільства та держави.

На початку ХХ ст. у Європі «течія індивідуалізму» набрала сили як у філософії, так і в літературі. Пов'язано це було з тим, що з минулого, ХІХ ст. «особистість вийшла /... / з почуттям своєї незадоволеної туги, з жагою вищого ідеалу, з думкою про свої протиріччя із суспільством»⁹. Усвідомлення самоцінності кожного людського життя і кожної – неповторної, незамінної – особистості вступало в суперечність із закостенілою суспільною мораллю, а також із новомодним соціалістичним культом «Ми». Саме з цього соціально-психологічного ґрунту виростили індивідуалістські філософські моделі. У художній же літературі проблему «Я» і «Ми» підняв на щит новоромантизм із його гаслом «визволення особистості». «Кожна особистість суверенна» – ці слова Лесі Українки з її статті про прозу молодого В. Винниченка були, по суті, гаслом новоромантичного напрямку.

⁸ Три загальні зошити з перекладом «Заратустри» зберігаються в архіві з іншими матеріалами, що належать до 1903-1907 рр. Напевно, В. Винниченко перекладав Ф. Ніцше під час одного з трьох своїх тюремних ув'язнень.

⁹ Слова філософа П. Новгородцеві. Цит. за: *Христюк Я. В. Винниченко і Ніцше.* - С. 278.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в літературах на європейському терені виника ціла галерея «сильних особистостей» ніцшеанського зразка, зокрема – в творах А. Стріндберга, С. Пшибишевського, К. Гамсуна, М. Горького... У цьому ж ряду слід назвати і В. Винниченка. Його «ніцшеанці-соціалісти» (червоні ніцшеанці!) – люди, для котрих їхнє *ego* – в центрі світу. І якщо «одиниці» Лесі Українки, «аристократки духу» О. Кобилянської, бунтар Брандт Г. Ібсена володіють магією людської привабливості, то герої В. Винниченка, які представляють згаданий тип, мають вельми монструозний вигляд: їхній цинізм, готовність в ім'я голого принципу переступити через матір (Мирон Купченко – «Чесність з собою»), сина (Василь Кривенко – «Memento»), люблячу жінку (Вадим Стельмашенко – «Посвій») відлякують ближніх.

Вони – заручники власних ідей, що засліплюють їх, спонукаючи весь час позирати в дзеркальце того Принципу, за яким проглядає лик Заратустри. П. Христюк із цього приводу зауважував, що й сама формула «чесності з собою» запозичена В. Винниченком у Ф. Ніцше; що означає вона передусім «усе дозволено» і що вчинки героїв «Дизгармонії», «Щаблів життя», «Memento» є «немов тільки ілюстрацією до думок Ніцше»¹⁰.

Справді, «чесність з собою» – це передусім культ сили. Варто послухати монологи й репліки Мартина з «Дизгармонії»: «Мораль видумана дужими для безсилих. Коли безсилі робляться дужими, вони заводять свою мораль...»; «Брехня, насильство неморальні тільки тоді, коли не маєш сили для того. Дужого брехуна бояться й поважають, а з безсилою сміються й зневажають...»

Отже, сила – понад усе. Тріумф сили знімає питання про засоби досягнення цього тріумфу

Звісно, все це тільки парафрази з Ніцше. Наприклад, з його «Жадання влади»: «Сильні полюбляють питання, до яких сьогодні ще ніхто не зважився підступити». Або: «Що таке добро? Все, що помножує в людині чуття сили, жадання влади і, зрештою, саму силу

Що таке зло? Все, що походить від слабості.

Що таке щастя? Коли відчуваєш, як зростає сила...»

Або: «Коли є співчуття, втрачається сила...»¹¹.

Катехізис Винниченкових «ніцшеанців-соціалістів» явно списаний зі скрижалів німецького філософа, через те вони так заповзято культивують у собі комплекси «надлюдини», дотримуючись головних заповідей: «не викидай із душі своєї героя»; «людина – це те, що треба подолати»; «втікай у самотність», «ти йдеш до жінок? Не забудь канчука!» тощо. «Людину в собі» ці Винниченкові герої долають успішно, проте «надлюдьми» не стають¹². Навіть навпаки: втрача-

¹⁰ Там само. – С. 289. Що ж до генези формули «чесність з собою», то, можливо, вона бере початок з афоризмів Ф. Ніцше на зразок ось цього: «Найглибші закони життя й розвитку вимагають, щоб кожен мав свою чесноту, свій категоричний імператив...» (Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади. - К., 1993. - С. 339).

¹¹ Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади. - К., 1993. - С. 330, 332, 334.

¹² У «Жаданні влади», різко критикуючи християнство, Ф. Ніцше, до речі, виголошує похвальне слово буддизмові. Зрештою, його Заратустра – духовний родич Зороастра. Можна погодитися з М. Рябчуком, який вважає, що «ідея ніцшеанської «надлюдини» може бути адекватно осягнута лише в контексті інтуїтивного «пробудження», сповідуючого багатьма східними релігійно-філософськими системами... Проповідуючи ідеал «надлюдини», Ніцше, як ми бачимо, щонайменше мав на увазі соціальний аспект людського буття, суспільно-політичну ієрархію тощо.

ють себе, перетворюються у холодних і жорстоких експериментаторів над собою та іншими. Незатишно й порожньо поруч із цими «сильними особистостями». Натягнутими й відірваними від «грішної» дійсності видаються їхні програмові монологи, хоча сам по собі пафос заперечення філістерської моралі цілком законірний у контексті актуальних ідей доби.

У фіналі «Чесності з собою» – зовсім у згоді з Ніцше – сильні тріумфують над слабкими, любов торжествує поруч із трупами (по суті, в буквальному сенсі слів), але в тому тріумфові немає анітрохи людського тепла, немає життя, а є лише умоглядна схема, зіперта на «дарвінську» тезу Ніцше: «Хай згинуть слабаки й невдахи, а ми їм ще допоможемо зникнути з лиця землі».

Те ж саме в «Memento», те ж саме – в «любовній» історії революціонера-засланця Вадима Стельмашенка й нещасної Наташі («По-свій»). Щоразу смерть, смерть, смерть – як плата за експерименти ніцшеанців, витворених уявою Винниченка...

Ф. Ніцше або ж його Заратустра кілька разів згадуються у творах В. Винниченка. Вадима Стельмашенка (роман «По-свій») після його повернення із заслання зустрічають (у родині Микульських) словами: «Невже ви справді такий ніцшеанець? Нам, українцям, здається, ще рано до цього... Ні?»

Далі відбувається коротка розмова на модну, як можна здогадуватися, тему:

« – Я – не ніцшеанець, – сказав Стельмашенко.

– Як?! Хіба ви – не іммораліст? Я читала ваші...

– Так, я – іммораліст, коли хочете так називать, але Ніцше – не іммораліст.

– О?? – ніби аж здивувалась Діна. Стельмашенко довірливо й просто подивився на всіх, немов шукав, хто ще, крім його, що зна про те, що Ніцше не був імморалістом. Таких не було, – всі дивились на нього з чеканням.

– Ви, здається, не згодні зі мною? – промовив він не без задоволення.

– А це так ясно. Він – такий же мораліст, як і ті, кого він так висміював і лявав. Тільки перевернутий догори ногами мораліст. Ні? Ви цього не думаєте?»

Настає той момент, коли діалог переходить у монолог Стельмашенка, який викладає свій погляд на мораль, перевершуючи в радикалізмі суджень вже й самого Ніцше: «... Ніцше був той же філістер, але з манією величності і розлючений на тих, хто не визнавав за ним його геніальності. Ось хто він був по суті! «По той бік добра й зла!» Дурниця! Фраза! Ніколи він там не був. /... / Знаєте, мене завжди дивувало це називання Ніцше імморалістом! З якої речі?! Кожна сторінка його творів пашисть цим чуттям – то гнівом, то злостью, то зневагою... А його називають імморалістом! Егоїст хіба, а не іммораліст!».

Цікаво, що ці інвективи на адресу Ніцше Вадим виголошує вже після історії з Наташею, після свого конфлікту з колом таких самих, як і він, засланців, які оголосили йому бойкот, осуджуючи поведінку Стельмашенка. (Вадим «пожалів» Наташу, яка відбуває заслання: завів із нею роман, який, зрештою, закінчився трагічно. Наташа завагітніла, Стельмашенко відвернувся від неї, жінка наклала на себе руки. А сам поет тим часом «долав у собі людину», бунтуючи проти «темних

«Надлюдина» за Ніцше – це приблизно те саме, що в давньокитайській традиції «досконаломудрий», інакше кажучи, це людина, яка досягнула дао, пізнала чотири священні істини Раутами чи пройнялася складною діалектикою християнської трійці і боговтілення тощо. Така людина, безумовно, може вважати себе «по той бік добра і зла» – приблизно тією мірою, якою «по той бік добра і зла» є вітер, трава і ліс, морська хвиля – будь-яка частина цілісної світобудови» (Рябчук М. «Потойбіччя» Фрідріха Ніцше // Всесвіт. - 1990. - № 9. - С. 133).

сил сивої, давно померлої старовини», тобто – батьківського інстинкту, плекаючи в собі нічим не обмежену волю і гордість!).

Щоденникові записи Стельмашенка, зроблені на засланні, сповнені ледь прихованих цитат із Ніцше: у своїй апології сили й індивідуалізму він цілком щирий послідовник Заратустри.

Вадим і сам це усвідомлює: «Перечитав те, що вчора написав: чистий бред якогось Заратустри...» Це вже згодом, повернувшись, як блудний син, додому, він збагне, що його «теорії» – надто умоглядні. З того й почнеться поступове повернення Вадима по *цей* бік добра і зла.

Про Заратустру згадує й Данько Заболотько з роману «Заповіти батьків». А скільки ще є непрямих згадок та алузій!

Тінь Заратустри переслідує «сильних особистостей» із творів В. Винниченка. Проте чи означає це, що і в самих тих творах є проповідь індивідуалізму й аморалізму? Шукаючи відповідь на таке запитання, слід мати на увазі три обставини.

Перша. У В. Винниченка, як правило, присутні опозиційні пари героїв. Монологи одних наштовхуються на не менш пристрасні монологи інших. У «Дизгармонії» є Мартин, але є й Грицько з його відчайдушними сум'яттями й рефлексіями, з його острахом перед моральним релятивізмом революціонерів. У «Memento» «теоріям» Василя Кривенка найчастіше опонує Олеся, а потім – і Антоніна. Катехізис Мирона Купченка («Щаблі життя» та «Чесність з собою») викликає опір у Тараса Щербини. На протигагу Петрові Заболотьку серед персонажів роману «Заповіти батьків» з'являється соціаліст Михайло...

А що автор? Як розподілені його симпатії й антипатії? Він – на чиєму боці?

А в тім-то й річ, що тут доводиться говорити про Винниченків *дуалізм*, його амбівалентну «розчахнутість» між різними позиціями. Його голос присутній і в репліках Мартина, і в репліках Грицька, у монологах Мирона Антоновича, і в словесних партіях Тараса Щербини... Звідси – відчуття «розмитості фокусу», суперечливості й парадоксальності авторської позиції. Підтвердженням такого висновку є щоденникові записи й статті В. Винниченка: в них легко впізнати ті думки й формули, які письменник віддав літературним героям, причому – героям, які опонують один одному!

Через те індивідуалізм й імморалізм, скажімо, Кривенка, Купченка чи Стельмашенка не обертаються у Винниченка *проповіддю* індивідуалізму й імморалізму. Завжди залишається простір для сумнівів та альтернатив.

Друга. В індивідуалізмові Винниченкових героїв об'єктивно присутній елемент протесту проти знеособлення людини. Недарма в 1909 р. В. Винниченко так гаряче заперечував М. Горькому (а в його особі – й соціал-демократії як такій) з приводу можливості поглинання індивідуального «Я» безликим «Ми». Той епістолярний епізод мав продовження і в творчості В. Винниченка, зокрема в його п'єсі «Великий Молох» (1909). Вельми характерними в ній є дискусії лікаря (і революціонера) Зінька Чупруненка з Абстрактном і Катрею, його «партійними товаришами». Як запекло відстоює своє «Я» Зінько, не бажаючи приносити його в жертву партійному обов'язкові й «колективності»! «Я – людина, а не якась автоматична машина, начинена голими принципами...»; «хочу собою бути»; «ненавиджу у страховище, яке зветься «Ми», цей Молох, який по якомусь праву простягає залізні руки і мене, розтинає мою душу, моє «я»...»

Натомість Катря обіцяє Зінькові гармонію двох начал: «Ми хочемо зробити «Я» великим, як «Ми», широким, як «Ми», дужим, як «Ми». Молох? Да, «Ми» є Молох, але великий, прекрасний Молох!»

І знову авторський голос мовби розчинений у партіях різних героїв – Зінька, Катрі, а також скептика Остапа, якому, між іншим, належать кілька влучних у своїй прозорливості суджень про «будучих людей», які не помічають своєї відірваності від життя: «Всі проповіді, що вистрибували з голови людей, а не з нутра життя, тільки шкодили людям»; «Бачив я випотрошених, вислих, заражених теоріями, ці живі кістяки, у яких між ребрами замість серця висить «Капітал» Маркса...»

У бунті «індивідуаліста» Зінька Чупруненка є передчуття того, що партія перетвориться в монастир, у секту. Вельми зловісною персоною постає у п'єси Абстракт, хранитель партійних заповідей, догматик і «прокуратор», а по суті – «ловець душ», який влаштовує суд партійної «п'ятірки» над Чупруненком. Продовженням цього образу є Цінність Маркович із п'єси В. Винниченка «Базар». Слід віддати належне прозорливості письменника, який розгледів у соціалістичному русі початку століття злякисні тенденції, які у трагічно-жорстокому вигляді виявляться згодом. Знеособлення «Я» – одна з них.

Це вже пізніше в антиутопії Є. Замятіна «Ми» (1926 р.) постануть гримаси «нового світу», канонізовані в дивних формулах типу: «Ми – від бога, я – від диявола».

Це вже наприкінці 1920-х у «Народному Малахієві» й «Патетичній сонаті» М. Куліша зазвучить тема загубленої в революційному вихорі й знеціненої людини.

Це вже в 1938-1940 рр. Артур Кестлер напише роман «Ніч ополудні», в якому Михайло Рубашов (один із вершителів більшовицької революції, герой громадянської, народний комісар), раптом виявившись «ворогом народу», сам того не відаючи, задумується у камері над винниченківськими в своїй суті питаннями. Що сталося з революціонерами? З самою революцією? Він робить чимало гірких висновків, цей приречений на ганьбу й смерть «сталевий» більшовик Рубашов. Серед них особливо красномовні два.

- «Помилка була в аксіомі, що мета виправдовує засоби».

- Людське «Я» перетворилося в «граматичну фікцію» (цим терміном Михайло Рубашов замінив «першу особу однини, бо партія була проти «Я» окремого члена, вона його не визнавала»).

Але ж це – саме те, проти чого бунтував Зінько Чупруненко! Між «Великим Молохом» і «Ніччю ополудні» цілих тридцять років, а співвідносяться вони між собою, як початок і фінал...

Третя. В. Винниченко був не єдиний, кому дісталися звинувачення (чи докори) щодо аморалізму. Історія літератури знає чимало подібних ситуацій. Аморалістами називали Ш. Бодлера, А. Рембо, А. Стріндберга. Г. де Мопассану після появи його поеми «На березі» влаштували скандал: суд притяг його до відповідальності «за образу звичаїв і громадської моралі», і тільки з допомогою Г. Флобера справу вдалося зупинити. В одному з листів до Мопассана Флобер писав із цього приводу: «Ти розмовляв із Музою, а тебе мають за того, хто розтліває малолітніх дівчаток». І як резюме: «Так, що прекрасне, те й моральне. От і все, і нічого більше»¹³.

Про репутацію «короля життя» Оскара Вайлда вже й говорити нічого...

Суб'єктивно В. Винниченко не був заперечником моралі як такої, він лише шукав моделі *нової моралі*, яка б замінила стару – лицемірну й анахронічну. Тим самим він підключався до тієї загальної тенденції, про яку у зв'язку з філософією

¹³ Флобер Г. О літературе, искусстве, писательском труде. Письма, статьи: В 2 т. - Т. 2. - М., 1984. - С. 266,268.

Ф. Ніцше говорив Т. Манн: «Моральний критицизм був не тільки і не стільки індивідуальною схильністю самого Ніцше, скільки загальною тенденцією епохи. Епоха ця – кінець століття, коли європейська інтелігенція вперше виступила проти ханжеської моралі свого вікторіанського буржуазного століття»¹⁴.

Доводиться визнати, що в критичному пафосі В. Винниченка був переконливішим, ніж у конструктивних аспектах свого бунту. Ф. Ніцше стимулював його до роздумів над тим, що К. Міхальський називає «проблематичністю, історичністю, крихкістю основних моральних понять, які формують наші знання і нашу поведінку (таких, як «правда», «брехня», «добро», «зло»...)»¹⁵. Чи не найхарактернішим прикладом цього є п'єса В. Винниченка «Брехня» (1910).

У ній легко вловити відгомін парадоксів та імперативів полемічно налаштованого автора, який рішуче повставав проти однозначних присудів на користь невичерпності й багатолікості життя: «Хай живе брехня!» – проголошує героїня твору Наталія Павлівна, заявляючи про свою готовність ціною омани забезпечити хворому чоловікові спокій і певність себе. І не завжди брехня тотожна злу. Наталія Павлівна сказала неправду, що випила отруту випадково, переплутавши її з лавро-вишневыми краплями, – а хіба було б краще, якби сказала правду?

Як передсмертне слово, як заповіт живим у фіналі п'єси прозвучав вельми характерний тост Наталії Павлівни. Читачеві (і глядачеві) пропонується теза, яка не один раз повторюється у В. Винниченка: «За все, що дає радість...» Повнота життя для нього – річ важливіша за ті чи ті моральні категорії, що виявляються крихкими й відносними. Власне, це вельми схоже на «імператив» Ф. Ніцше: «Те, що не сприяє життю, стає йому шкідливим». Цю формулу можна й перевернути, і тоді вона буде ще ближчою до Винниченкового пафосу: «Те, що сприяє життю, стає йому корисним».

В. Винниченка не могла не приваблювати сама парадоксальність Ф. Ніцше. Вже через багато років, у муженській самотності політемігрант В. Винниченко, пишучи свій філософсько-етичний трактат «Конкордизм», не забуде тієї давньої тези про «все, що дає чисту радість». Вітальність, нічим не стримуваний активізм, яскравість і повнота життя залишаться для нього в реєстрі головних цінностей...

Здається, у Ф. Ніцше В. Винниченко знаходив підказку і для деяких своїх новелістичних сюжетів. Перекладаючи працю «Так промовляв Заратустра», він, напевно ж, зупинявся на ось цьому афоризмі з розділу «Про старих і молодих жінок»: «Чоловік для жінки – лише засіб, метою якої є завжди дитина. /... / Краще за чоловіка розуміє жінка дітей, але чоловік дитинніший, ніж жінка». Але ж ці слова Ф. Ніцше можуть бути епіграфом до новели В. Винниченка «Таємна пригода!» Герой її, молодий революціонер Довгаль, теж виявляється «лише засобом» для «чудної жінки», у яку він «цілком і безнадійно закохався», тимчасом, як вона мала єдину мету – народити дитину. «Я хочу собі мати дитину без всяких там ваших шлюбів, батьків, кайданів... Ви – дуже, дуже хороший, і я вам страшенно вдячна. От і все».

А в новелі «Момент» мовби оживають слова Ф. Ніцше про те, що «метелики, мильні бульбашки й ті з-поміж людей, хто схожий на них, найбільше знають про щастя». Вона, ця новела, теж – про щастя, про те, що все природне – прекрасне, подібно до спалаху любові двох молодих людей, які, ризикуючи життям, пере-

¹⁴ Манн Т. Философия Ницше в свете нашего опыт а. - С. 388.

¹⁵ Для чого нам Ніцше? (Дискусія на сторінках часопису «Література на свеці») // Всесвіт. 1997.-№ 5-6. - С. 152.

ходять кордон (обоє вони – революціонери, які виконують складне завдання). Момент їхнього щастя показаний як частка вічної симфонії природи, «великого, прекрасного процесу життя».

Враження таке, що метелики й кузьки, яким автор віддав так багато уваги, і справді найбільше знають про щастя...

А загалом діалог В. Винниченка з Ф. Ніцше не був особливо продуктивним. Передусім тому, що винниченківські «сильні особистості» постали малопривабливими й навіть бридкими резонерами. Їх якщо й назвеш циніками, то ніяк не «маленькими, здоровими, чистими». Можна не погоджуватися до кінця з Д. Донцовим, проте в його категорично-різкому судженні про цей Винниченків тип героїв все ж є частка істини: «До невпізнання відбився в тім дзеркалі і тип надлюдини Ніцше. В Ніцше він надлюдина, у Винниченка, напр., – підлюдина. Ніцше проповідує любов до дальніх. Винниченко – любов до ближніх, до самого себе, до свого тіла і до його розперезаних інстинктів насамперед. В автора Заратустри – це blond Bestie, в автора «Щаблів життя» – це «вільна скотина». Ніцшевський тип у західній літературі – це Глан з «Пана», в нашій – Мирон з «Щаблів життя». Там – брутальний, веселий і страшний грач. Тут глупо-цинічний і розпусно-похітливий балакун»¹⁶.

Д. Донцов, з усього видно, свої висновки робив, маючи на увазі такі твори В. Винниченка, як «Щаблі життя» й «Memento». Пізніші ж п'єси й романи письменника могли б дещо пом'якшити його присуд, адже в них подих життя руйнує умоглядні конструкції «ніцшеанців-соціалістів», і вони від того набувають більш живого й психологічно яскравішого виразу (як Яків Михайлюк у романі «Записки кирпатого Мефістофеля»).

Ф. Ніцше стимулював художницьку сміливість (чи й зухвальство), коли йшлося про постановку актуальних моральних проблем. Бунтуючи проти старих, закостенілих форм як суспільного, так і індивідуального життя, В. Винниченко прагнув пропонувати свої «сценарії» досягнення гармонії, – і не раз впадав у суперечності й ризиковану за наслідками деструкцію, бував наївним і непереконливим. Жорсткість моральних експериментів, зрештою, змінювалася в нього пафосом вітальності, поетизацією природності як запоруки жаданого ладу людини з самою собою та з іншими. Важливим був також пристрасний акцент, що його робив В. Винниченко на самоцінності людського «Я». Коли художник у ньому брав гору над проповідником, з'являлися ті зблиски прозрінь і передчувань, які свідчили про блискучу інтуїцію цього письменника. Деякі його твори можуть сприйматися як застороги щодо «бісівщини» в революційному русі, тієї дисгармонії між метою й засобами, яка перетворюється на кровожерного Молоха.

Неважко помітити, що творчим надзавданням В. Винниченка було ширення резонансу українського художнього слова, виведення його із загумінкового стану шляхом прилучення до художнього досвіду світової літератури і європейської філософської думки. Маємо визнати, що Володимирі Винниченку це, загалом, вдавалося. Хоча і не без прикрих художніх втрат.

¹⁶ Донцов Д. Дві літератури нашої доби. - Львів, 1991. - С. 265.

Володимир ВИННИЧЕНКО

Момент

(Із оповідань тюремної Шехерезади)

І раз Шехерезада так почав своє оповідання:

Слухайте. Було це навесні. Ви ще пам'ятаєте, що то таке весна? Пам'ятаєте небо, синє, глибоке, далеке! Пам'ятаєте, як ляжеш в траву десь, закинеш руки за голову і глянеш у це небо, небо весни? Е!... Ну, словом, було це навесні. Круг мене кохалося поле, шепотіло, цілувалось... З ким?

А з небом, з вітром, з сонцем. Пахло ростом, народженням, щастям руху і життя, змістом суцього... Словом, кажу вам, було це навесні.

А я, мої панове, їхав з моїм контрабандистом Семеном Пустуном до кордону. І той кордон я мусив неодмінно у той же день перейти, не ждучи навіть ночі. Але коли я сказав це Семенові, він мовчки-понуро озирнув мене, знехотя посміхнувся й, одвернувшись до коняки, сердито крикнув:

– Вьо! Ти!

А Семен цей, треба вам сказати, не дивлячись на своє пустотливе прізвище, був чоловік поважний і випускати з себе слів без потреби не любив. Сам був «парнишка» дебелий, «гвардіонець», як казали його односельчани, і на всіх через те дивився завжди згори вниз. Ступав помалу, важко, серйозно і навіть, коли ловили його «харцизники»¹, не мінявся, тільки ще більш насуплювався, очі робились ще меншими, колючими і страшно якось білили губи.

– Справді, Семене, я неодмінно мушу бути сьогодні на тім боці. Це як собі знаєте! – з натиском повторив я.

Семен навіть не озирнувся. На величезній його спині сидів цілий ряд блискучих, маленьких, чепурненьких мушок. Коли він робив якийсь поривчастий рух, вони спурхували і прудко літали над спиною, неначе чайки в морі понад скелею. Потім знов сідали і сиділи якось надзвичайно недвижно, ніби пильно вдивлялися в мене.

– Можуть убити, – раптом, верст через десять, суворо пробурмотів він, зачепивши віжки за люшню і починаючи робити цигарку.

– Були випадки?

Семен, не хапаючись, подув на книжечку паперу, повагом одірвав один аркушик і поліз в кишеню за тютюном.

– А чому не було?.. Чи на те розуму треба, аби вбити чоловіка?

– Але було, що й не вбивали?

Семен лизнув папір, витер сірника, пихкнув кілька раз і, беручи віжки, зволив промовити:

– А чому не було? Було, що й не вбивали. Вйо!

– Ну, то й мене не вб'ють! – постановив я.

І, пам'ятаю, мені раптом стало страшенно смішно: я – мертвий. Ці мушки, Семенова спина, конячинка, на якій підстрибувала комічно і гупо

¹ Погранична сторожа.

якось шлейка, Семенова шапка з прогризеним верхом і... я – будучий мертвяк. Лежу десь, в якому-небудь яру дикому, порожньому, надо мною небо, на виску маленька чорна ранка, а над ранкою кружком сидять такі ж самі блискучі, зеленкуваті мушки й ніби ворожать, заглядаючи у неї, туди, в середину, де оселилась смерть. І лице моє теж зеленкувате, тверде... А на скелі якійсь сидять чорні, великі, таємні ворони і ждуть чогось...

– Як надокучило носити голову на плечах, то йдіть, – раптом несподівано бовкнув Семен і, шарпнувши віжками, понуро крикнув: – Вішта! Ти! Кукурудзяна...

Я посміхнувся.

«Кукурудзяна» насторожено прищулила вуха, прибавила ходу, але зараз же заспокоїлась і знов затупала байдуже й неухажно.

Пам'ятаю, село виринуло якось несподівано для мене. Не доїжджаючи до нього, Семен для чогось підвівся на возі, пильно подивився вперед і, звертаючи кудись вбік, злегка повернув до мене голову й, тикнувши рукою кудись наперед, муркнув:

– Границя.

Я глянув туди, вперед. Далеко-далеко темніла, як тин, смуга лісу. Мені якось стало холодно в грудях і завмерло серце. Так. Аж ось він, цей кордон. Я жадливо дивився туди, в залите сонцем поле, на краю якого стояв цей тин, і чув, як мені якось тісно, нудно, неспокійно.

– Ви мене зараз поведете, Семене? – спитав я.

Семен повернув до мене свій жовтосмуглий, гострий ніс, підстрижені вуса й здивовано промовив:

– Але! А чи я вже нажився на світі, щоб вести вас удень? Он, маєте ліс, в тому лісі є жовніри, то йдіть їм у руки. А мене лишіть ще пожити трохи на світі... А я!

Справа, очевидно, стояла зовсім кепська, раз примусила на таку силу слів самого Семена Пустуна.

– Значить, просто йти на ліс?

– А я. Просто на ліс, жовнірам у руки.

Ми їхали якимсь лугом поза городами. Верби схилились над нами, і мені чогось жаль було їх, цих любих, добродушних, непередливих верб. Поле сховалось, а з ним сховався й той таємний тин. Ми раптом зупинились.

Семен мовчки зліз із воза, підійшов до мене й, незадоволено-суворо, дивлячись убік, бовкнув:

– Так ви таки зараз хочете йти?

– Таки зараз.

– Можуть убити.

– Не вб'ють.

– Ну, то лягайте, – сердито хитнув він головою на віз.

Я, не питаючись, для чого лягати, покійно ліг і, зустрівшись поглядом з вербою, криво посміхнувся до неї. Семен прикрив мене рядном, яке дуже пахло огірками, й одійшов. Потім я чув, як він зліз на візок, який від цього затрусився й заскрипів, понуро вйокнув і ми рушили.

Мабуть, ми їхали знов без дороги, бо мене хитало, як в колисці, об колеса шарудів бур'ян і коняка часто зупинялась, десь хапаючи на ходу траву. І, пам'ятаю, коли мене хитало, я здавався собі трупом, який везуть уже від кордону.

Довго так їхали, а я тільки бачив перед очима масу соломинок, які колили мене в лице, та сіре рядно і чув, як понуро вйокав Семен і пирхкала конячка.

Раптом знову зупинились. Рядно піднялось надо мною, а замість його глибоко-глибоко синіло небо і якоюсь незграбною скелею під ним стирчала Семенова голова в шапці, з його гострим, ніби мертвим носом і чорно-сивими, наче посипаними попелом, підстриженими вусами.

– Вставайте! – муркнув він. Я підвівся. Візок стояв біля повітки, проти якої, по другий бік подвір'я, стояла маленька, задумлива хатка, а між ними – ворота на вулицю.

– В повітку! – хитнув Семен головою і кинув навкруги пильно суворим оком.

– Розпряжу коняку та й поведу вас.

Я теж озирнувся, зстрибнув з возика й побіг до повітки. Одчинивши двері, я ступив до неї... і від несподіванки закам'янів: на розкиданій соломі, якраз проти дверей сиділа... уявіть собі! .. сиділа панна. Сама насто-яща, городська панна, в гарненьких черевиках, що визирали з-під сукні, з солом'яним бриликом на колінях, з здивовано направленими на мене очима. А очі, як у зляканій лані, променисті, чисті, великі. Я рішуче нічого ніколи не мав проти гарненьких панн, але в повітці, на соломі, в подвір'ї контрабандиста... Я мусив почувати себе ніяково.

– Можна ввійти? – ні з того, ні з сього промурмотів я. Очі панни ще більш поширились, потім швидко пробігли по мені, здригнулись і бризнули сміхом.

– О, будь ласка! – галантно повела вона рукою круг себе і навіть посу-нулась трохи по соломі, ніби увільняючи мені місце. А очі її зо сміхом і з цікавістю дивилися на мене.

– Дякую, – засміявся й я. Мені зразу стало легко й весело. Я непомітно озирнув її. В темному волоссі їй запуталась соломинка і дрижала над вухом; нижня губа, як у вередливих і гарненьких дітей, була трохи випнута наперед. В повітці було темнувато, пахло вогкістю, шкурами, зіпрілою соломою.

– Ви, товаришу, мабуть, переправляєтесь через кордон? – спитала вона.

– Угадали. А ви теж?

– Я теж.

Ми обоє чогось засміялись.

Влетіла ластівка, защебетала і вилетіла. Пам'ятаю, в якомусь кутку повітки тягнулась до землі жовта смуга проміння і здавалась золотою палицею, припнутою до стіни; за повіткою Семен когось лаяв, мабуть, конячинку; в двері видно було, як літали, наче чорні стріли, ластівки. З темних кутків повітки віяло якимсь стародавнім сумом, якимсь журним затишком. Десь з досадою гуділа оса.

Раптом у двір, пам'ятаю, швидко ввійшов якийсь дядько, покликав Семена й поспішно, таємниче почав щось тому говорити, часто поводячи очима до повітки, до поля, до села. Семен понуро стояв і слухав, спустивши вздовж тіла руки. Ми ж мовчали.

Панна раптом озирнула себе і засміялася. Ах, якби ви знали, який сміх у неї був! А сміх є дзеркало душі.

– Боже мій, як я вбралася! – скрикнула вона і, швидко вставши, почала знімати соломинки, які, мов золоті прикраси, висіли круг її сукні й хиталися.

– Знаєте: я вже два дні тут лежу, в оцій повітці! – засміялась вона до мене, – їй-богу! Все чогось не можна йти. А тут гарно, правда? Наче індійський вігвам, чи як то у їх зветься? Мені дуже подобається. Сумно тут якось. Семен мені їсти сюди носив. Тільки трошки вже нудно стало. Ну, нічого, будемо тепер вдвох нудитись. Правда? Тільки слухайте: що ви стоїте так, знімайте з мене солому. Гарний кавалер!

А мені, признатись по правді, хотілось би ще більш обсипати її цими соломинками, які так через щось були до лиця їй. Я, сміючись, сказав їй це. Вона теж засміялась, схопила з землі цілу жменю соломи й, простягнувши мені, сказала:

– Ану, нате!

Я спокійно взяв солому й, не вагаючись, обсипав нею її голову, плечі, груди.

Вона навіть не встигла рук підняти і стояла з здивовано поширеними очима.

– От, тепер дуже гарно! – сказав я.

В сей мент в дверях з'явилась велетенська постать Семена й ввійшла в повітку. Не звертаючи уваги на солому на панні, він подививсь кудись в куток і суворо промовив:

– Треба зараз тікати! Стражники трусять уже товаришів. Зараз у мене будуть.

Ми приголомшено Perezирнулись з панною.

– Чого ж вони шукають? – спитала вона глухо.

– Якусь панночку шукають. Мабуть, підглядів хтось, – додав він тихше. – Треба тікати.

– Куди ж тікати? – чогось і я тихо промовив.

– Тільки на той бік. Хай панна йдуть з вами. Поки вони прийдуть, ви доберетесь до ліса.

Губи Семенові були білі, тонкі, очі зиркали з своєї глибини гостро, поривчасто.

– Добре? – звернувся я до неї.

– Як знаєте, – здвигнула вона плечима.

– Чекайте-но! – бовкнув Семен і вийшов з повітки, зачинивши за собою двері. Ми zostалися самі. Була якась жовта напівтьма з золотою смугою в кутку. Панна, з повислими на ній соломинками, з великими очима, з суворо застиглою постаттю здавалась якоюсь фантастичною феєю. Сумдесь вийшов із повітки, а в кутках її наче засіло щось злорадне, ехидне, зле і слідкувало за нами.

Десь загомонило двоє голосів. Ми, дивлячись одне на одного, напружено слухали... Стихло... Оса роздратовано гуладесь і жикала крилами об солому. Захрюкала під повіткою свиня, тяжко зітхнула і, мабуть, лягла.

– О, тільки не стражникам в руки! – раптом зірвалась панна з місця й прудко, твердо заходила по повітці. – Тільки не це! Тільки не це! .. У вас револьвер є? – вмить зупинилась вона передо мною. Великі, чисті очі її змінилися, стали якісь злі, сталеві, темні. Дитяча нижня губа тісно стислася з другою і, здавалось, вона держала голку в цих губах. Вся вона стала якась туга, тверда. Я вийняв револьвер і дав їй.

– А стріляти ви вмієте? – хмуро й тихо спитав я.

– Убити себе зумію, – муркнула вона злісно й, розстібнувши кофточку, засунула на груди револьвера.

Зачулась важка Семенова хода. Він ввійшов з якимись свитками в руках і, подаючи їх мені, сказав:

– Одягніться. І просто на той ліс. Гряниця у самому лісі... А я забавлю їх тут. Свитки якимось з книжками пришлете... Поспішіться!

Серед свиток була жіноча хустка, а для мене – шапка. Ми мовчки, похапцем одяглись.

– Ноги з-під свит видно... Нічого, – муркнув Семен... – Полеми будете йти... Аби здалека не впізнали... Неділя, в полі нікого нема... Хай бог помагає... Хутчій!

Ми поховали під свитки свої брили і вийшли. На вулиці було тихо й пусто. Хатка задумливо дивилась собі віконечками; пурхали ластівки; небо синіло так ясно, так спокійно, привітно. Плутаючись в своїх важких свитках, озираючись, з напруженими великими очима, з щільно стиснутими устами, ми бігли, спотикались, озирались, помагали одне одному і бігли, й бігли. Перелізли через перелаз, перестрибнули якийсь рівчачок, вскочили в коноплі, що вдарили на нас гострим духом, і, лишаючи за собою широкий слід, вибігли на дорогу. З дороги видно було далекий тин лісу.

Пам'ятаю, – зупинились. Важко й часто дихаючи, ми озирнулися і глянули назад. Пусто було. Мовчки стояли біля городів тихі верби і тільки деколи меланхолійно шаруділи волохаті зелені коноплі.

На підборідді панни блищали краплі поту, волосся висмикнулось з-під хустки й дикими, серпосхожими пасмами обіймало лице. Свитка незграбно висіла на плечах і тягнула їх донизу.

– Душно ... – хрипло промовила вона, – далеко ліс?

– Он! – хитнув я головою наперед.

– Не треба вже бігти... – притулила вона руку до серця. Ми пішли. Було соромно, злісно, шкода чогось.

Свитка плуталась між ногами, шапка, як гарячий компрес, гріла голову, бриль весь час випадав із-під свитки.

Ми озирались, але нікого не було на дорозі.

– Спочинемо... – промовила панна.

Ми сіли під хлібами. Панна озирнула мене і без посмішки сказала:

– Який ви смішний у цьому. – Потім стомлено зняла у мене з голови шапку і поклала коло себе.

– Так краще, – слабо посміхнулась вона.

Пам'ятаю, від цього я почув її якоюсь близькою мені.

– Боже! Ви мокрий весь. Чекайте!

Вона вийняла з-під свитки хусточку і почала витирати мій лоб з серйозним і заклопотаним виглядом.

– Так. Тепер добре.

Мені говорити не хотілось. Я тільки міг дивитись на неї. Не знаю, чи бачила вона, що мені хотілось сказати їй... Не знаю.

Потім ми знову пішли. Озирались рідше, але пильніше дивились вперед до лісу, який все наближався та наближався до нас.

– Кордон у лісі? – спиталась вона.

– Здається. Так говорив Семен.

Перед нами далеко зачорніла підвода. Пам'ятаю, ми якимось разом озирнули одне одного й весело зареготались.

– Єрунда виходить? – питаюче й зо сміхом сказала панна.

– Хм! – безпомічно озирнувся я.

– Знаєте що? Давайте сядемо й закриємо ноги. Ніби спочиваємо.

– Правильно!

Сіли. Заховали ноги під свитки і знов обдивились самих себе.

– Ні! Ми так схожі на старців, – засміялась вона. – Так не можна. Сядьте інакше. Не так... Сховайте ноги в пшеницю.

– Це – жито, – для чогось поправив я.

– Все одно. Ну, так...

Вона ставала все ближчою й ближчою мені. Здавалось, ми давно-давно колись разом жили десь, потім розлучились, а тепер знову зійшлись.

Віз наближався... Ось уже порівнявся з нами. На ньому сиділо троє дядьків з довгим аж до плечей волоссям і в капелюхах, похожих на перевернені догори ринки. Двоє з них сиділо, поспускавши ноги через полудрабки, а третій поганяв. Вони всі пильно подивились на нас і пробігли далі.

– Зійшло! – весело хитнула панна головою. – Ходім! Та скиньте вашу шапку. Сподобалась. Дайте сюди!

І вона здерла з голови мені шапку, ласкаво-тепло посміхнулась і сунула шапку в кишеню своєї свитки.

– Коли треба буде, дам... А гарно, правда? – раптом весело засміялась вона.

Я якось озирнувся на себе й справді помітив, що мені тепер дуже гарно стало, – якось бадьоро, цікаво, дужо.

– Як вас зовуть? – спитався я її раптом. Вона лукаво глянула на мене.

– А вам для чого?

– Як то для чого?... Цікаво знати, з ким ідеш.

– Фу, катзна-що! Хіба, коли я вам скажу, що мене звать Галею, Манею, то ви вже знатимете мене? Не скажу.

– Через що?

– Не хочеться. Так краще. І сама не хочу знати, як вас зовуть. Я знаю, що у вас карі очі, потім... Яке у вас волосся?... Русяве, здається. Ну, да... Русяве волосся. Ну, і так далі. А ім'я пошлість. Правда? – підняла вона якось мило брови й засміялась.

Я теж засміявся. Рішуче, я знав її, – ми десь жили разом. Може, вона була колись веселою берізкою, а я вітром? Вона тремтіла листям, коли я співав їй в тихий вечір пісню вітра? Хто скаже, що ні? Може, ми були парою колосків і близько стояли один коло одного?

Хто його зна, але я знав її давно-давно.

А ліс присовувався все ближче та ближче. Темна стіна його тупо, мовчки дивилась на нас і вороже щось було в цьому погляді, холодне, заховане в собі.

– Ліс... – тихо прошепотіла панна, дивлячись на мене уважними, ніби трохи здивованими очима.

– Треба обережно йти тепер... – одповів я.

– А знаєте: мені чогось зовсім не страшно... Цікаво тільки дуже... – здивовано посміхнулась вона. Я глянув на неї. Надзвичайно гарна була вона тоді. І, пам'ятаю, в грудях мені сколихнулась якась хвиля, велика, тепла хвиля чулості, знаєте, така хвиля, яка буває, коли ви несподівано, від нудьги, заходите в храм і вас охоплює, разом з хвилею звуків, ціла хмара асоціацій, почувань і ви відчуваєте, як вам стає безмірно журно, тепло, затишно.

– Знаєте, ви надзвичайно гарні зараз! – проти волі вирвалось у мене. Вона злегка почервоніла, очі ласкаво глянули на мене й вона засміялась:

– Я не знаю, що треба сказати на це...

Нам обом стало якось радісно-ніяково і ми мовчки швидше пішли до лісу.

Пам'ятаю, після того ми вже не балакали. Іноді тільки озирались назад, перекидались короткими фразами й, зустрівшись на мент очима, потуплювались і мовчки йшли далі. Стіна лісу ставала вищою, виразнішою.

Ми не знали, де йшла та межа кордону; може, вона була тут же, зараз, може, ще далеко десь; може, вже якась пара очей пограничника стежила за нами, а рука пробувала, чи добре зводиться курок. Ми напружено водили очима по стіні, пролізали поглядом між дерева і нищпорили між ними... Але стіна злісно-лукаво, холодно ховала за собою те, що ми шукали, і чекала нас.

– Не видно нікого... – шепотіла панна.

– Не видно... – шепотів я.

І мені щоразу хотілось взяти її за руку, притулитись, злитись з нею і так іти далі. Надзвичайно хотілось... Але...

І ось стіна вже зовсім перед нами. Зійти з дороги, перейти вузеньку нивку жита і ми в лісі.

Ми озирнулись. Дорога наша стояла порожньою і далеко там вливалась, наче бура річечка, в зелене море хлібів. Тихо було. Не так тихо, як десь у городі вночі, де мертво спить і камінь, і страждання, і ніч тонко дзвенить у вухах, як кажан вічності. А тихо тишею поля, де йде великий, здоровий, вічний процес народження, де вітрець лащить і грається з квітками, кібець, як прив'язаний за нитку, часто тріпонеться на однім місці і, ніби вирвавшись, кидається згори в зелений хліб; а в хлібі відбувається якась шамотня, якась боротьба інтересів кузок, черв'ячків, мишей, колосків.

– Ходім... – прошепотіла панна.

– Ходім... – прошепотів я.

І знов мені захотілось взяти її руку... Але...

Ввійшли в жито. Зашаруділо жовто-сиве жито, застрибали перед ногами коники... Ліс стояв недвижно, чекаючи.

– Слухайте! – Раптом зупинилась панна. – Як мене вб'ють, а ви зостанетесь живі, напишіть по такій адресі...

Вона сказала адресу і кілька раз повторила її.

– Напишіть так: «Мусю вбито на кордоні. Вмерла так, як вмирають ті, що дуже люблять життя». Більше нічого... Чуєте?... Зробіть?

– Зроблю... – тихо сказав я і... мені жагуче хотілось взяти її руку, тільки одну руку в цьому рудому, шаршавому рукаві... Але...

– Ну, тепер ходім! – рішуче прошепотіла вона і, зустрівшись з моїми очима, ніби впилася в них поцілунком своїх очей, і ми рушили... Тихо, помалу, щохвилини зупиняючись і впиваючись очима в нерухомий тин дерев...

– Чуєте ж: «Як вмирають ті, що дуже люблять життя!» – раптом повторила вона.

Я мовчки хитнув головою.

Жито скінчилось. Починався ліс.

Старі товсті дуби, широко розставивши волохаті руки-віти, ніби приймали нас в свої зрадливі обійми. Стрункі берези, білі, мов оголені до пояса, соромливо стояли між дубами і ховалися за ними. Здивовано перестрибували з гілки на гілку якісь пташки.

– Сядемо... Треба роздивитись, куди йти... – прошепотів я.

Ми ввійшли в кущі і, вибравши місце, звідки нам було видно ліс, а нас самих не видно, сіли.

І стали дивитись. Стовбури, стовбури, стовбури, плями сонця, кущі, тіні...

– Я нічого не помічаю... – прошепотіла Муся.

– Я теж.

– Мабуть, далі...

– Мабуть.

– Посидьмо ще трохи... Гарно тут... Спішити нічого...

І вона тихо, журно, лагідно посміхнулась до мене.

Ми затихли. Ліс ніби помирився з нами й не дивився так вороже і суворо; дуби із співчуттям поглядали на нас згори; оголені берези несміло визирали з-за них і посміхались білим гіллям.

Ліс помирився з нами й провадив далі своє життя, життя кохання, народження, росту. На блідих квіточках кущів діловито гуділи бджоли; тук-тук дятел десь вгорі; дві пташки, пурхаючи з гілки на гілку, подивлялись на нас і несподівано зливались в обіймах. Літали сплетені коханням метелики, або в щасливому безсиллі сиділи на листку й поводили вусиками. В траві парами кишіли кузьки. Одбувався великий, прекрасний процес життя.

Люблю я цей процес у лісі, в полі! Чистий він, не скалічений цими моралями людей, не заслинений лицемір'ям похоті, сильний, одвертий, простий. Люблю цих кузьок, пташок, цих маленьких, несвідомих протестантів проти лицемір'я старшого брата свого – людини.

Оддаючись зо всею силою цьому процесові або, як сказав би цей брат-людина, «зо всім цинізмом», вони, ці кузьки, метелики, ніби говорять йому: «На, дивись, нам не треба ховатись, у нас нема «незаконно-роджених», у нас нема пашпортів, моралі, «уложеній о наказаніях», ми – маленькі, здорові, чисті циніки».

Ми з Мусею дивились на їх, а вони літали, повзали круг нас, ці циніки, вилітали парами, сплетені коханням, нам на коліна, сідали на голови. Квітки дивились на нас і пашіли духом кохання і цвіту. Берези шептались між собою, оголені, білі берези.

– Душно якомось... – прошепотіла Муся, глянувши на мене довгим блискучим поглядом.

А я мовчки дививсь на неї і чудно мені було якомось. Ми двоє людей, загнаних другими людьми, сидимо і маємо зараз через щось іти ще до якихось інших людей, що десь стоять у цьому лісі серед його кохання і ждуть нас з смертю в руках. Ми двоє загнаних людей близькі, з очима повними ласки й тепла одне до одного, з бажанням злити це тепло до купи, впитись цим теплом, цією ласкою, цим великим даром життя, ми, двоє людей, а не кузьок, сидимо і не сміємо цього зробити, бо... бо ми ж всього кілька годин «знайомі» одне з одним. Ми можемо зараз умерти, не стане ні моралі, ні законів, не стане ні кузьок, ні ласки, ні тепла, але ми... не сміємо.

– Чого ви дивитесь так пильно на мене? – спитала Муся і з ласкою закрила мені очі рукою.

Тоді я схопив цю руку, притулив її до губ і завмер. Муся дивилась на мене якимось тепло, задумливо, сумно.

– Будете згадувати, як уб'ють мене? – прошепотіла вона.

– Вас не уб'ють!

– А я вас буду...

Я присунувсь ближче до неї і притуливсь лицем до плеча її.

Свитка колола лице, але була миліша оксамиту.

Груди її почали здійматись вище, частіше.

– Не треба... – прошепотіла вона.

– Вам неприємно? – глухо спитав я.

– Ні... так...

– Так чого ж не треба?

Вона повернула до мене голову, посміхнулась і любовно-тихо погладила лівою рукою по лицю.

Берези визирали з-за дубів і безгучно, радісно сміялися; дуби ласкаво, поважно посміхались в свої кудлаті вуса; метелики й кузьки сміливіше пурхали, повзали... А там далеко, десь у вогкій глибині, в таємній напівтьмі лісу ждала смерть... Хай жде! Хай жде, чорна, слизька, огидлива...

– Мусю!... – пригорнувсь я.

Вона глянула в мої очі, в мої жадно розкриті губи.

– Ні. Не треба...

– Мусю! ..

– Ходім уже... Пора... – злегка одвела вона мою голову. – Натє шапку, надіньте і ходім... Пора...

Ліс похмурився. Злякано спурхнули пташки й полетіли в глиб його.

Темна глибина ждала нас.

Я надів шапку, ми встали й, не дивлячись одне на одного, тихо по-сунули вперед. Ліва щока моя горіла, в руці ще була теплота її ручки, а в грудях з таємної вогкої глибини вже вповзало щось чадне, незграбне, холодне.

Зціпивши зуби, високо піднявши брови, ми обережно ступали і, хруснувши сухою гілкою, зупинялись, озирались і слухали.

– Де ж сама межа? – питала Муся.

Я здвигував плечима і йшов.

І чим далі ми йшли, тим я більше був певний, що нас уб'ють, що ми несподівано наліземо на варту, побіжимо і... все. Але, пам'ятаю, не було нічого по всій істоті, ні страху, ні суму, ні жалю, тільки одне величезне напруження, одне велике наближення до чогось фатального, неминучого, один якийсь величезний пульс протесту, боротьби всієї істоти з цим призначеним, неминучим.

Ми то лягали і я, приклавши вухо до вогкої землі, напружено слухав, сподіваючись щось почути, то повзли рачки там, де рідко було дерев, то, як дві тіні, пробігали від стовбура до стовбура і завмирили, великими очима дивлячись вперед і ловлячи кожний писк, кожний рух ліса.

А ліс мовчав і ховав в собі свою таємницю. Тут не було вже білих беріз, не було метеликів, земля була вогка, чорна, вкрита гнилим листям та безліччю маленьких гілочок, які хрускали під ногами. Напівтьма дивилась на нас вороже, погрозливо, безжалісно.

– Дайте руку... – прошепотіла Муся. Я глянув на неї. Вона була бліда. Очі горіли напруженням і були великі, прекрасні.

«Так, як вмирають ті, що дуже люблять життя», – згадалось мені. Я стиснув їй руку, вона мені, але зараз же й забули про себе і знову пірнули в це наближення, в це чекання, в цей майже незалежний від нашої свідомості велетенський протест наших істот.

Серед дерев засіріло.

– Ш-ш! .. – зупинились ми.

Якийсь просвіт... дерева рідше...

«Там!» – мовчки глянули ми одне на одного... Ступили кілька кроків і завмерли... Десь тукав дятел... Шашіль гриз дерево... Одірвався сухий лист, зігзагами захитався і впав...

– Шш! ..

Ще кілька кроків... Просвіт більше... Засиніло небо... Руки дрижали, під грудьми проходили холодні хвилі, серце гупало...

Я зробив знак, випустив її руку і ми поповзли, безшумно переставляючи коліна і вибираючи руками місця без гілок. Я озирався й дивився на Мусю; з висмикнутим волоссям, з великими палаючими очима, з міцно стиснутими устами, зігнута, вона здавалась якимсь дивним, прекрасним звірем, сильним, напруженим, диким.

Просвіт ширшав. Засиніло небо... далеко-далеко...

Прокотився якийсь згук і завмер. Ми закам'яніли... Довго лежали і слухали... Тукав дятел... Пискнула пташка, сіла на гілку, повертіла довгим, як перо, хвостиком і пурхнула... Серце билось несамовито.

Знов поповзли... Крізь рідкі дерева, кроків зо три перед нами, показала лощина. Я зробив знак Мусі, підвівся і подививсь. Це, мабуть, і була та сама межа... Я трошки посунувся і глянув вбік. Так! Два стовпи – один проти другого; один наш – великий, незграбний, – другий з того боку – менший; обидва з орлами, обидва рябі. Круг їх таємна порожнеча... Та чи порожнеча ж? А може, десь тут же стояла коло їх людина і порожнеча тільки ждала, щоб перетворитись в дикий галас смерті?

Я озирнувся до Мусі. Вона теж підвелась і напружено дивилась вперед.

– Тут! – хитнув я головою. Потім нахилився до неї, міцно взяв за руку і прошепотів:

– Прожогом вперед! На крик і вистріли не зупиняйтесь! Все одно... Ну!

Я випустив руку її, зігнувся і кинувсь вперед. Хруснули гілки, але здавалось, зашумів весь ліс, замиготіли стовбури, вдарив світ, в очах промайнула картина якоїсь довгої, рівної просіки і разом хтось десь крикнув, поперед мене вибігла постать Мусі, з поверненим вбік блідним, напруженим лицем, сильно вибухнуло щось збоку, крикнуло, знов вибухнув вистріл, виринув під ногами якийсь ривчак, лишивсь позаду, блиснула нога Мусі, якісь кущі, вітер в вухах. І щось велике, горде, могуче в грудях, щось легке, широке, як небо, як повітря гір, як могучий потік.

Летіли, озираючись, блискаючи очима. А за нами понуро одсувалась назад стіна лісу, одсувався наш сон, кошмар, наша таємна вогкість смерті.

Муся зупинилась. Очі горіли їй, лице дрижало великим, безумним щастям побіди, побіди життя.

– Єсть! – гордо-дико вирвалось у неї, дивлячись назад.

– Єсть! – повторяла вона, захищаючись. Свитка високо здіймалась їй, на грудях, серпосхожі пасма темного волосся розвівались, губи гордо розкрились і пашіли жаром щастя.

– Єсть! – раптом високо підняла вона руки і, обвивши ними мою шию, жагуче-скажено притулилась до мене.

«Єсть!!» – крикнула вся моя душа, вся істота моя назустріч їй.

Це було торжество двох великих кузьок, це був вихор життя, який зміста все сміття «не треба», «не можна», це було щастя крові, мозку, нервів, кісток, це було найвище щастя народження, народження не з сліпими, а з отвертими, видющими очима душі.

Раптом вона одірвалась, подивилась на мене затуманеними очима. Злилася знов з моїми жадібними устами і знову одірвалась.

– Сядем... – безсило опустилась вона на землю.

Сіли. Важко дихаючи, ми безсило-щасливо посміхались одне до одного і поглядали на стіну лісу. Там було тихо.

Довго сиділи так. Чогось не говорилось.

Дихання ставало рівніше. І непомітно, помалу ставало чогось жаль, чомусь хотілось ридати. Муся нерухомо, задумливо дивилась кудись вперед.

– Знаєте що? – раптом тихо промовила, якось нервоворішуче стріпнувшись уся.

Я чекаюче глянув на неї. Вона напруженим, любовним, довгим поглядом обвела мене і глухо промовила:

– А тепер ми попрощаємося. Чуєте? Я піду в один бік, а ви в другий. І ніколи ви не повинні шукати мене. Чуєте! Як вас зовуть?

Я сказав і здивовано дивився на неї.

– Ніколи!.. Більше цього ні ви мені, ні я вам не дамо. Наше... наше кохання повинно вмерти зараз, щоб, як хтось сказав, ніколи не вмирати. Розумієте мене, хороший? Єсть якісь метелики. Вони вмирають серед кохання. Ви розумієте мене?

Я розумів, але мовчав. А вона, ніби дивлячись собі в душу, одривисто-напружено говорила:

– Щастя – момент. Далі вже буденщина, пошлість. Я знаю вже. Саме найбільше щастя буде мізерним в порівнянні з цим.

Значить, зовсім не буде. Так мені здається, так я зараз чую отут... – вона показала на серце.

І, криво посміхаючись, дивилась на мене великими благаючими очима підстреленої лані.

Я розумів її, розумів її моєю невідомою тугою, цією великою журбою, що народилась чогось в грудях, розумів її всією налиплюю на мою душу буденщиною.

Розум дивувався, протестував в глибині душі, але я мовчав.

Сонце пекло, шепотілись кущі.

Потім вона підвелась, стала на коліна, обхопила мою нахилену голову і припала довгим жагучим поцілунком.

– Так буде краще. Прощайте... – якось терпко прошепотіла вона, підводячись. – Я буду носити вас в душі.

Я схопив край її сукні, поцілував і випустив.

Вона тихо пішла, а я сидів і в мені з мукою щеміло осиротіле щастя. Наді мною синіло небо і сонце палило мою похилену непокриту голову, а в душу вростав і вбирався в журні, прекрасні, чисті квіти минулого образ панни.

Хто вона, де вона, й досі не знаю, але я завжди ношу її в душі.

Чудний епізод

Чого сумно стискається серце, коли дивишся на красу? Чому хочеться тужно схопити голову в руки і ридать гарячими сльозами? Чому? А чому в тих сльозах і ніжність є, і радість, і журба, і безнадійність?

А я знаю. Тепер я вже знаю, а до того вечора, навіть в той самий вечір, як трапилась зо мною ця незначна, дрібненька подія, я ще не знав. Я думаю, Наталя і досі не знає. Та й не треба їй знати.

Мене з Наталею познайомив сум. Я вперше побачив її у трамваї. Я читав газету, коли вона ввійшла. В газеті було про те, як люди вбивають одні одних, як самі себе вбивають, як крадуть, ріжуть, плачуть, обдурюють, одним словом все те, що не має ніякого відношення до радості, сміху (про се – ви помітили? – ніколи в газетах не пишуть). Я читав про все се і мені було байдуже. А коли вона ввійшла в вагон, коли спокійно зупинились в моїх очах її очі, мені раптом захолонуло в грудях. Мені стало безмірно журно. Мені захотілось обняти залитого жиром мого сусіду і поцілувати його в трьохповерхову шию. Хотілось закрити лице і сидіти нишком, слухаючи дзвін туги, невідомої, солодкої туги у грудях.

І потім се саме завжди виникало в мені, коли я вдивлявся в Наталю. Навіть тоді, як обняв її вперше, як задрижало її тіло в моїх руках, навіть тоді сум не зник з мого серця. Я се напевне знаю, він не зник, він тільки сховався від полум'я жаги.

А Наталя й досі не знає, чому так сумно, так тужно, так болюче-солодко дивитись на красу. Що краса у неї велика, вона се знає, о! се вона добре знає.

В той самий вечір вона сама се сказала мені:

– Ти думаєш, я собі ціни не знаю? Ого! Захочу і завтра ж матиму автомобіль.

(Вона страшенно любить автомобілі.)

– Не віриш? Посміхаєшся?

Я вірив, але посміхався зовсім од іншого.

– І матиму! Мені надокучило їсти картоплю і вкриватись одним плащем.

(У нас були такі обставини, що ми годувались одною картоплею і вкривались тільки плащем.)

– Мені надокучили твої дурнуваті мрії. Так, надокучили! О, се я тобі щиро говорю. Я – не свята... К чорту! Давай мені грошей, а не пісень. Грошей! Розумієш?

Вона, дійсно, ніколи так щиро не говорила. Я сидів з похиленою головою, а тут підвів її і подивився на Наталю. Ах, яка ж вона гарна була! Боже, вона була така гарна, що хотілось бахнути сею головою об кінець столу і розбити її, як негодящий горщик.

– Ну, чого вилупив очі? Почнеш нотації читати за цинізм? Можеш! Я – не свята. Мені надокучило бути святою. Годі! Мені треба грошей, от і все. Ідеали, шукання, великий дух і подвиги можеш лишити у себе. Се мені не підходить. Так, так! Що? Не ждав?

Я таки не ждав, А може... а може, й ждав, бо чого ж так сумно, чого так тужно стискувалось моє серце раз у раз, коли я дивився на красу її тіла?

Я їй нічого більше не сказав. Я навіть плащ не взяв з собою і мовчки вийшов з хати.

Пізно було вже. На вулиці туман, як наміткою обгортав ліхтарі. Прохожі з піднятими комірами і руками в кишенях поспішно минали повз мене. Вони знали, куди йшли. А я не знав, тому й не поспішав. Я навіть рук не ховав у кишені і коміра не піднімав. Я тільки посміхався. Але коли б хто-небудь взяв ту посмішку з губ моїх і розпустив її в чомусь такому, де можна розпустити і сміх, і плач, то в посмішці моїй, мабуть, не дуже багато виявилось би сміху.

На розі одної вулиці я зупинився. Тут часто я піджидав Наталю. Часто ми проходили тут, щільно пригорнувшись одне до одного. Тут також часто з'являлась одна постать, від якої у нас жалісно й з гидливим страхом стискувалось серце.

Так, ми тут часто проходили. Ми спішили додому. Дома нас чекала холодна картопля і плащ.

Хм! Куди ж тепер мені йти? У всякому разі не здобувать же грошей. Розуміється. Але все ж таки куди?

Туман і вулиця були вогкі, холодні, але все-таки тепліші, ніж той клубок, що давив мені груди. І я пішов по вулиці, в тумані.

І раптом за мною хтось порівнявся. Я озирнувся. То була та сама істота, яку ми часто зустрічали на сих вулицях. Се було те саме жалке, страшне створіння, яке викликало в нас якийсь містичний страх і бажання ще тісніше пригорнутись одне до одного.

Вона з'являлась завжди якось несподівано, як дух; завжди з'являлась на самих безлюдних місцях. Ми сумнівались, що вона проститутка, хоча не раз бачили, як вона підпливала, наче тінь, до якого-небудь прохожого. Але той, глянувши на неї, моментально одвертався й поспішно одходив. Ми іноді балакали про неї і Наталя не раз питала мене, невже знаходяться мужчини, які можуть піти з сим страховищем, з сим привидом!

Дійсно, вона була як привид, як мара проституції, як страшний символ прокаженої професії. Одягнена була завжди однаково, немов вже цілі віки ходить тут щоночі. Та й навіщо, справді, марі міняти туалет? Завжди в довгому сірому пальті, складки якого не хитались, коли вона пересувалась під стінами, повз глухо замкнені двері та вікна крамниць. Завжди в старомоднім темнім капелюху, з якого на лице звисала густа, сіра вуаль, завжди з парасолам в руці.

Ми раз зустрілись з нею під ліхтарем. Крізь вуаль на нас глянуло таке страшне лице, що мені аж ноги ослабли. Якесь надзвичайно бліде, з вимученими очима, підведеними, як звичайно у всіх проституток, з намальованими губами, але такого рисунку, який може бути тільки в мертвяка.

Чого вона ходила темними ночами попід стінами? Невже можуть бути такі мужчини, що ідуть з нею?

Хм! Наталя сумнівається.

Я ще раз озирнувся й, посміхаючись, подивився їй в лице. Се лице цілком відповідало тому, що було мені в грудях.

Ще не ставало, щоб я почав цілувать се лице, щоб се створіння милувало мене.

А чому ні! Хе! Вона, певно, якраз для таких, як я зараз, і призначена.

– Добрий вечір, – промовила вона тихим і, правду казати, мелодійним голосом.

– Добрий вечір! – голосно одповів я, все-таки посміхаючись.

Вона пильно вдивилась в мою посмішку, обвела розрізненими очима моє лице, груди і так же тихо й рівно спитала:

– Гуляєте?

Я розреготався.

– Розуміється, гуляю! Я люблю в чудову погоду гуляти по вулицях.

Вона ще раз зупинила на мені свої мертві очі. На лиці, запудренім до мертвої непорушності, не мигнуло нічого, немов вона вже звикла й до такого сміху і взагалі до таких добродіїв, що гуляють в чудову погоду по тихих вулицях.

– Ходімте зо мною? – нахилила вона голову.

– Куди?

– Ну, «куди». До мене.

– Чого?

Вона подивилась на мене.

– Ви не знаєте?

Я теж подивився на неї. Якийсь прохожий під зонтиком озирнувся на нас. Глянув на неї, потім швидко на мене і на лиці його я прочитав немов здивування, усмішку і жаль до мене.

А що б то сказала Наталя? Хе?

– Підете? – спитала вона, нахиливши знов голову.

Мені раптом стало так холодно, що аж по голові пройшов мороз, не від того, що я був в одному піджаку, а від чогось іншого, від чого навіть на екваторі людині стане холодно.

– В мене немає грошей, – хмурно й холодно сказав я.

– Ви мені колись оддасте.

Хм! Ся мара рішуче хотіла замінить мені Наталю. Чудово.

– Ходім, – сказав я.

Вона мовчки повернулась і пішла вперед, майже беззвучно ступаючи по мокрому тротуарі. Сіре пальто, схоже на саван, рівно, не коливаючись, звисало до самої землі.

Я посміхався, але йшов рішуче за нею. Ми йшли недовго.

Жила вона на шостому поверсі, в мансарді, в маленькій кімнаті, в якій одна стіна з вікнами була зрізана до половини і на ній лежала покрівля. Один куток був запнутий якимсь сірим покривалом, в другому ліжко стояло широкі, спокійне. На стінах висіло багато гравюр.

Се були знімки переважно з класичних речей. Багато роденівських. Я се помітив зразу. Де вона могла взяти їх, ся мара, й навіщо вони їй?

– У вас гравюр багато, – сказав я.

Вона якось злякано подивилась на мене, немов я хотів одняти в неї сі гравюри.

– Ви любите їх, чи вам подарували?

– Люблю, – тихо-тихо сказала вона й почала швидко, поспішно роздягатись.

Я присів на стілець біля столу і схилив голову на руки. Сміятись уже не хотілось... Хотілось... Ні, кінець!

– Вам тяжко? – почув я біля себе тихий шепіт.

Я підвів голову й засміявся їй в лице.

– Чого мені тяжко? Того, що піднявся на шостий поверх? Се ще не велика біда. Буває й гірше... Еге ж. Ну, так ми будемо спати тепер? Чудесно... У вас тут затишно... А що то в кутку? Друге ліжко? Може, для визначних гостей?

– Ні, там висить моя одежа.

– Одежа? Ну, все одно... Хоч би й серце там висіло, плювають. Е, на все плювають і більше нічого. Правда?

– Правда, – тихо кинула вона, а сама дивилась на мене пильно-пильно. Їй-богу, у неї були гарні очі... Ні, не очі, погляд. Очі були погані, риб'ячі, тут уже нічого не зробиш. Але погляд їх був гарний. Ах, якби так уміла Наталя дивитись своїми очима. Е, плювають!

– Та, значить, роздягатись? Чудесно. У вас багато гостей буває?

– Ні, не дуже...

– Не дуже? Ну, все одно.

А може, взять одягти капелюх і піти собі?

– Я негарна і до мене мало йдуть.

– Хіба?

А Наталя така гарна, що...

Мені так защеміло в грудях, що хотілось упасти додола й скрюченими пальцями гребти по підлозі.

Я криво посміхнувся до неї. Не думаю, щоб в сій посмішці вона прочитала радість.

Обережно, ласкаво торкнулась моєї руки і ніжно погладила її.

І дивна річ, мені стало раптом тепло в грудях, стало жалко себе.

– Ви всякого так милуєте?

– Кому тяжко.

Ні, рішуче в голосі її було щось надзвичайно хороше, щось кротке, сумне, але тим сумом, який виникає з глибокого розуміння.

– Чого ж ви думаєте, що мені тяжко?

Вона посміхнулась і, нічого не сказавши, одійшла, зупинилась коло столу й задумалась. Світло лямпи, прибите зеленим абажуром, клало зеленувато-сірий колір на її негарне обличчя. Вона здавалась мертвяком, що задумчиво міркує над прожитим життям, що з темряви й тиші домовини все бачить, розуміє і сумує кротким, покірним сумом.

– Кому самому тяжко, той може зрозуміти й другого.

І сказавши се, вона винувато й боязко подивилась на мене, злякавшись, що посміла прирівнять себе до мене.

Я знов устав і почав ходити по кімнаті. Якби я міг узять, здушити руками груди і видушити, як з м'яча повітря, те що давить їх. Боже ж, як давить!

– Слухайте! У вас нема вина?

– Ні, нема...

– А той...

Хм! Шворка у неї напевне знайшлась би. А проте к чорту.

– Ну, чого ж ви не роздягаєтесь? Роздягайтесь.

– Я мушу загасити лямпу... – тихо сказала вона.

Я подивився на неї. Дійсно, їй не можна було роздягатись при світлі. Але се якраз те, що мені треба було.

– Навіщо гасить? Не треба. Я не люблю, коли темно. Я люблю світло, сміх, радість.

І я засміявся навіть.

– Чого так дивитесь на мене? Не вірите? Тут нічого дивного немає. Всі люблять світло й радість. Може, маєте ще свічки? Паліть і їх. Хай буде у нас свято. Є свічки? Давайте! Запалимо у всіх кутках. Щоб різало світло очі! Щоб все видно було. В кожному кутку по дві, по три свічки... Геть одежу... З того кутка! Світла у всі кутки.

І я схопив за край простиню й шарпнув за неї. В сей мент за мною почувся перерваний крик, але я так і завмер з простинєю в руках! У кутку на двох ящиках стояла нескінчена скульптурна робота. Се була надзвичайно огидлива жінка, така огидлива, що не можна було одірвать очей. Се було щось вражаюче, щось несподівано, дивно-приваблююче жахливе й разом з тим повне якоїсь таємної туги, солодкої, смокчучої, якоїсь тихої печалі.

– Що за чорт? – озирнувся до хазяйки. Вона стояла позад мене й винувато-жалко посміхалась.

Страшно схожа була на ту жінку!

– Се вас хтось ліпив?

Вона, нічого не відповідаючи, хотіла взять у мене простиню й накрити роботу.

– Чекайте! – нетерпляче одпихнув я її. – Відповідайте, хто се робив?

Вона зробилась хмурую. В лиці її став той самий вираз, що у жінки, навіть губи склались так само болюче й привабливо. Якась краса засвітилась в сих гидких, пом'ятих рисах. Так, так! Се була краса, се було щось неймовірне, абсурдне, але тут була очевидна краса.

– Се я ліплю... – сказала вона, дивлячись на фігуру жінки. А жінка дивилась на неї і, здавалось, вони обидві розуміли одна одну.

– Ви?.. Себе?

«Мара» посміхнулась. Щось з нею зробилось, якась зміна. Десь зникла винуватість, боязність. Похиливши голову, вона помалу сказала:

– Може, й себе. Може, те, що є у кожного... Хіба ні?

І, різко підвівши голову, глянула на мене. Я перевів очі на фігуру. Справді, в ній було щось знайоме мені, щось близьке. Справді...

– Чудова робота... – пробурмотів я.

Мені хотілось сказати щось інше, але я не знав, що саме.

– Ви думаєте? – спитала вона.

– Так, я думаю...

Ах, що ж було в сій фігурі мені таке знайоме? Очі? Одвислі, висхлі від розпусти й мук груди? Викривлені звірячими інстинктами щелепи? Губи, в яких стоїть скривлена мука? Чи та туга, та кротка, затаємнена печаль, що якось вмістилась десь між губами, десь під низьким лобом, поміж обвислими очима?

Я взяв стілець, сів і став дивитись в чудну фігуру. Її погляд напрямлений був кудись повз мене до «мари», немов вона байдуже й суворо давала розглядати себе, скільки я хочу.

Ми всі троє мовчали. З колін фігури спадало додолу глиняне покривало. Ноги вражали чудними, неймовірними, але без сумніву існуючими лініями. Такого тіла не можна найти, але воно єсть. Єсть у кожного з нас. Навіть... Ах!

Мене раптом немов ударило в мозок. Яка схожість з Наталею!

Я схопився з стільця й розтертяно став дивитись на ідіотську роботу. Що за дурниця! В чому? Де? Що за нісенітниця?

«Мара» тихо торкнулась моєї руки. Я озирнувся.

– Вас хвилює се?

Я знову сів. Яка нісенітниця! Я багато думаю про Наталю й вона мені ввижається навіть в такому страховищі.

Я посміхнувся.

– Вас хвилює моя робота?

– Вона чудна дуже. В ній щось є... Давно працюєте над нею?

– Шість місяців.

Рішуче, воно вабило до себе, се страховище! Тягнуло очі, тягнуло серце і дихало в нього своєю чудною красою й тугою, своєю огидою й мерзотою.

– Я хочу дати образ людини...

– Людини?

Я повернув голову й знизу вгору дививсь на «мару». У неї був тепер той самий вираз губ, що у жінки. Вона дивилась у дзеркало, коли ліпила ті губи. І очі свої дала їй. І сей сплющений ніс, як роздавлена ногою слива.

– У кожної людини є краса й огида. В різних формах... Але є... Мусить бути. Хіба ні?

Я мовчав.

– Неодмінно є... І краса й огида... Тільки іноді краса так захована, що не видно. Або огида ховається за красою... Я хочу їх виявити поруч... Хіба ні?

Вона занадто часто вживала се «хіба ні?» – Я все-таки мовчав і дивився на її роботу. І дедалі дивився я, то тепліше й легше ставало мені в грудях... Немов те, що душило, розпирало їх і не давало вільно дихать, помалу якоюсь дірочкою виходило з мене.

Се було чудно, але я не хотів боротись проти сього. О, ні! Я хотів слухать далі сей мелодійний, трохи надтріснутий, немов срібною емаллю вкритий голос чудної жінки. Я хотів не рухатись і не розбивати тиші ночі, в якій, здавалось, жили тільки ми троє та невеличка, чепурненька лампа на столі. Сумом гармонії краси та огиди були повіті кутки сієї кімнатки в серці чорного, великого, заснутого города.

Тугою химерної гри життя дихали риси дивної роботи. Біля мене стояла жінка, голос якої був голосом тої роботи. В грудях моїх прокидався сум.

– Ви – художник, правда?

– Я?... Так, я художник...

– Я се зразу побачила... Мені се приємно. Я давно хотіла показати. А не сміла... Тепер бачу, що роблю те, що слід. Я рада...

Вона хвилювалась. Ступила кілька кроків убік, вернулась, потерла руку об руку. Потім злегка торкнулась мого плеча.

– Вам тяжко?

Я мовчки хитнув головою, хоча мені було вже не тяжко.

– Ви маєте якесь горе? Вибачте мені, що я... питаю про се... Але ви мені подобається...

Мені приємно було слухать се, хоча я не поворухнувся.

Вона помовчала.

– Вам ніколи не здавалось, що всяке горе то є рід некраси?..

Я не рушивсь. Не хотілось, хай говорить, хай звучить за мною тужно-тихий, надтріснутий голос.

– Мені так часто здається... Того негарні такі нещасливі... Негарні не тільки лицем... Взагалі негарні. Хіба ні?

Я глибоко зітхнув. Ся жінщина зазнала горя, зазнала дум його. Вона, мабуть, не раз, схилившись над ним, роздивлялась його, як роздивляються на рану..

– Що ви мовчите? Вам не хочеться балакати?

Мені зразу якось здалось все се страшенно чудним. Ся мара, чепурно з артистичним смаком убрана кімната, гравюри і фігура за покривалом. Я встав і озирнув мою хазяйку з ніг до голови. Вона стояла, звисивши руки вздовж тіла, і дивилась на свій твір. І в очах її була та сама печаль, що в очах її твору. Вона сама була твором.

– Ви давно працюєте?

Вона здригнулась і повернула до мене лице.

– Що ви сказали? Вибачте, я не...

– Я сказав – ви давно працюєте?

– В чому?

– В чому? в скульптурі, розуміється.

– Ні... Не більше року.

– А... а в проституції?

Вона похилила голову.

– Я не можу знайти такої роботи, щоб заробляти нею вночі.

– Я вас про те не питаю. Я питаю, чи давно ви в сій професії?

Я говорив з нею, як суддя. І вона почувала, що я маю право так говорити. Через що?

– З того часу, як я стала працювати в скульптурі, я займаюсь сією професією.

– А вдень ви ліпите?

– Так.

Для чого я питав її про те усе? Бог його знає. На мене найшла втома. Я знову сів на стілець верхи, спер голову на спинку його і застиг. Там десь далеко в порожнім ательє спокійно спить Наталя. Хай спить. Завтра вона знайде оцінку своєї краси. Хай знаходить.

– Слухайте! – раптом підняв я голову. – А ви не пробували дати вираз сього єднання краси й огиди так, щоб в гарних зовнішніх формах виступали огидні внутрішні? Ні?

– Ні, я так не пробувала. Се важче...

– Важче? Хм! Се, справді, важче... Але се більше вражіння...

– Атож... більше...

– Се мусить викликати страшенний сум. Правда? Мусить схопити болючою мукою серце від такого єднання. Га? Правда? Дать таку красу, таке єднання дати, щоб видно було... Ах, ні! Я не те кажу... Мені бракує думок... Але я тепер розумію... Тепер я розумію.

І я знов схилив голову на спинку стільця. Я справді тепер розумів, чого навіть в найчистіші хвилини раювання з Наталиної краси мое серце стискувалось невідомим тужним сумом, чого хотілось оплакувати когось чи щось гарячими сльозами і чого в сих сльозах і ніжність була, і радість, і журба, і безнадійність.

Мій шлях до Шевченка

Гадаю, що, на відміну від багатьох закордонних українців, мій шлях до Тараса Шевченка був значно складніший, комплікованіший і довший. Адже вперше українське слово я почув аж у 1952 році, коли поступив на Педагогічний факультет Словацького університету в Пряшеві, і мені було 22 роки. Чому мій шлях був такий довгий, це мало кілька важливих причин. По-перше, я народився 1930 року в селянській родині підгірського села Кобильниці Гіральтівського округу (зараз Свидницького), дома батьки розмовляли українською говіркою, але вважали її руснацькою мовою. Так само в роки мого дитинства всі у нашому селі, крім одного-двох, теж розмовляли по-руснацьки. Ніхто з них не знав, що українська мова як така взагалі існує у світі, не знали ми, хто такий був Тарас Шевченко і що тою мовою написав свої геніальні твори; не знали, що існують такі поняття, як поет, письменник, маляр-художник тощо.

Мої батьки були прості селяни, які закінчили 4 класи мадярської школи, але мадярську мову не вивчили, не знали, не користувалися нею, та й інші люди нашого села були теж у такій ситуації, вважали себе руснаками. У нас дома до Другої світової війни, ані в селі чи в школі не було ніяких художніх творів, ніякої бібліотеки, навіть газети не читали. Єдиною «літературою» були церковні календарі або церковні молитовники. Учителі та священники розмовляли із селянами та в церковній школі викладали руснацькою (карпаторуською) мовою із сильною домішкою місцевого діалекту. Старше покоління під час мого дитинства розмовляло руснацькою, молодше вже починало вживати шариську говірку. Учителі після 1936 року, коли школа стала державною, говорили та учили нас на словацькій мові, але дома ми далі розмовляли місцевою говіркою. Словацька мова була для мене і моїх ровесників чужою мовою.

Мій батько, Петром його звали (1898-1972), воював під час Першої світової війни на фронті в австро-угорській армії і був ранений десь біля Тернополя, тому у нього залишились не дуже позитивні враження та споми́ни про росіян чи галичан (українців). Не дивлячись на те, був все життя слов'янофілом, зокрема після повернення із Канади, де був на роботах; був греко-католиком, відстоював кирилицю та візантійський церковний обряд, навіть був куратором та кантором у місцевій греко-католицькій церкві, пізніше був делегатом Гіральтівського округу, коли виникла Українська Народна Рада Пряшівщини 1 березня 1945 року, але українцем себе не вважав. Нас, дітей, мої батьки виховували у такому ж дусі і прививали любов і пошану до рідного руснацького слова, до церковного візантійського обряду. Наше село межувало із словацькими селами, і молоді люди зустрічались переважно із словаками та їх шариською говіркою, комунікували із словацькими державними установами, але старше покоління і надалі дотримувалось старих традицій і мови. Зрозуміло, що все діловодство в селі, округі, республіці велось словацькою мовою, що позначилося на розмовній мові деяких наших людей, зокрема молоді, яка працювала

у містах. Але важливо, що у церкві Служби Божі і всі церковні обряди відправлялись церковнослов'янською мовою, що священник виголошував проповіді на руснацькому діалекті (тоді ще не вживався термін русин) з домішкою шариських слів. Все це тримало у людей який-такий дух і навіть переконання, що вони є руснаки. Вони не знали, ані ніхто їх не вчив, не переконував, що вони є гілкою великого українського народу. Те саме мене.

Початкову державну школу я відвідував у рідному селі, де викладовою мовою була вже словацька мова (до 1936 року, коли школа була церковною, то викладовою мовою була руснацька мова), і вона була для мене чужою мовою. Це був період існування «людацької» фашистської держави – Словацького штату під час Другої світової війни, коли нас дітей, у школі виховували у душі ненависті до всього руського (тобто руснацького, русинського) і російського, лякали нас росіянами-більшовиками, які ніби виглядають як одноокі люди, різні людожери, канібали тощо. Учитель записав нас в організацію *Глінкова младеж* і змушував вітатися з людьми замість «Слава Ісусу Христу!» вітанням «На страж!» з піднятою рукою. Старші люди з нас сміялись та ляляли нас.

Подібна ситуація була і під час навчання у мештанській (горожанській) школі 1942-1946 років. Це був нижчий ступінь середньої школи в словацькому містечку Гіральтівці, куди я щодня ходив пішки 12 км. Ходив польовою дорогою та лісом, незважаючи на погоду – дощ, сніг. Не пам'ятаю, щоб із-за поганої погоди або хвороби я пропустив хоча б один день. Там викладовою мовою була словацька мова і школярі були католики, євангеліки, тверді словаки. В класі я був єдиний греко-католик, руснак (наскільки пам'ятаю, у всіх чотирьох класах нас, греко-католиків, руснаків було, здається, 2-3 хлопці) і з мене школярі знущалися, сміялися, що я «шалений руснак». Навчання і виховання велося у сильному націоналістичному, антируському, антиросійському душі, адже словацький штат воював проти Росії, СРСР. Готували з нас завзятих борців проти соціалізму чи комунізму, хоч, гадаю, що ані самі учителі і ми, учні, не знали, що таке соціалізм чи комунізм. Все це позначилося на моєму національному переконанні.

Нова ситуація настала після визволення нашої країни від фашизму 1945 року Радянською армією. Ті ж самі учителі самотужки почали вивчати російську мову і позитивно говорити про Радянський Союз, який тоді ми всі уявляли, що його населяють лише росіяни, що по всій країні розмовляють лише російською мовою. Нічого ми не знали про інші національності СРСР.

Після визволення нашого краю, в наших Карпатах діяли воїни Української повстанської армії (УПА), яких офіційно у нас називали «українськими бандерівцями», і знов державна влада та церква чи політики лякали людей, в тому числі нас, молодих, що це дикі, нецивілізовані люди, варвари, які гвалтують дівчат і жінок та вбивають комуністів і демократів. Зневажливо говорили про Україну, про все українське. Це викликало у людей, в тому числі й у мене, страх та ненависть до всього українського. Але мушу сказати, що моя зустріч з вояками УПА у нашому селі не підтвердила вище названі твердження. Вояки УПА, тобто бандерівці, були на нашому дворі, понад 50 чоловік, розмовляли з батьком та нашою родиною, і він страшенно боявся та ми з ним, бо був головою сільського національного комітету (старостою) та комуністом, але вони не питали його про його партійність чи про людей у селі, їх цікавило, як найбезпечніше лісами дійти до Австрії. Це були нормальні люди, які лише попросили

хліба, води і пішли лісом далі на захід. Вони тоді залишили у мене чомусь добрі враження, хоч їх мову я не знав, може, й тому, що нас залишили живими.

Ані навчання в Пряшівській руській учительській академії, куди я поступив 1946 року, хоч не знав ані карпаторуської, тим більше російської мови (адже я закінчив словацькі школи) і не вважав себе росіянином, але якимось руснаком чи греко-католиком, не змінило моє відношення до українського слова. Поступив я туди лише тому, бо батько хотів, щоб я став учителем, кантором (дяком), коли вже не хотів стати священником. Не хотів стати священником тому, бо під час війни був у нас священнослужитель, який був ґардистом і першопричиною, що наше село у половині листопада 1944 року німці оточили і всіх нас вигнали, бо допомагали партизанам, та хотіли повезти нас у концтабір. Дозволили нам забрати, що хочемо і покласти на віз та до години зібратися нижче села, де командир разом з комісаром і священником перевірили за списком, чи хтось не залишився дома. Потім німці під конвоєм супроводжували нас аж до Ганушовець. На щастя, на залізничній станції не були підготовлені вагони. Лише чудом нашим людям і за допомогою місцевих ґардистів вдалося втекти із вокзалу в Ганушівцях і зберегти своє життя. Потім ми поневірялися по чужих людях аж до визволення села від фашистів у січні 1945 року.

В учительській академії викладовою мовою офіційно була ніби російська мова, але викладачі її не знали добре (із сьогоднішнього погляду) аж на 1-2 випадки, деякі викладали якоюсь карпаторуською мовою чи т. зв. пряшівською російською мовою і нічого доброго не говорили про Україну, українську мову, літературу, ба ані не згадували Т. Шевченка. Учительську академію я закінчив 1950 року і став директором руської початкової школи у Пряшеві, де учив дітей теж якоюсь мішаною, т. зв. пряшівською російською мовою.

1951 року на підставі рішення Комуністичної партії Чехословаччини та уряду ЧСР, без потрібної кадрової і політико-виховної роботи, було вирішено, що руське, карпаторуське населення Чехословаччини – це українське населення і викладовою мовою у всіх типах руських шкіл буде літературна українська мова, преса та культурні установи перейдуть на українську мову, яку знали лише одиниці – учителі, які свого часу втекли із Галичини чи після 1945 року, та закарпатці, які залишились у нашому краю.

Місцева інтелігенція не зразу прийняла українську орієнтацію, бо була вихована в карпаторуському дусі. Зокрема, випускники Греко-католицької богословської семінарії, Гуменської російської гімназії чи Російської гімназії в Пряшеві довго клали опір і не прийняли українську мову за свою рідну мову, залишились росіянами і сьогодні деякі з них стали активними пропагандистами політичного русинізму у нас. Так само й наше селянство нашого округу неоднозначно прийняло нову назву, що воно українське. Але причини такого поступу були інші, зокрема воно боялося, що їх вивезуть у Сибір, бо така була пропаганда, чинена словаками чи карпаторосами. Поступово вони зрозуміли, що руснаки, русини – це, властиво, українці. Велику роботу в переході на українську орієнтацію виконав Культурний союз українських трудящих Чехословаччини (КСУТ), який виник після ліквідації Української Народної Ради Пряшівщини (1952) та її керівників було безпідставно обвинувачено в буржуазному націоналізмі, що теж негативно впливало на формування національного українського переконання нашого населення, в тому числі й на мене, бо багатьох людей я знав особисто. Правду кажучи, мене це боліло, хоч не знав, не усвідомлював чому, але щось українське в мені таїлось, ховалось.

1951 року мене було переведено на посаду референта – інспектора Повереництва шкільництва, науки і мистецтва Словаччини, де мав керувати шкільною справою переходу руських шкіл на українську викладову мову. Але сам я цієї мови не знав, не вважав себе українцем, хоч писав собі українську національність, бо так вимагалось від партійних людей. Українська мова до 1952 року була для мене ще чужою мовою, і тому я вирішив залишити посаду на Повереництві і поступити на Педагогічний факультет у Пряшеві, де вперше в університеті Словаччини почалось викладання української мови і літератури. Поступило нас на перший курс всього 12 студентів. Українську мову і літературу приїжджали викладати україністи із празького Карлового університету (д-р М. Затовканюк та д-р І. Неїдко). Починали ми вивчати українську мову з абетки. Тут я вперше, 1952 року, почув українське слово, вперше викладачка д-р І. Неїдко, випускник Київського педінституту, читала нам твори Т. Шевченка. В ті роки ані словацькі журнали не друкували творів Т. Шевченка. (Лише 1959 року вийшли твори Тараса Шевченка у словацькому перекладі Ю. Кокавця під назвою «Думи моє...» з передмовою М. Неврлого та М. Мольнара). Щоб докладніше вивчити українську мову і літературу, я використав можливість взяти участь у конкурсі на навчання в СРСР. Успішно пройшов конкурсом (кадровою перевіркою) і 1953 року мене разом з Юрком Дацком, Федором Ковачем та Миколою Штецем було вислано на навчання в Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка, який я закінчив 1958 року з відзнакою.

Після приїзду в Київ я був розчарований, бо всюди: в місті, гуртожитку чи в університеті я чув російську мову і лише де там українську. Це мене дивувало і дразнило, хоч я себе ще тоді не вважав українцем і українська мова для мене надалі була чужою мовою. Спочатку були у мене великі труднощі з українською та російською мовами. Але протягом першого курсу, завдяки викладачам, як, наприклад, завідувачу фонетичного кабінету доц. Сумцовій, куди я ходив цілий семестр і вона з ложечкою та дзеркалом виправляла мою вимову українських слів, чи тоді ще доцентам Г. Сидоренковій, Н. Тоцькій, І. Кучеренку та багатьом іншим мені як-так вдалося опанувати українську мову, хоч більшість предметів тоді викладали і на українському відділі російською мовою. Художні тексти або й тексти із інших предметів, як марксизм-ленінізм, педагогіка, логіка, зарубіжна література, література народів СРСР чи країн соціалістичної співдружності, мені доводилось читати лише російською мовою. Вийшло так, що я краще і скоріше опанував російську мову, а не українську, яку я приїхав вивчати. Та й навіть студенти українського відділу Філологічного факультету КДУ ім. Т. Шевченка частіше між собою розмовляли російською мовою, ніж рідною українською. Правда, були і винятки, коли деякі студенти, як В. Коломієць, пізніше поет, лауреат Державної премії ім. Т. Г. Шевченка, Д. Андрухів, пізніше відомий перекладач чеської та словацької літератур, Я. Дзира, пізніше відомий історик української літератури, розмовляли виключно українською мовою. З ними я подружив і ця дружба тривала ще довго після закінчення університету. Я навіть просив деяких однокурсників, щоб зі мною розмовляли українською, бо я хотів її чимскоріш опанувати. Чи це мені вдалося, чи ні, можна судити і на підставі перекладу роману словацького прозаїка Теодора Фіша «У вогні», яка вийшла у видавництві «Молодь» 1957 року, яку я разом з Ганною Пашко переклав на українську мову.

Мої однокурсники – земляки Ю. Дацко, Ф. Ковач чи М. Штець не мали таких проблем з українською мовою, бо вони походили із сіл, де їх говірка була дуже

близька до української літературної мови. Мені довго було соромно, що я так вільно не розмовляв українською, як вони чи студенти із сіл України, і тому я намагався її чимскоріш опанувати, щоб я міг читати і зрозуміти мову великого Тараса Шевченка, бо всі казали, що це великий, геніальний поет, пророк, Мойсей українського народу. Але на першому курсі нам читали давню українську літературу і до творчості Т. Шевченка ще було далеко. Здається аж на третьому курсі проф. Є. П. Кирилук, пізніше член-кореспондент АН УРСР, нам читав спецкурс «Творчість Т. Г. Шевченка». Жаль, було це після сильної критики його підручника з історії української літератури і він боявся сказати своє розуміння творчості великого поета. Суворо дотримувався офіційного, тоді ще догматичного тлумачення творчості українського генія. І так спецкурс мені не допоміг повністю відчутти і зрозуміти геніальність, силу і красу його поезії. Але можу сказати, що і так я її скоріше інтуїтивно, ніж раціонально полюбив. Допомогли мені і часті відвідини місць, пов'язані з Т. Шевченком, як Кирилівка, Канів, Київ. Використовував усі можливості для читання його творів і коли була змога, то й публікував різні статті для читачів Словаччини, щоб дізналися про великого творця української літератури. Дбав, щоб не лише русько-українське населення, але й словаки, чехи знали, хто такий Т. Г. Шевченко. Писав статті, організував наукові конференції, семінари про його творчість, але про це пізніше.

Т. Шевченко своїми геніальними творами допоміг мені остаточно стати українцем. Десь після XX з'їзду КПРС, коли я почув (тричі) доповідь М. Хрущова про культ Й. В. Сталіна та як царський і пізніше радянський режими, деякі російські політики знущалися, переслідували, організували голодомори, вбивали українців тощо посилило моє бажання стати українцем, щось в мені українське, що роками жевріло, «розгорілося» і я почав вважати себе українцем. Тоді вирішив, що буду не лише викладачем української літератури в університеті, але й пропагувати в Словаччині творчість Великого Кобзаря та українську літературу і культуру взагалі. Але тривав ще довгий час, поки я зрозумів творчість Т. Шевченка так, щоб про нею писати. Та й ще сьогодні не можу сказати, що я її знаю. Завжди, коли і зараз читаю його твори, то знов і знов знаходжу, відчуваю щось нове, досі непізнане. Наприклад, поему «Кавказ» я як-так зрозумів аж після зустрічі з О. Гончарем (здається, що це було 1985 року), який мені тоді подарував «Кобзаря» із своєю передмовою і пояснив мені деякі моменти, на які я доти не звертав уваги. Попередив мене, на що я б мав звернути увагу в майбутньому. Між нами тоді на прийомі у канцелярії Українського комітету миру в приміщенні Верховної Ради УРСР зав'язалася щира, довга розмова про творчість Т. Шевченка. (Мені ще двічі вдалося зустрінутися з О. Гончарем у нього дома на квартирі, де він мені, між іншим, подарував дві ювілейні срібляні монети із зображенням Т. Г. Шевченка, а я йому приніс словацький переклад роману «Собор»). Так ще ніхто переді мною не оцінював творчість поета Шевченка. Це було для мене зовсім нове слово, за що я йому донині глибоко вдячний. Так було і з Шевченковою поемою «Великий льох», про яку доповідь виголосив на науковій конференції у Банській Бистриці (2003) професор Київського національного університету ім.Т. Г. Шевченка М. К. Наєнко.

Допомогли мені зрозуміти творчість Т. Г. Шевченка відвідини (тричі) Канева, де похоронений Т. Шевченко, відвідати там Музей Т. Г. Шевченка та Музей і Хату Т. Шевченка у Києві, село Кирилівка й інші місця, пов'язані із життям поета, як, наприклад, Літній сад у Петербурзі тощо. Все це допомогло мені

краще зрозуміти його творчість, його натуру, менталітет, сни і бажання. Канів я вперше відвідав ще за студентських часів, десь 1954 року, і потім під час днів «В сім'ї вольній, новій...» у 80-х роках минулого століття. Навіть мені довелося виступати в Одесі та в Каневі перед пам'ятником поетові і розповісти присутнім, як приходили і сприймали його твори у Словаччині у минулому і що він для мене особисто означає. Все те утверджувало в мені думку, що я добре зробив, коли став українцем, що можу хоча б чимось допомогти Україні та її великому синові Тарасу Шевченкові, щоб його думки дійшли до словаків.

Після закінчення університету я повернувся додому вже свідомим українцем, який хоче присвятити себе пропагуванню української літератури і культури в Словаччині. Після 1945 року дослідниками і пропагандистами творчості Т. Г. Шевченка тут були Михайло Мольнар («Т. Шевченко у чехів і словаків») та Микола Неврлий («Безсмертний Шевченко»), які написали багато статей про творчість Т. Шевченка. Я тоді гадав, що не можу їм конкурувати. Але поступово набирав відвагу викласти свої думки про творчість Т. Шевченка і так наблизити її словацьким чи українським читачам Словаччини. Але першу згадку про Т. Шевченка я надрукував у «Літературній Україні» аж 1964 року, № 8. Потім поступово появились мої розвідки, інформації і наукові статті в «Радянському літературознавстві» (1986, № 9), «Радянській Україні» (1986, № 56), потім в українських газетах і журналах Словаччини, як «Нове життя», «Дружно вперед», «Дукля» тощо. Кілька статей, розвідок появилось у словацьких наукових журналах і збірниках, в центральних газетах, як «Правда», «Literárny týždenník». Всього мені вдалося надрукувати 19 статей та різних розвідок про творчість Т. Шевченка. Поки що останніми були такі розвідки, як «Рецепція художніх творів Тараса Шевченка в Словаччині» (2014) та «Тарас Шевченко не був лише поетом» (2014) чи «Taras Ševčenko bol aj vynikajúcim výtvarníkom» (Literárny týždenník, 2014, č.7-8). Я був щасливий і глибоко вдячний, що мені вдалося разом з тодішнім керівництвом ЦК КСУТ організувати в Пряшеві першу в Словаччині міжнародну наукову конференцію, присвячену творчості Т. Г. Шевченка (тоді я був завідувачем кафедри української мови і літератури Філософського факультету Університету ім. П. Й. Шафарика та головою Української секції Спільки словацьких письменників) 1989 року з нагоди 175-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. На конференції було зачитано 22 доповіді вченими України, Словаччини, Чехії, Угорщини, які намагалися сказати нове слово про великого поета та про його рецепцію у Словаччині чи Чехії (Доповіді вийшли у «Наукових записках Союзу русинів-українців Чехо-Словаччини», № 17). Складовою частиною святкувань ювілею Т. Г. Шевченка у нас (з моєї ініціативи) була дана величава вистава за творами поета Т. Г. Шевченка, яку поставив Український національний театр у Пряшеві під керівництвом режисера Ярослава Сисака, випускника Київського театрального інституту ім. Карпенка-Карого та тоді ще переконаного українця. Глядачі сприйняли виставу з великим захопленням.

З творами Т. Шевченка я не розлучаюсь донині. Надалі захоплююсь їх красою, силою, ідеями, відвагою, пророцтвом. Я радий, що доля дала мені можливість ближче познайомитись з літературними і образотворчими творами цього геніального поета, мислителя, художника. Вони мене не лише весь час тишили, але й надихали, вчили, бо він був і залишився для мене справді «Володарем у Царстві Духа», як сказав свого часу великий Іван Франко.

ІЗ РОДУ В РІД

Зенон ПАЗНЯК

Зенон Пазняк народився 24 квітня 1944 року в місті Суботники (Ів'євський р-н, Гродненська обл., Білорусь).

Відомий білоруський політик і громадський діяч. Один із засновників Білоруського Народного Фронту «Відродження», керівник парламентської опозиції БНФ у Верховній Раді Білорусі (1990-1996 рр.) й голова Консервативно-Християнської Партії БНФ.

Археолог, мистецтвознавець, прозаїк і поет. Кандидат мистецтвознавства (1981 р.). Автор понад 100 наукових, політичних та культурологічних статей і близько 30 книг та брошур. Видавець часопису «Беларускія Ведамасці» (укр. «Білоруські Відомості») (м. Варшава, Польща), котрий витримає 70 номерів.

26 березня 1996 року, переходячи від можливого арешту й фізичного знищення за політичні погляди, покинув Білорусь. Уряд США надає Зенону Пазняку політичний притулок, але Зенон Пазняк зберіг за собою білоруське громадянство.

Усі роки на еміграції займається політикою: зустрічається з політиками, громадськістю і журналістами різноманітних країн.

Поперемінно живе в місті Варшава (Польща) й місті Нью-Йорк (США).

ПАНІ РАЇСА

В суботу, 4-го травня 2002 р., повернувшись з білоруської демонстрації, яку ми, політичні втікачі, влаштували в Нью-Йорку на 1-й авеню перед громадою Організації Об'єднаних Націй, я зателефонував пані Раїсі Жук-Гришкевич в Канаду, щоб поділитися з нею своїми міркуваннями про її спогади щодо створення 50 років тому Білоруського радіо Визволення – Свобода.

Пані Раїса до 1999 року була постійним секретарем Ради БНР.

– Яка шкода, – кажу я, – що той білоруський визвольний дух і ті ідеали Відродження, на ґрунті яких починалося білоруське радіо Свобода, зникли тепер. Це вже не радіо «Визволення». Приходять люди зі своїми власними інтересами, які не будуть боронити Білорусь.

– Знаєте, я цьому вже не дивуюсь, – відповіла пані Раїса. – Я нічому більше не дивуюся і не засуджую, бо коли подивившись, яке винищення, яку навалу пережив (і переживає знову) наш народ, то можна тільки дивуватись, що він ще живе. Знищення було не тільки фізичне, але й духовне, забуття Божого, білоруського в людині.

Тут, в Канаді, є теперішні люди з порадянської Білорусі. Вони інші. Вони зовсім інші, ніж ми. Я вже стара. Мені вже вельми тяжко. Серце. Валиться старий одинокий будинок. Надходить Великдень. У Велику п'ятницю в білоруській церкві велика служба, святий обряд – винесення Плащаниці. А я не маю сили рухатися. Але ні, думаю, я мушу поїхати в Торонто, щоб своєю присутністю і пам'яттю про святе підтримати Білорусь. Я поїхала і була в нашій Білоруській церкві. Мені довелося в Торонто переночувати. Я щойно повернулася і дуже змучена, але живе моя душа.

(«Це поведінка і слова духовно живих людей, – подумав я. – Вони гарні і глибокі. Тільки як розтлумачити іншим – мертвим духовно, – що таке життя?!»).

– Все тримається на душі великих людей, – продовжувала пані Раїса. – Коли в 1921 році Білорусію поділили і нищили з обох сторін, то в Західній Білорусі білорусам було все ж таки трохи вільніше. Хоча й практикувалася дискримінація білорусів, але нас, принаймні, хоча б не розстрілювали, не відбирали маєток. Існували вільні професії. І ось навіть в таких умовах зродилися такі великі білоруси, як Адам Станкевич, Вітавт Тумаш, Антон Адамович, Вінцент Гадлевські, Микола Абрамчик. І вони повели... Вони давали святу білоруську ідею іншим, молодим із жагою до знань. До цих людей належав і мій чоловік.

Ось так жила Білорусь в екзилі, і ось з великими ідеями вона повернулася на Батьківщину. Вони, наші борці, створили тут міцну білоруську літературу, поезію, організували видання білоруських книг. Вся російська таємна служба боролася тут проти нас, дещо зіпсували, але нічого в них не вийшло. Ось що значить – «наш Білоруський визвольний дух».

Голос пані Раїси звучав так піднесено. По тембру і манерам він нагадував мені голос Стефанії Станюти – легенди білоруського театру. Пані Раїса так само – легенда. Легенда любові до Білорусі і вірності білоруській справі. Я думаю, що голові ради БНР Вінценту Жуку-Гришкевичу дуже пощастило з такою піднесеною і енергійною жінкою, як пані Раїса. Мабуть, якби не вона, то чи мав би він і половину теперішньої своєї популярності. Бо більшість людей ліниві до писання.

Пані Раїса говорила довго, наче поспішаючи сказати якнайбільше. Голос її, трохи схвильований, там, на другому боці, в Канаді, якось самотньо звучав в тишині. І я раптом відчув цю тишину в етері, і цей старий самотній будинок в місті Бери, де я ніколи не був, і вечірню п'ятому в порожніх кімнатах, і пригнблене світло за потемнілим вікном, на фоні чужого весняного неба...

– Але жила Білорусь і буде жити, – почув я знову, схаменувшись, далекий голос. – Ніщо не зламає наш дух і наш народ. Народяться кращі, згадуються сильні.

Ось так ми говорили в унісон, ніби підбодрюючи самих себе. Хоч і тут, в Нью-Йорку, побіля океану, – чуже небо за чужим вікном, і вечірня сіра п'ятому заповзає в затемнені хиби.

Я ВДЯЧНИЙ БОГУ

(Спогад)

90-річчю Кастусю Акулі, присвячується

Я познайомився з Кастусем Акулою в квітні 1991 року в Торонто. Тоді делегація депутатської опозиції Білоруського Народного Фронту, яку я очолював, протягом місяця гостювала з політичним візитом на запрошення білоруських організацій в США і Канаді. Це був перший візит білоруської антикомуністичної опозиції за кордоном (коли ще існував комуністичний Радянський Союз). Візит був важливим для обох сторін – для Фронту і для білоруської еміграції. Про це тоді було багато написано. Звідти розпочалися постійні контакти Фронту з білоруською політичною еміграцією.

Я зустрівся тоді ще з багатьма відомими білоруськими офіцерами, борцями з німцями, учасниками великих боїв. Деякі навіть демонстрували вишкіл. Сергій Гутирчик, наприклад, на прийомі в білоруському центрі в Савт-Рівері (США) підійшов, стукнув обцасами по стійці «струнко!», представився і «доповів» про себе.

Потім була Канада. Перше моє враження від Кастуся Акули – це воїн, солдат. Він

говорив голосно, безпосередньо і про головне. А головне – це Білорусь, незалежність і свобода. Ми, депутати Фронту, ходили разом з ним в ратушу до керівника (мера) міста Торонто з візитом. А перед ратушею на високій жердині якраз висів Білоруський Біло-Червоно-Білий прапор. Це пан Кастусь зумів домовитися до дня 25 квітня. І мер Торонто тоді, завдяки Кастусю Акулі, був добрим другом білорусів в Канаді.

Я в той час не читав творів письменника (не було можливості), але ми багато про що встигли поговорити, не вдаючись в сентименти. В загальному, це найсильніший письменник еміграції. Кастусь Акула здавався мені суворим, відкритим і навіть трохи грубим, але я відчував, що це людина-брила, особа сильного духу.

Повернувшись в Мінськ, через два-три місяці, раптом, отримую передачу з Канади. Написано, що відправник К. Акула. Здивований, я відкрив пакунок. Там були крупи, цукор, мука, вермішель, консерви і всілякі продукти. Нічого з того мені не було потрібне, але ось тут я зрозумів, що доля познайомила мене із справжнім білорусом, з воїном, готовим мовчки підставити плече. Тоді були матеріально тяжкі, голодні для багатьох роки і Білорусії. Акула знав про те і не тільки мені, але й багатьом фронтівцям по-селянськи надсилав пакунки з продуктами, наче це були не 90-ті, а тяжкі 40-ві. Мовляв, тримайтеся, хлопці!

Я чув від обізнаних людей про тяжке сімейне становище Акули (хвора жінка і діти). Казали, що його побут – це болісне і велике випробування. Але Акула мовчав. Ніхто не повинен був знати про його біду.

Бувало, вечорами пан Кастусь не витримував напруги, пив горілку. І тоді йому хотілося з кимось поговорити, будь про що. Він набирив номер телефону і дзвонив. А була вже ніч.

Холера! – скаржився мені один розлючений його знайомий. – В другій годині ночі мені телефонус. Я вже спав.

Я в другій годині ночі, тоді на еміграції в 90-ті, майже ніколи ще не спав. Треба було багато чого написати, надіслати матеріали через факс, розмовляти по-телефону. В Мінську якраз був ранок.

Іноді бринів дзвінок, і в слухавці – знайомий голос Кастуся Акули. Знаючи, що розмова буде довгою, я лягав на ліжку, пристискав до вуха слухавку і слухав, вставляючи репліки, бувало, до ранку.

Справа не в тому, що я знав що відбувається з моїм співрозмовником, мені також цікаво було його послухати. Зі всього, що казав Кастусь Акула, мені найбільш запам'яталися (і вразили) два його висловлювання.

– Знаєш, я щаслива людина, я пройшов війну, був в Монте-Касіно. Скільки моїх друзів загинуло, покалічено, а мене навіть не подряпало. Ніколи навіть не поранило. Як я вдячний Богу і хочу своїм життям віддячити Йому.

І друге.

– Знаєш, якби ти бачив, як я живу... не знаю, мабуть, мало б хто це витримав. Але я так вдячний Богу за це життя. Як Бог дає, то, видно, для мене це так і має бути, та й добре. Я так молився на війні, щоб залишитися живим... жити в Білорусі.

Одного разу пан Кастусь, мабуть, втомився розмовляти і замовк. Після тривалої мовчанки голос:

– Зенон, ти – людина. Дякую тобі, що ти мене вислухав. Дякую тобі.

Мене це зворушило. Як важливо було для нього виговоритись, і коли б хто його почув. Але ніколи він не розповідав про свою біду, не жалівся, не нарікав. Він нищив словами ворогів Білорусії. Йому треба було воювати.

Це було давно, в 1996, 1997, 1998 роках. З того часу минуло багато часу. Кастусю Акулі тепер були б дев'яносто років.

З білоруської переклав Олег Павлів

РЕЦЕНЗІЇ

ЗБІРНИК НА ПОШАНУ ЗАКАРПАТСЬКОГО ВЧЕНОГО «ОЛЕКСА МИШАНИЧ У КОЛІ СУЧАСНИКІВ»

Збірник спогадів, статей, есе, бібліографічних джерел. Укладачі:
М. Б. Бадида, О. Д. Гаврош, І. В. Когутич, Я. О. Мишанич. – В-во «РІК-У»,
Ужгород, 2018. – 380 с. – Тираж 150 прим.

До недожитого 85-річчя з дня народження українського літературознавця та фольклориста Олекси Мишанича Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Ф. Потушняка випустила збірник на його пошану. Це – вибір із наукових праць Ол. Мишанича, публікованих у незалежній Україні та спогадів про нього його однодумців. Оскільки цінна книжка була видана невеликим тиражем і до широкої громадськості не потрапить, спробуємо про неї подати більш ґрунтовну інформацію. Крім того, як близький друг Ол. Мишанича, хочу поповнити цінне видання кількома власними коментарями.

Зміст збірника розподілено до чотирьох розділів:

I. О. М. про сучасників (10 статей); II. Сучасники про О. М. (20 статей); III. О. М. у листуванні з братом Федором (51 лист Федора); IV. Бібліографія О. М.

У вступній статті Олександра Ігнатович дає О. Мишаничу таку характеристику: «Це могутній вчений зі світовим іменем [...] – доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України, керівник відділу давньої української літератури Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України, фундатор української школи медієвістики, лауреат Державної премії ім. Т. Шевченка [...], заслужений діяч науки і техніки України (1997), учений секретар і перший віце-президент Міжнародної асоціації українців (1989-1999), з 1999 очолював Національну асоціацію українців, нагороджений орденом «За заслуги III ступеня» (2001), голова спеціалізованої вченої ради Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України по захисту докторських і кандидатських дисертацій (2001), науковий консультант 8 докторів наук, науковий керівник 14 кандидатських дисертацій з давньої літератури». Тут же наведено його членство у редколегіях чотирнадцятьох всеукраїнських та закордонних органів та перераховано основні його книжкові публікації.

На іншому місці авторка підкреслила епохальне значення праць Ол. Мишанича для розвитку літератури русинів колишньої Югославії: «З 1965 року науковець (Ол. Мишанич – М. М.) опублікував понад 30 праць, присвячених літературі бачвано-сримських русинів, і ввів імена письменників Руської Бачки до наших енциклопедій. Своїми розвідками, дослідженнями вчений доводив: літературний процес русинів Югославії – частина загальноукраїнської літератури, зазначаючи, що самоназва «русини» є синонімом назви «українець». Українську культуру, науковий світ збагатив іменами і працями Ю. Тамаша, Є. Барич, Д. Варги, В. Гаряньського, М. Жироша, С. Константинівича, Д. Лятяка, З. Нярадия, М. Павловича, Д. Папгаргая, М. Рамача, Я. Рамача, Миколи Цапа, М. Шанти та ін.» (с. 13). Визначною подією для України авторка вважає вихід книги М. Ковача «Тихи води» у перекладі Івана Чендея.

«Так само підтримував стосунки Ол. Мишанич і горнув до української родини діаспорну літературу Словаччини та Чехії. Близькими вченому в Словаччині були І. Мацінський, О. Рудловчак, М. Мушинка, Ю. Бача, М. Неврлий, М. Мольнар, Ф. Ковач, М. Роман, Л. Бабота, Ю. Кундрат, М. Сополіга, С. Гостняк та ін.; у Чехії – О. Зілінський, З. Генік-Березовська, В. Жидлицький, Я. Моравець, Б. Зілінський [...] Своєрідним підсумком творчих взаємин постала антологія «Карпатська замана. Збірник творів українських письменників Чехословаччини» (с. 13).

У першому розділі (с. 17-94) опубліковано статті Ол. Мишанича про людей, яких він вважав близькими своєму серцю: про Василя Маркуся (Марка), Юліана Химинця, Омеляна Пріцака, Миколу Мушинку, Павла Чучку, Володимира Крекотня та кілька інтерв'ю. Між ними, тут передруковано його інтерв'ю з пряшівського збірника «Розмови з однодумцями», присвяченого пам'яті Ол. Мишанича (Пряшів, 2004).

Мабуть, найціннішою із статей є розвідка про уродженця Закарпаття Василя Маркуся (1922-2012), який, щоб не пошкодити своїм родичам на батьківщині, виступав під псевдонімом «Василь Марко», публікуючи в «Енциклопедії українознавства» та інших т. зв. «буржуазно-націоналістичних» виданнях ґрунтовні статті про діячів Закарпатської України, Пряшівщини, Бачки, Сриму та вихідців з цих країв в усьому світі. Після проголошення самостійної України Василь Маркус з дружиною Дарією кілька разів відвідав рідний край і нав'язав легальну співпрацю зі своїми земляками в Україні та інших країнах пострадянського блоку, головним чином, з Ол. Мишаничем.

У статті про уродженця села Підгоряни біля Мукачеве Юліана Хоминця Ол. Мишанич розглянув його книгу «Закарпаття – земля Української держави», яку, як її редактор, підготував до друку у видавництві «Карпати» (Ужгород, 1991). 70-річчю свого земляка Павла Чучки Ол. Мишанич присвятив ювілейну статтю «Покликання» (с. 48-52). 80-літтю Омеляна Пріцака – розвідку «Будівничий світового українства» (с. 53-56). Поширений некролог він присвятив своєму колезі по роботі – визначному дослідникові давньої української літератури Володимиру Крекотню (с. 35-41).

З інтерв'ю, мабуть, найціннішою є розмова Олександра Гавроша з Ол. Мишаничем 2000 року (с. 57-71). На питання «Ваше бачення майбутньої України» Олександра Васильович відповів: *«Україна утвердилася як держава. Вона переживає нині, може, нелегкі часи, але йде процес її становлення. І Україна буде такою, якою створимо її ми, українці. Україну треба будувати кожному – від своєї хати і від свого порога. Я вірю в український народ. Вірю в Україну та її перлину – Закарпаття. Можемо пишатися своєю малою батьківщиною та земляками-закарпатцями – прекрасними, працьовитими, гордими і волелюбними людьми. Ми весь час були землею без імені. Нарешті ми маємо ім'я, свою державу. Адже наша незалежність оплачена дуже дорого, в тому числі і тисячами життів закарпатських українців. Тож дорожимо своїм ім'ям і будуймо Україну разом!» (с. 71).*

В другому розділі (с. 95-215) подано спогади про Ол. Мишанича його колег, учнів та шанувальників: Миколи Жулинського, Ігоря Ісиченка, Василя Густі, Марії Кашуби, Миколи Корпанюка, Богдани Криси, Івана Мегели, Ярослава Ороса, Івана Сенька, Миколи Сулими, Сергія Федаки, Надії Ференц, Олександра Гавроша, сина Ярослава та інших.

Пряшівщина у збірнику представлена спогадами про Ол. Мишанича автора цих рядків; русини-українці колишньої Югославії – спогадами Юрія Латяка та Михайла Рамача.

Я особисто познайомився з Ол. Мишаничем на початку аспірантського стажування в Києві восени 1964 року. Він познайомив мене зі своїми колегами Іваном

Дзюбою, Іваном Світличним, Євгеном Сверстюком, який очолювали опозиційний рух, що пізніше ввійшов в історію як «шістдесятники». Ол. Мишанич у цьому русі безпосередньої участі не брав. Я його познайомив з друкованим словом русинів-українців Пряшівщини та колишньої Югославії, яке в Україну офіційно не доходило.

Між іншим, я привіз йому кілька книжок пряшівських видань та пресу русинів Югославії «Руске слово» та «Шветлосц».

Про це у рецензованій книзі пише Юрій Лятак у статті «*Академік Др, Олекса Мишанич і русини у південнослов'янських країнах*» (с. 126-136), в якій підкреслює, що від 1966 року майже до кінця життя Олекса Мишанич був одним з найвизначніших дослідників культури русинів Югославії. «*Без його доробку, – пише автор, – не можна сповна уявити культурне надбання цієї гілки українського народу, яка вже понад два з половиною століття проживає у згаданих країнах, відрвана від свого національного кореня*» (с. 126).

На жаль, у грудні 1965 року мене було затримано на залізничній станції Чоп, конфісковано десяток матеріалів самвидаву, серед яких була і понад двістісторінковий машинопис праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Після кількадечного розслідування моєї справи в Ужгороді (членами КГБ з Києва та експертами Державної безпеки, покликаними із Праги), мене було дано «в розпорядження» чехословацьких органів державної безпеки. На щастя, без затриманих матеріалів самвидаву, про які я і радянським і чехословацьким органам твердив, що вони не є ні антирадянські, ні антикомуністичні. Це мене спасло перед арештом, однак моє аспірантське стажування у Києві було скасоване. Та я і надалі залишався працівником Науково-дослідного кабінету україністики (секції фольклористики) Пряшівського філософського факультету Університету ім. П. Й. Шафарика та аспірантом кафедри фольклористики Карлового університету, яка (не маючи спеціаліста з українського фольклору) вислала мене на трьохрічне стажування до Києва. На цій кафедрі я захистив дисертацію з фольклору і став кандидатом філологічних наук.

Як фольклорист по професії я був членом підготовчого комітету 12-го Свята культури русинів-українців Словаччини у Свиднику в червні 1966 року і запропонував оргкомітету на XII Свята запросити Ол. Мишанича з Києва та Ю. Ляняка з Руського Керестура. Обидва вони прибули в рамках офіційних делегацій. Про це Д. Лятак пише: «*У 1966 році О. Мишанич уперше зустрівся з руськими культурними діячами з Югославії у Чехословаччині на XII Святі пісні й танцю у Свиднику. [...] З того часу зв'язки з О. Мишаничем були постійні. Вже у 1966 році О. Мишанич опублікував свою першу статтю про югославських русинів – «Гей, там, коло Дунаю» (Вітчизна. – 1966. – № 4. – С. 183-191).*

Далі Ю. Лятак перераховує усі інші подорожі Ол. Мишанича до русинів у колишній Югославії та статті, написані й опубліковані на їх основі.

Дальшим українським вченим з-поміж русинів Воєводини, що утримував зв'язки з Ол. Мишаничем, був літературознавець Михайло Рамач, який у статті «*Науковець, котрий знову відкрив українську громаду «Там коло Дунаю»*» (с. 155-158) про Ол. Мишанича писав: «*Після Володимира Гнатюка він знову відкрив для української науки малочислену русинську громаду на Балканах. Гнатюк зберіг від забуття народну творчість русинів, а Мишанич проклав русинським письменникам шлях до українських читачів*» (с. 155).

Далі М. Рамач пише про взаємини Ол. Мишанича з Михайлом Ковачем, який притяг до співпраці з русинами Воєводини Івана Чендея та про свої зустрічі з Ол. Мишаничем під час навчання в Києві його дочки Анимарії (1999-2004).

Третій розділ містить 51 лист до Олекси Мишанича від його молодшого брата Федора (1935-2004), писані від 1963 по 1996 рік. До друку їх підготував син Олекси Ярослав Мишанич; зберігши їх авторську редакцію. Це мабуть найцікавіша частина книги. В листах прекрасно зображено не лише родинні взаємини братів, але теж їх домашній побут. Із статті Ол. Гавроша про династію Мишаничів (с. 210-215) довідуємось, що Федір, по професії учитель, під час служби в Радянській армії вів щоденник в якому записував і свої відверті думки, в тому числі про тоталітарний режим, окупацію Угорщини радянськими військами тощо. Військова влада записи виявила й Федора суворо покарала висилкою після відбуття військової служби на одну із шахт Воркути, де він працював шахтарем разом із зеками. Саме із Воркути він писав листи до брата від 1969 до 1973 року. Правда, вони писані дуже обережно, бо Федір знав, що кожен з них проходить суворою цензурою.

В 1974 році Федір переселився в Ужгород, а через рік у Барвінок, де разом з Олексою поширив батьківську хату. Олекса до смерті мав у барвінківській хаті свою кімнату, завалену рідкісними виданнями з карпатознавства. Після проголошення самостійної України Федір активно залучався у політичну діяльність. Був одним з організаторів Народного Руху України на Закарпатті, співзасновником та головою Демократичної партії України, депутатом Обласної ради тощо. Захворівши раком, він відійшов від політичної діяльності і зайнявся релігієзнавством.

Четвертий розділ становить бібліографія друкованих праць Ол. Мишанича (с. 315-377), охоплює 540 бібліографічних позицій, в тому числі 25 окремих видань. Сербські матеріали до бібліографії надав Микола Цап.

Збірник «Олекса Мишанич у колі сучасників» є колективною працею 21 автора, достойним вшануванням закарпатського вченого всеукраїнського значення, якому майже все життя довелося жити і працювати у столичному Києві, а притому бути одним з найвизначніших дослідників історії, літератури і культури рідного Закарпаття, до якого він залучав і русинів-українців Словаччини, і руснаків колишньої Югославії.

Виданням збірника Закарпатська обласна державна адміністрація та Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Ф. Потушняка достойно вшанували недожите 85-ліття свого славного земляка.

Микола МУШИНКА

Презентація книги про бомбардування Пряшева Червоною армією у грудні 1944 року

19 грудня 2019 року у пряшівському Крайовому музеї відбулася презентація книги журналіста *Людовіта Петрашка* «*A svetlo bolo ako vo dne v Prešove na konci voľny*» – про бомбардування Пряшева Червоною армією увечері 20 грудня 1944 року, про яке до 1990 року невільно було писати, а якщо, то лише як про злочин німецької армії.

А правда була ось яка:

Увечері 20 грудня 1944 року територія міста була освітлена десятками яскравих світел, які радянські літаки спускали на парашутах на різні частини міста, головним чином, на об'єкти, призначені на бомбардування. За ними слідувала ескадрилья радянських бомбардерів, що спустила на місто сотні бомб, які протягом нецілих півтора годин знищили багато об'єктів, перетворивши їх у руїну. Найбільшого удару зазнала в'язниця, в якій знаходився штаб гестапо. На місці було вбито

120 в'язнів. Інші повтікали і згодом поповнили партизанські загони в навколишніх лісах.

Цивільне населення, попереджене сиреною, переховувалося у підвалах будинків та інших сховищах. Наперекір тому в руїнах будинків знайшло смерть понад півтора сотні людей. Пізніше було підраховано, що із 2050 будинків міста непошкоджених залишилося тільки 350. Крім в'язниці, повністю була знищена пошта, спортивний стадіон, залізниця, сильно пошкоджений – костел францісканів, резиденція Греко-католицької церкви (єпископ Павло Гойдич зберіг життя лише втечею у підвал резиденції). Цікаво, що найменших втрат зазнали військові об'єкти. Крім в'язнів тюрми гестапо, в руїнах міста загинуло понад 150 людей. В тому числі не зараховані жертви серед евакуйованих із східних сіл Словаччини. Кількість населення міста з п'ятнадцяти тисяч чоловік після бомбардування скоротилось на восьми тисяч.

19 січня Пряшів був визволений Червоною армією. Визволителям було незручно заявляти, що їхні війська місяць тому бомбардували місто, тому цей явний злочин приписали німцям. Це твердження засвоїла собі і місцева влада, зокрема після комуністичного путчу у Чехословаччині 1948 року.

Про бомбардування Пряшева у грудні 1944 року писалося рідко, а якщо і про це появлялися повідомлення в пресі, то без наведення виконавців бомбардування або як злочин німецьких військ.

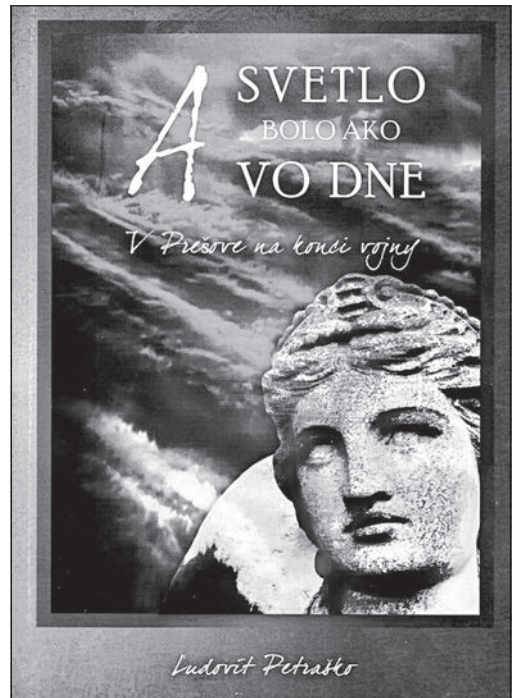
Моя дружина та її мати, які втратили при бомбардуванні своїх найближчих: чоловіка та батька, до 1990 року були переконані, що їх найближчого родича вбили німці.

На пам'ятнику біля Інституту геодезії та картографії на вулиці Константиновій і досі зберігається повідомлення, що на цьому місці була в'язниця гестапо, в якій під час бомбардування Пряшева 20 грудня 1944 року загинуло 120 антифашистів. Хто влаштував це бомбардування, не наведено.

Л. Петрашко у своїй книзі наводить свідчення людей, що були свідками бомбардування.

Крім того, на презентації своєї книги він продемонстрував 26-хвилинний фільм Словацького телебачення з 2011 року «Stalinove sviečky nad Prešovom» (режисер Пальо Корец), в якому виступає кільканадцять живих свідків бомбардування.

Святкуючи 75 річницю визволення Чехословаччини Радянською армією в січні 2020 року, ми не сміємо забувати і про темні сторінки цього визволення. А бомбардування Пряшева наприкінці війни аж ніяк не можна назвати світлою сторінкою нашої історії.

Микола МУШИНКА

Книга спогадів чи не останнього живого представника національно-визвольного руху на Закарпатті сталінсько-беріївського періоду

Іван Коршинський. Про незабутнє. [Видання друге – перероблене й доповнене]. Передмова Миколи Вегеша, післямова Івана та Наталії Ребрик. – Ужгород, «Гражда», 2019. – 502 с. – Наклад 200 прим. ISBN 978-966-8924-90-3

Видавництво дає авторові книги таку характеристику: «Відомий лікар-хірург, кандидат медичних наук, доцент Ужгородського національного університету, заслужений лікар України, народний депутат України II скликання, почесний громадянин м. Ужгород, багаторічний в'язень сталінсько-беріївських концтаборів-гулагів [...], керівник Закарпатської крайової організації політв'язнів і репресованих Іван Юрійович Коршинський ще юнаком брав активну участь у підпільному русі опору більшовицькому тоталітаризму. [...] У другій половині 40-х – першій половині 50-х років зазнав нелюдських знущань та поневірянь за свої політичні погляди» (с.4).

Проф. Микола Вегеш у передмові значно поширив цю характеристику, подавши ґрунтовну біографію автора на фоні історії Закарпаття ХХ – початку ХХІ століть» (с. 7-48).

Спогади Івана Коршинського розподілено до п'ятох розділів. У першому «Мої гулагівські університети» (с. 49-200) описано народження Івана 5 червня 1928 року у хліборобській сім'ї села Буштино Тячівського району, його навчання у Буштинській

початковій школі, проголошення Карпатської України 1938 року та участь у «Пласті», заснованому учителем початкової школи, майбутнім мовознавцем Миколою Грицаком (1908-1979), який залишився для нього зразком справжнього патріота (з яким і мені довелося спілкуватися – М. М.), навчання у Хустській гімназії, учнем п'ятого класу якої він у липні 1945 році був уперше арештованим за участь у підпільній Організації українських націоналістів і підданий грізним тортурам, які 17-річний юнак з честю витримав, ні до чого не признавшись і нікого не видавши. Після дев'яти тижнів тюрми його випустили на волю без передачі справи до суду. Восени 1945 року він продовжував вчитися в Тячівській середній школі, а після дев'ятого класу (закінченого екстерно) поступив у 10 клас Великобичківської середньої школи. Після її закінчення у 1947 році він поступив на медичний факультет Ужгородського державного університету, де його на другому курсі 14 жовтня 1948

року арештували вдруге разом з чотирма однокласниками. Чотирьох з них засудили на десять років, а одного на двадцять п'ять виправно-трудових таборів особливого режиму та п'ять років позбавлення громадянських прав.

I. Коршинського направили у табір «Спаск» у Казахстані, який Солженіцин назвав «Долиною смерті», бо ніхто з цього табору не смів вийти живим. 20-річного Івана призначили на роботу в каменярні, де він після двох місяців був настільки виснажений голодом і втомлений від непосильної праці, що не зміг утримати в руках молот і зубило (єдині інструменти, якими користалися в'язні).

Саме в тому часі (1950 р.) до табору «Спаск» прийшов визначний хірург Сергій Колесніков, який до арешту працював заступником міністра охорони здоров'я Радянського Союзу, а хірургом – в Інституті Герцена. Невдовзі він подружився з ув'язненим угорським лікарем світового імені професором Йосипом Червені, у терапевтичному відділенні якого Іван уже працював медбратом. Той порекомендував на роботу у новостворену С. Колесніковим табірну хірургічну лікарню студента-медика Коршинського. Отже, ці двоє лікарів зберегли Іванові життя, а згодом втаємничили його у секрети медицини, зокрема хірургічної майстерності.

Портретів визначних спів'язнів, безпідставно репресованих, у книзі кілька десятків: мовознавець Микола Сулима, командир «Карпатської Січі» Дмитро Климпуш, побратим по Хустській гімназії Федор Удичка та інші. З тими, що пережили страждання Гулагу, він підтримував інтенсивні зв'язки і будучи на волі, публікуючи у збірнику і статті про них.

А на волю I. Коршинський вийшов «умовно достроково». В 1955 році у спогадах він неодноразово підкреслює, що пережити страждання Гулагу йому допомогла глибока віра в Бога.

У червні 1956 року Іван одружився із своєю «першою любов'ю» – Марією-Монцікою – лісним інженером, яка листувалася з ним і в часі його арешту. Забігаючи вперед, скажу, що це була і є напрочуд гармонійна сім'я, збагачена трьома дочками – усі з вищою освітою: Маріянна – лікар, професор, викладач університету, Наталка – хімік, Анжеліка – композитор.

Звільнившись умовно достроково з ув'язнення з відміткою у паспорті «поразка в правах», він не зміг продовжити навчання в УжДУ, тому спробував поступити на перший курс. Вступні іспити склав, за конкурсом проходив, та все ж студентом його не зарахували. Скарги у місцеві структури не допомогли. Відтак майже рік йому довелося працювати чорноробом. Повертаючись із заробітку в Іванівській області Росії, він зупинився у свого табірнього рятівника С. Колеснікова, котрий тоді вже працював директором Інституту грудної хірургії АМН (Москва), і з його допомогою вступив на другий курс Вітебського медичного інституту (Білорусь). На третьому курсі Верховний суд СРСР з нього «зняв судимість», що дало змогу продовжити навчання на четвертому курсі медичного факультету Ужгородського держуніверситету, який закінчив у 1961 році. У 1963-му став аспірантом при кафедрі госпітальної хірургії.

Свою лікарську кар'єру він описав у розділі «Під клятвою Гіппократа» (с. 201-238). Від 1963 року доля I. Коршинського була пов'язана з кафедрою госпітальної хірургії УжДУ. Тут він почав як аспірант, у 1967 році захистив дисертацію і став асистентом кафедри; 1969 року – доцентом. Викладав різні хірургічні дисципліни. Протягом 16 років керував доцентським курсом дитячої хірургії тощо. На його рахунок – тисячі хірургічних операцій, близько ста наукових робіт, з яких у рецензовану книгу потрапила лише одна - «Про хвороби і смерть Т. Г. Шевченка» (с. 207-218). Це – унікальна праця, побудована на глибокому вивченні архівних матеріалів та літератури про Т. Г. Шевченка.

Третій розділ «У парламенті» (с. 239-294) – це спогади про його посаду народного депутата України (1994-1999). Обранню передувала посилена передвиборча

кампанія. В парламенті він очолював посаду заступника голови комітету охорони здоров'я материнства і дитинства (в останній рік – виконуючого обов'язки голови комітету) та виконував цілий ряд інших функцій. Про це в його спогадах є багато переконливих свідчень та навіть фоторепродукцій офіційних документів. Активну участь він брав і у творенні Конституції України. З його ініціативи було прийнято ряд законопроектів. Як депутат парламенту І. Коршинський здійснив кілька закордонних подорожей: в США, Великобританію, Німеччину, Угорщину та інші країни. Всюди там він зустрічався із своїми земляками, інформуючи їх про події в Україні, виступав у парламентах.

Певним підсумком його роботи в парламенті є стаття *«Якщо ти законодавець»* (с.290-293).

У розділі *«У проводі Закарпатської краєвої організації політв'язнів і репресованих»* (с. 295-406) він детально розповів про цю організацію, засновану за його участі, – як обласну організацію Всеукраїнського товариства політичних в'язнів. Цій темі він, як нині вже єдиний в Україні політичний в'язень, що побував у сталінсько-беріївських таборах до 1955 року, присвятив 22 статті. Серед них значне місце займають статті про його побратимів, часто друзів-співв'язнів недооцінених владою України: Юрія Деяка, Василя Микиту, Ярослава Дашкевича, Василя Климпуша, а також медсестру Теофілу Манайло, Миколу Грицака, Василя Маркуся, Андрія Бонку, Михайла Петричка та інших.

Другу частину книги становлять фрагменти із виступів, доповідей, звернень та листів І. Коршинського (с. 407-466). І ця частина (як і попередня) багато ілюстрована фотографіями. Це – його виступи у парламенті, на відкритті пам'ятників героям України або на їх похоронах, на міжнародних конгресах, листи до найвищих представників України у справі захисту політв'язнів та репресованих, звернення до Верховної Ради тощо. У своїх виступах та статтях О. Коршинський переконливо доводить, що українські посадовці, які все життя вірно служили Радянському Союзові та його комуністичній ідеології, жорстоко переслідуючи найменші прояви «українського націоналізму» (тобто патріотизму), в незалежній Україні мають набагато вищий соціальний статус, ніж їх жертви, які за вірність Україні страждали в нелюдських умовах у в'язницях та радянських концентраційних таборах. Врешті-решт, політв'язні добилися урівноправнення політв'язнів України з учасниками Другої світової війни.

Окремий розділ другої частини становлять *«Бібліографія публікацій на суспільно-політичну тематику І. Коршинського»* та *«Список виступів, доповідей і звернень – 1994-2009»* (с. 467-484; 92+484 позиції).

У кінці книги редактори видавництва «Гражда» Іван та Наталія Ребрики подали ґрунтовну біографію автора (с. 485-498), який за вірність Україні карався у сталінсько-беріївських таборах, а звільнившись, продовжував боротися за її визволення. Коли це визволення стало реальною дійсністю, він доклав усі свої сили і знання до її розбудови.

Слід зауважити, що книга спогадів Івана Коршинського *«Про незабутнє»* – це вже друге видання, виправлене і суттєво доповнене. З її сторінок проступає до читача чесне і пристрасне слово людини-патріота, який у щирій любові до Бога і України мусить залишити нащадкам свій життєвий досвід, бо ж твердо знає, що саме сьогодні, як ніколи, вони потребують кріпості духу, впевненості і твердості у помислах і вчинках, відданості і самозреченості у боротьбі за Українську Державу. А всьому цьому можна навчитися зі спогадів *«Про незабутнє»*.

Виданням книжки І. Коршинського *«Про незабутнє»* ужгородське видавництво «Гражда» поставило достойний пам'ятник одному з останніх в Україні живому учасникові, політичному в'язневі сталінсько-беріївських таборів.

Микола МУШИНКА

Про літературу – без пафосу, але з любов'ю

У видавництві «Тітрапі» побачила світ книжка науковиці Олександри Ігнатович «Синхромія». Крайова література в цьому виданні постає без постжиттєвого монументалізму, без недомовок і прикрас. Проте стає від цього ще ріднішою.

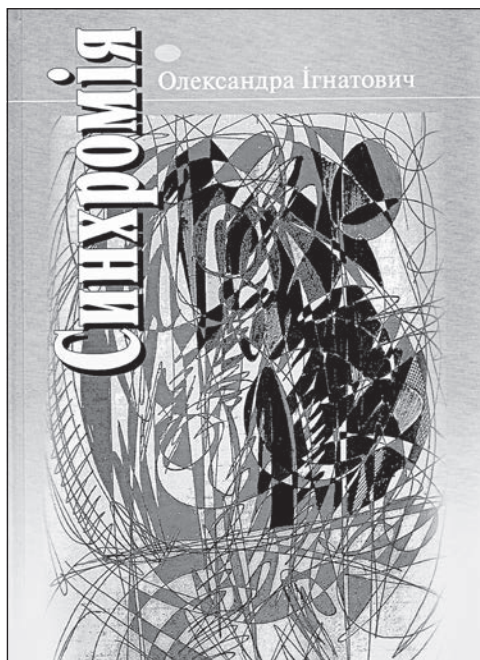
Олександра Ігнатович досліджує творчість тих, кого ми знаємо, або котрі вже відійшли, але ще багато хто про них пам'ятає. Це колосальний доробок академіка О. Мишанича, жертовна праця О. Маркуша, віднайдені твори Д. Поповича... Звісно, багато імен залишилося поза берегами книжки. Але її місія не у всеохопності, а у віднайденні тих живих механізмів, які рухають нашу літературу вперед. А це жива любов і щоденна праця.

Візьмемо хоча б **Михайла Томчания**: «Мій няньо цю ниву під землею в Бельгії заробив. Шматки лігніту вп'ялися йому в плечі». Із творчості письменника Олександра Ігнатович вихоплює пронизливу метафору, яка за силою нагадує «Тіні забутих предків»: під землею заробити на рідну землю! Відзначає дослідниця й ідеологічно заангажовані твори, як-от повість «Готель солома» – про час, що поглинає людей. Тут із попелу пожежники збирають гудзики й пряжки, а за ними встановлюють кількість загиблих. А ще акцентує погляд на жінку в М. Томчания: «Допоки чоловік шукає себе, тягар щоденних обов'язків лягає на неї».

І нарешті – знамениті «Жменяки». О. Ігнатович виокремлює тут почуття до землі, але не лише в якомусь сентиментальному вияві. Патріархальність – це ще й тотальний контроль над сім'єю: що їдять і скільки, галетку Жменяк замикає на ключ, який завжди носить при собі. Багато нещасливих людей навколо нього, бо втратив він «любов живу». Взагалі ця «любов жива» пронизує всю книжку. Чого варті просто-таки кінематографічні епізоди – «як звір зі звіром стає Жменяк на боротьбу з вовком і долає його, але в родинному колі він переможений».

Цікаво, що М. Томчаний не був удостоєний жодної з тогочасних премій республіканського чи всесоюзного рівнів. Але «він не сів докорами й образами, а намагався читачеві відкрити сенс «любові живої». Його творчість – «розмова вільного з вільним, створена для всіх, у кого не викликає сум'яття запевідь: люби ближнього свого, як самого себе».

Іван Чендей став своєрідною візитівкою Закарпаття. Він – могутня постать горянина, прив'язаного до рідної скиби. Тому «прагнув стати газдою й на літературному лані». О. Ігнатович пише, що вдома письменника сприймали не тільки як митця, а як того, з ким можна порадитися в життєвих та навіть юридичних питаннях. І не вщухало до його садиби також паломництво літераторів із рукописами, які початківці несли на суд патріарха. Він уже за життя став легендою. Хоча ви-

стачало й критиків. Щоправда, їм перепало добряче, коли Чендея публічно засуджували. Великий інтерес до його творчості повернувся в 1990-ті.

Життя в нього було насиченим. Зокрема й завдяки газетярству, перекладанню та кіносценаріям. Серед них – «Тіні забутих предків» у співавторстві з С. Параджановим, який одержав на фестивалі в Аргентині другу премію «Південний хрест».

А ще дуже точно помітила дослідниця чи не найприкметнішу особливість І. Чендея – уповільнення сюжету за рахунок уваги до деталей. Їх лавина ошелешує, і ти сам не помічаєш, як опиняєшся всередині твору: «Розповідь про мізерну хату змушує схилити голову при читанні, аби й самому не уразитися в її сволок, спогад про лахміття селянина примушує мерзнути».

Юрій Шкробинець, займаючись чужими текстами, мало мав часу для власних. Він залишив по собі добротну теорію, багато перекладав із угорської, а ще – твори Гете, примудряючись зробити їх напрочуд закарпатськими. У його доробку й антологія «Угорська арфа». Про себе пише з гумором, зокрема про побут: «Дзенькіт, брязкіт... Аж у мозку тряскіт... Ложечки, ложки, ложища, Ножики, ножі, ножища, І виделки, і тарілки – То не пісня перепілки... Де ж ви, теми молоденькі?»

Ужгород узагалі був без нього немислимий. Площа Театральна, наприклад, асоціювалася в письменника з теплою долонею.

О. Ігнатович згадує також вечір пам'яті літературознавця **Василя Попа**. В кожному виступі вчувалися слова вдячності за чийсь урятовану долю, працьовитість. Не був він причетний і до розправ чи публічного камування колег. Навпаки: «Не одна літературна нагорода чи премія дошукалася закарпатця через невтомність і жертвовність В. Попа». Увів до літератури багато забутих імен, хоч це було й небезпечно. Зокрема проводив розвідки щодо таємничого зникнення Марка Бараболі. Знайшов сховок майже зітлілих рукописів письменника. А творчість Д. Поповича збирав майже по крихтах. Коли закликали написати проти Чендея, відмовився. Не взявся й за заплановану вище метушню навколо письменника й фольклориста Петра Лінтура. А ще він стояв біля витоків студентської студії ім. Ю. Гойди: «Студійці могли й іронізувати над наставником: він – гойдокритик, гойдознавець, на Гойді критику гойда». Але атмосфера в цьому літтоваристстві була дружньою й демократичною.

А от **Надія Панчук** прийшла в літературу в «золотому сьайві шістдесятництва». Дослідження світу поетеса розглядає як сакральне дійство. У неї цікавий звукопис – щоразу це інший оркестр. О. Ігнатович зауважує, наскільки поетеса чутлива до слова. Наприклад, із фразеологізму може розгорнути потужну метафору. «Тримай себе в руках, – каже мама дитині. – Чому? – Щоб не йти до людей із порожніми руками».

Петро Скунець був наймолодшим у Спілці колишнього Союзу. О. Ігнатович простежує цікавий, деколи болісний та бунтівливий шлях від поняття «сам» до «один». А ще сейсмичність його поезії, коли йдеться про соціальні катаклізми. Він передчував злами в суспільстві, коли вони відбувалися ще не на поверхні.

Розглядає дослідниця і крамольну на той час поему «Розп'яття». Та «Розрив-траву», яку тільки висунення на Шевченківську премію врятувало від знищення. Поет сканував для себе історію батьківщини, котра щоразу набирала різних конфігурацій. А ще був добрий шмат перекладацької творчості, зокрема для дітей. Це той хліб, який допомагав нашим літераторам виживати, коли інші двері для них були зачинені.

Цікава також розвідка про твори **Володимира Фединишинця** – «подекуди утопічні, подекуди до болю категоричні й дошкульні, подекуди вульгарні й егоцентричні, але завжди пристрасні». За часів перебування письменник намагався скористатися будь-якою можливістю їх видати. О. Ігнатович наводить вражаючі метафори поета, які свого часу помітили й критики: «Із чорної ріллі виходить плуг

світлішим, як заходив». А ще був роман «Бранці лісу», відхилений свого часу видавництвами. Не побачив світ і обіцяний «Старий і гори». Також статті про русинство. Переклади. Щоденні записи – аж 429 загальних зошитів!

Дослідниця пише, що вітри часу зачинили двері до видавництва молодим письменникам Закарпаття на добру п'ятирічку. З цього приводу Василь Густі іронізував: «А хмурість хай сидить із бюрократами, Доки прийом любов роками жде». У 1973-му з'явилася стаття академіка М. Шамоти. Дісталось після цього на горіхи зокрема й В. Густі – попри те, що вірш 15-річного юнака на республіканській нараді уподобав Тичина. Але, починаючи з підліткових віршів і донині, О. Ігнатович простежує основу всієї його творчості – відповідальність за долю іншої людини. А ще – надпрості ситуації й емоційну напругу водночас. Як-от у вірші «Я один. Картоплю вибираю». Це нагадує і поезію Рильського, і невимовно ліричні сцени зі «Жменяків» Томчания. Притаманна В. Густі й любов до мініатюри. Деколи це аскетичний лаконізм, як у «Опрісноксах». Їх вона прирівнює до витворів ченця Прохора з Києво-Печерського патерика: «Скільки сили, терпіння, смиренності, молитви у свою працю вклав чорноризець, аби Бог через його дію явив людям чудо – хліб із лободи, який на смак був, мов мед».

...У 1970-ті, коли пустили під ніж поему П. Скунця «Розп'яття», Ф. Кривіна «Подражание театру», «Березневий сніг» І. Чендея, водночас було бурхливе літжиття, яскраві ровесники – як Кремницька та Бездзір. А ще невидиме гасло М. Фуко: «Не дайте себе дисциплінувати». Дмитро Кремінь та Микола Матола, обидва студенти філфаку, видавали альманах «Скриня», хоча самвидав ішов проти системи.

У цей час **Дмитро Кешеля** публікує в студентській багатотиражці прозові монолози. Те, про що колись мовилося лише натяком, згодом розгортається в потужні романи. Автору були цікаві такі стани, коли розсуваються «межі правди про себе». Він одразу сприйняв магічний реалізм, але магію не шукає поза людиною. У центрі його Всесвіту гора Ловачка й ті, хто там живе: «Його персонажі-характерники мають здатність рятувати навіть ворогів». А навколо Ловачки тече час і співає каміння. Яким має стати час, щоб каміння заспівало? Певно, апокаліптичним, підсумовує О. Ігнатович.

При житті відчувалася настороженість щодо творчості **Миколи Матоли**. Проте сучасники пізнавали в його віршах себе: «Ну що ми, ну хто ми в новеньких масивах! Незнані нікому – маленькі та сиві, Птахи перелітні в незграбних шпаківнях. Занесене вітром живуче насіння». Він багато писав про дідівський спадок і наче говорив про загублених у часі, каже дослідниця. Бо, можливо, й сам відчував свою зайвість. Вірші поета відображають перебудовану сентенцію: «Задихаюсь, отже живу».

А ось **Дмитро Кремінь** поєднав Україну гірську й степову, вважає О. Ігнатович. А ще він перевів дух вільнодумства ужгородських кав'ярень до вищу. Але саме там його засудили, а ще радили, як вибратися «з багна модернізму». Тож оселився на Миколаївщині. Він співав і цю, і рідну землю. Але в нього «відсутній нудотно-солодий етнографізм, звичний для нашої поезії». Виокремив дослідниця в його віршах і образ саду – своєрідної моделі «розумної Ойкумени»: сад між землею і небом, мов міст підвісний. І знову вона нагадує євангельські слова: істинно кажу вам, що Бог не створив світ. Його творення триває й досі. Це про Д. Креміня також. Жаль, що недавно ми втратили його. Але він не втратив свого читача.

Гнат Ігнатович багато зробив для крайової культури в різних її сферах. Взяти хоча б його книжку «Від гасниці до рампи», яка планувалася ще в 1972-му. Свого часу поважним видавництвам муляв її великий обсяг. Хоча насправді їх лякали більше згадки про людей минулої епохи. Але от автору виповнилося 80, і несила було проводити все затятіші бої з видавництвами. Після його смерті почалася нова боротьба за рукопис. Справдилися його слова: «Історія набагато довша, ніж наше життя».

У нього воно було яскраве. Праця у «Молодому театрі» Л. Курбаса, цікаві ролі, участь у організації знаменитого об'єднання «Березіль». Викладання в Київському музично-театральному інституті, керівництво кафедрою в Харківському. Ну, а затим каменування, звільнення з роботи. А тим часом учні сподівалися з ним колись знову зібратися у «світлій кімнаті». Згодом була праця з О. Довженком, який просто-таки рятує колегу. А потім – Ужгород. З тією самою сценою, на якій працював колись М. Садовський. Але й тут його знайшли, тому мусив звільнитися. До режисерської праці повернувся тільки через десятиліття. Г. Ігнатович був також редактором художнього мовлення і багатьох незабутніх видань. Адже сам казав, що редактор – це режисер книги. Працю його важко осягнути сьогодні. Але він любив її. Недаремно березильці вітали один одного словами: «Доброї роботи!»

Про **Марію Пільцер** не знайдете багато інформації в академічних виданнях. Проте вона перша професійна актриса-краянка, яка могла би прикрасити європейську сцену, що одного разу й довела. Починала з педагогічної праці, а водночас збирала фольклор, писала поезії для дітей та статті. Коли ж почувла, що в Ужгороді відкривають драматичну школу, полишила стабільний заробіток і приїхала на навчання. Її талант одразу помітили. Після головної ролі у п'єсі «Маруся» величезний успіх прийшов уже з ранковими газетами. Потім був Національний театр у Празі. На неї й тут чекав тріумф, але вона повернулася в рідний край. На пероні її зустрічали шанувальники.

Талановита актриса стала центром театрального життя краю, проте залишила його, коли він перестав бути храмом мистецтва. І повернеться на сцену аж через 7 літ. Вона ніколи не вважала для себе принизливим грати другорядні ролі чи в епізодах, масових сценах, так само ретельно відпрацьовуючи кожен деталь. Не сприймали залаштункових інтриг та пліток. І взагалі це зіркове подружжя – Гнат Ігнатович та Марія Пільцер – стало знаковим для нашого краю.

Цікавий твір **Івана Яцканіна** «Вернісаж». Ідеться про ті «дотики душі», які тримають двох у зрозумілому матеріальному світі. Та чи справді незвичайні події відбуваються з незвичайними людьми? Чи вірити в диво та як відкуштувати на його прихід? Сюжет розгортається протягом неповних двох діб. Першою на вернісажі головний персонаж бачить портрет красуні. Аж раптом зустрічає жінку з ананасом у торбинці – просто з цього портрета. Тим часом місто живе своїм життям. Прибирають вулиці. Іде транспорт. Фоном стають вітрини магазинів, затишні вулички, вечірні ліхтарі. Ось так буденно і відбувається диво, каже автор. Він, як зауважує О. Ігнатович, використовує прийом зворотної перспективи, знаний в іконописі. Жінка у творі ніби розходиться з часом. Тож невдовзі й герой – уже не пан свого часу.

Твір «Площа» **Сергія Степи** переносить нас у 1966-й. Хтось згадає про шістдесятництво, дисидентство, політ у космос. «Проте автор виділив зовсім інший маркер – чемпіонат світу з футболу, що відбувся в Англії, і події прив'язує до цілком буденного життя в провінційному містечку». Дитяча футбольна команда не може дочекатися цієї події. І площа стає своєрідною сценою. От з'являється дівчина Ганнуса. Вона погоджується на любовці з пацієнтом лікарні, котрий уже приготував для цієї справи з карбованці. «Здається, буття їй навіть не пропонувало загадок, вона жила у світі без таємниць: мати пила, і батько її по-звірячому бив». А потім автор сплітає долі ще й інших людей. Вуличні хлопчики підглядають за коханцями. Учитель дорікає колишній школярці. Рятує світ, як уміє. Все набуває шаленої швидкості. Аж поки «у містичній круговерті часопростору площа просто зникає». І «набирає символу батьківщини, яку в спогадах прив'язуєш до того ландшафту, котрого вже насправді немає».

Мар'яна НЕЙМЕТІ

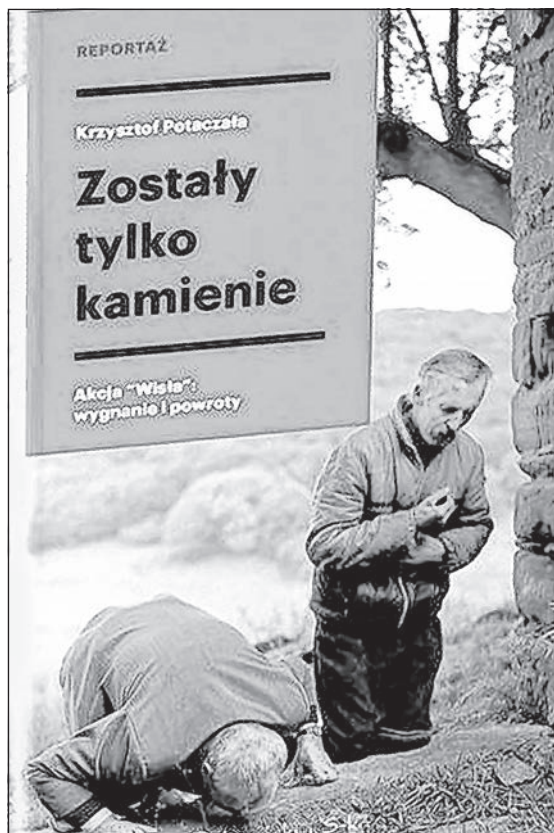
ЗАЛИШИЛОСЯ ТІЛЬКИ КАМІННЯ?

Krzysztof Potaczala. *Zostaly tylko kamienie*. Akcja «Wisla»: wygnanie i powroty. Warszawa, 2019, str. 335.

Операція «Вісла» – «ще не закритий розділ польської історії: болючий, дразливий невідгдний», – пише популярний в наші дні польський автор і журналіст Кшиштоф Потачала у своїй книжці «Залишилося тільки каміння». Необхідно уточнити, що цей розділ відноситься не лише до польської історії, але й до української, бо ж ідеться про кривду, яку скоїли нам наші польські сусіди після Другої світової війни. Невже не дає їм спокійно жити з цього приводу їхнє гірше сумління?

Автор робить зусилля, щоб відповісти на питання, чому автохтонне українське населення, яке споконвіку жило на своїй землі в кордонах польської держави, покарали збірною відповідальністю, назвали бандитами й прогнали з рідної землі. Чому після багатьох років на польському засланні, всупереч постійному страху, частина з них таки повернулася на рідну землю.

К. Потачала вказує на різні аспекти збройного українсько-польського конфлікту на Закарпатті. Він звертається до пам'яті свідків цього конфлікту – поляків і українців, які колись по-сусідськи жили на тій самій землі.

Вони розказують про своє нелегке життя після війни. У підсумках автор стверджує, що «жодна з розсварених сторін не мала чистих рук». Операція «Вісла» продовжується у пам'яті свідків і передається з покоління в покоління. Це ж бо «спільна пам'ять обидвох націй – сповнена недовір'ям, претензіями й упередженням до пробачення вини», – пише Потачала і відмічає, що «надія на поєднання є».

Така думка автора правильна. Треба виявити всю правду, пізнати та зрозуміти противника, а не нерозумно дотримуватись примітивного пропагандистського вчення шовіністів, що, мовляв, лише я маю рацію, а те, що твоє – все погане. Крім того, Потачала не був свідком операції «Вісла», а виріс у суспільстві, в якому панівною була пропаганда ненависти до всього

українського, а українця вважали ледве людиною; в якому засоби масової інформації виховували громадян у ненависті до України. Звідки я це знаю? – Бо я – жертва насильства, виріс на польському засланні та вчився в польських школах, тож добре пам'ятаю буремні післявоєнні роки в непривітному, сповненому шовінізму, суспільстві. Всупереч зусиллям польської школи, яничаром, одначе, не став.

Польському авторові, якому важко відмовити у спробі бути об'єктивним, нелегко зрозуміти своїх українських сусідів, хоч живе на нашій землі в Устриках Долішніх, а там, майже на пограниччі з Україною, польський шовінізм більший, як на заході цієї країни. Ця обставина, безперечно, має вплив на формування ставлення польського громадянина до українця, до України тощо.

Назва книжки «Залишилось тільки каміння», безперечно, правильна. По українцях, які тут жили від сивої давнини, залишилося тільки каміння. Загирання слідів українського життя-буття на Закерзонні продовжується. З мого рідного села Рудавка Яслиська, повіт Сянік, окрім каміння, не залишилось майже нічого. Навіть річка Яселка, кажуть відвідувачі, потічком стала. Сади і поля заросли лісом, а назву колишнього села змінили на «Багністе».

Правильно пише автор, що влада покарала тих, хто «писав кирилицею і клякав перед іконами». Це ж бо основні причини. Те, що люди помагали Українській Повстанській Армії – це вже другорядне. Коли б не було УПА, то етнічна чистка на Закерзонні, напевно, була б, бо в інтересі післявоєнної польської держави було знищити українську меншину в кордонах своєї країни. Безперечно, польські комуністи-шовіністи мали від кого повчитися – від своїх радянських покровителів. Перед ними політику аннігіляції жидівського населення здійснювали нацисти. Тепер польські переможці використали проти українців навіть той самий концтабір, у якому гітлерівці нищили жидів. Про Явожно йдеться.

Справі концентраційного табору Явожно, який наповнювали підозреними у співпраці з УПА українцями, Потачала присвятив окрему увагу. За мурами концтабору замкнули майже чотири тисячі запроторених, в тому й 21 учителя, 22 греко-католицьких і 5 православних священників та 822 жінки. 162 в'язнів загинуло від катувань, знущань, хворіб і важкої праці. Про жорстокість і садизм наглядачів у концтаборі, між іншим, так розповідає молода мати-українка, яка без жодної помочі народила там сина і просила про кусок якогось полотна, щоб сповити дитину: – «Якщо не маеш чим сповити дитини, то викинь її!» – злісно відповіла наглядачка-садистка. Тоді підозрювали кожного українця, тож кожного могли поселити в концтаборі. Йшлося про те, щоб арештувати всю інтелігенцію. Мого улюбленого вчителя Шведа (імени не пам'ятаю), у якого я почав був вчитися в с. Яселко під кінець війни, негайно арештувала польська міліція за те, що він – учитель, що вчив дітей в українській школі (!). У Сяноці його засудили до смертної кари, а щоб не сказав останнього слова, до рота йому насипали цементу. Його дружину і троє малих дітей згодом депортували в Україну. Я ніколи не зміг довідатися про їхню долю.

Пригадую, що під час операції «Вісла» пропаганда закликала, щоб так вимести з Закерзоння українців, «щоб українська нога там не залишилася». Слушно відмічає Потачала, що «влада не мала милосердя навіть до мішаних родин». До речі, українці – автохтони на своїх землях, були польськими

громадянами. Та коли б відмовились від рідної мови, релігії, культури; коли б покинули свої церкви і перейшли до польських костьолів – стали поляками, то депортації, всупереч звинуваченням у співпраці з УПА, напевно, не було б. У Польщі було чимало людей, які співпрацювали з польським підпіллям, їх карали, але не проганяли з-під рідних стріх.

У багатьох аспектах автор ніби співчуває українцям, та все ж таки, подібно як це роблять інші польські автори, применшує злочини своїх співвітчизників, а злочини українців перебільшує, напр.: «біля 140 тисяч потерпілих в операції «Вісла». Українські дослідники пишуть про «біля 150 тисяч». Автор зазначає, що «Вісла» для українців є раною, що ніколи не загоїться». До речі, операцію «Вісла» попередило добровільне переселення до України, що почалося ще 1944 року. Тому що охочих їхати до сталінських колгоспів в Україні було мало, 3-го вересня 1945 року три дивізії піхоти почали насильно переселяти людей в Україну. «Військо грабує худобу, збіжжя та все інше, – пише автор, - стріляє в невинних людей; вояки насилують, палять сільські хати. У відповідь УПА нападає на польські села, вбиває поляків, нищить залізничні рейки, дороги та мости й телефонічні лінії. Від вересня 1944 до червня 1946 р. до України переселено пів мільйона українців». Чи не вперше польський автор стверджує, що «тих, хто не виїхав на Схід, влада планувала депортувати на Захід – дев'ять місяців перед убивством віцеміністра оборони ген. Кароля Сверчевського. З того виходить, що смерть Сверчевського не була причиною операції «Вісла», але стала поштовхом до неї. Ще 10 вересня 1946 р. генерал Ян Раткевіч – командир операційної групи «Жешуф» - рекомендував депортувати українців Закарпаття на польські понімецькі землі. Для влади, – пише Потачала, «українець – це те саме, що бандерівець, а бандерівець – бандит».

Справі боротьби польського війська з УПА, особливо 1947 року, автор відводить чимало місця і робить це досить удамо, хоч йому важко сказати, що коли б над українцями не було насильства польських банд, війська та збройних формувань польського підпілля, то й не було б потреби боротися з УПА. Українська Повстанська Армія – одинокий оборонець українців Закарпаття. Її завданням не було вбивати поляків, але наші партизани мстилися за заподіяні українцям кривди, за насильство над ними. Пригадую, як через наше село до Яселка йшло кільканадцять польських вояків-пограничників у самій близькі, бо по дорозі попали в засідку УПА. Бандерівці роззброїли їх, роздягнули, бо зброя і одяг були їм потрібні, але відпустили, не вбивали. Коли ж польські жовніри почали вбивати зловлених партизанів, ті почали робити те саме.

К. Потачала наводить такий фрагмент зі статті іншого польського автора Анджея Ольшанського Конфлікт польсько-український 1943-1947: «До кінця українська партизанка зберігала подивугідну детермінацію – дезертирство було в малій кількості, а в полон майже не здавалися, навіть у безвихідних обставинах (більшість полонених, яких схопили поляки, – це стрільці ранені або схоплені несподівано), зате самовбивство, не лише офіцерів, було загальним явищем. Хоч по-різному можна оцінювати причини такого стану, – треба віддати належне, що бандерівці були безжалісні не лише у відношенні до інших, але й до самих себе». З такою оцінкою, видно, погоджується і автор рецензованої книжки. «Коли після операції «Вісла» в поукраїнських

селах Закерзоння не залишилось ні людей, ні звірят, зовсім завмерло життя, але залишились відчутні хоч непомітні голим оком сліди присутності українських партизанів», – твердить Потачала. На його думку, «бандерівці вміли добре будувати сховища. Можна сміло сказати, що були в тому майстрами. Навіть багато років після «Вісли» чимало бункрів не виявлено. Залишились таємницею, яку знали ті, що зберегли життя, або взяли її з собою до гробу».

Про звірства польського війська над українським населенням варто прочитати в цій книжці розділ «Йшли, а за ними смерть». Особливо бажано, щоб прочитали його наші польські сусіди, бо це допоможе їм пізнати правду та звільнитися від українофобії, якою живе чимало з них. Завадка Мрохівська є прикладом звиродіння частини відділів польського війська, – пише автор. На жаль, не одиноким прикладом. Здоровий глузд підказує, що нашим народам потрібне примирення і співпраця, а не ворогування, до якого штовхає нас агресивна Росія.

У розділі «Кров і сльози» автор пише про вшановування пам'ятниками поляків – жертв нападів УПА на містечко Балигород. Коли б не інтервенція греко-католицького священника, стверджує польський свідок події, загинуло б більше поляків. Згодом інший священник заохочував українців вбивати поляків. Свідок не пам'ятає прізвищ священнослужителів. На думку автора, ще німці переконали частину українців, що поляки – їхні найбільші вороги; запрошували до української поліції, до таборової служби тощо. Не згадує, однак, про польську поліцію на послугах нацистів. Свідок розповідає, де, коли та скільки вбито поляків, які не залишились у довгу і 3 березня 1945 року напали на українське село Павлокома, в якому вбили «від 150 до 366 осіб». Військо пацифікувало Павлокому тричі. Шкода, що замість оправдовувати різну невинних людей в Павлокомі та применшувати число жертв злочину, Потачала не наводить українських джерел про цей злочин. Чому не наводить жодного прикладу захисту українських жертв польського насильства з боку польських священнослужителів? – Не наводить таких прикладів, бо їх не було. Відносно українців польські священники були тої самої думки, що й комуністичні чи антикомуністичні злочинці, бо вони стали спадкоємцями української власності на Закерзонні.

У половині 1945 р. «українські партизани» контролювали більшість сіл у Бескидах. Чимало бойків, лемків і русинів поповнило ряди УПА, – стверджує автор. Це правда. З того робимо два основні висновки: по-перше, УПА боролась за волю України і була одиноким оборонцем українського населення на Закерзонні від насильства польського війська, органів безпеки та польських цивільних банд, які тероризували, грабували наші села та знущалися над людьми; по-друге, «бойки, лемки, русини» – це ті самі українці, яких польська влада ще тепер хоче порізнити та підтримує шкідливу москофільську думку про лемків як окремого від українців народу. Чи справді українці так себе називали? – Називали. А чи автор забув про те, що тоді навіть заборонялася назва українець? Пригадую, що на питання польського жовніра – хто ми такі, батько відповів «лемки», бо знав, що як скаже «українці», може дістати кулаком у лице або чимсь іншим по плечах. А що ж до «русинів», то це наша історична назва, що зберігалась на окраїнах Київської Русі аж досі.

Автор пише, що «Інститут Національної Пам'яті опрацював книгу справедливих українців, які рятували польських сусідів від екстермінації УПА»,

мовляв, УПА карала людей за рятування поляків. Безперечно, були випадки, що українці рятували своїх польських сусідів або польські сусіди рятували українців перед екстермінацією озброєних польських банд. Це взаємний прояв людського співчуття і допомоги. Те, що польська влада карала поляків за рятування українців, автор не згадує. А може, одного дня, коли вже зовсім не буде свідків польсько-українського конфлікту, і таку книгу створять. Автор пише, що 1947 року деякі поляки захищали українців, але не боялися про своє життя. Що ж, і таке бувало.

Кшиштоф Потачала зазначає, що Ян Герард – командир 34 полку піхоти, який 1946 року проганяв українців до України та боровся з українською партизанкою, у своїй повісті сфальшував історію і поглибив польсько-українську прірву. До речі, таких авторів, як Герард і Прус, що паплюжили все українське, в Польщі видавали кількасоттисячними накладами. Їхні твори стали обов'язковою лектурою у школах. На таких «шедеврах» ненависти, як «Заграви в Бескидах», виховувалися і продовжують виховуватися польські покоління. Автор нагадує, між іншим, про те, як польське військо нищило церкву в с. Беньова, як у селі Затварниця жовніри облили церкву бензином і підпалили її, а село також спалили. Селяни ховалися по лісах. На сторінках книжки Потачала деякі свідки насильства розповідають про жорстокість польського війська, напр.: про звірства війська в с. Завадка Морохівська. Були випадки, коли військо домовлялося з УПА про те, щоб противники не вбивали цивільного населення.

Чимало місця автор присвячує депортації українців на польське заслання, про те, як військо «дбало» про добро депортованих, про «прихильність і турботу» місцевих поляків на засланні до українців і краще життя на засланні. Автор цієї статті добре пам'ятає «опіку» війська, яке супроводжувало «бандитів» у дорозі на Захід у вагонах для худоби з Команчі до Кошаліна. Ця «опіка» - це вже частина офіційної пропаганди, якої автор не міг був позбутися. На той час Польща отримувала від США кукурудзу для коней – т. зв. «кінський зуб», з якої варили суп і роздавали людям, щоб не померли з голоду в дорозі.

Завданням операції «Вісла» було не лише очистити Закерзоння від українців і знищити сотні УПА що воювали на Закерзонні, але й створити для депортованих такі умови життя на засланні, щоб вони якнайшвидше полонізувалися у польському оточенні. Така політика – це етноцид, якщо не геноцид.

Окреме місце К. Потачала присвятив незavidному життю українців на засланні. Там вони «трималися свого нігтями, але в обличчі наявних ворожих обставин залишилися безпомічні. Їм залишилися спомини і обіцянки, що не дадуться переробити на поляків». «Забрали нам наші святині, відірвали від рідної землі, але ніхто не міг відібрати нам того, що в голові і серці», – зізнаються жертви заслання.

Як відомо, депортовані українці домагалися дозволу повернутися із заслання на рідні землі. Влада не дозволяла, але все ж таки незаконно і законно частина з них таки повернулася в гори або над Сян. Автор наводить думки втікачів про рідний поріг і місцевих поляків про незavidні умови життя поворотців, яких тут не чекали, не хотіли і не любили польські поселенці. До речі, автор, обмежує свої спостереження, в основному, лише до колишніх Сяніцького і Лиського повітів. Слова «Закерзоння» навіть не зустрічаємо в

його творі. Не з усіма думками персонажів (поляків і українців) можна погодитись, проте книжка залишає враження, що автор хотів знайти золоту середину в польсько-українських відносинах, і це йому переважно вдалося. Свій твір підсумовує такими словами: ... українець «мусив залишити батьківщину і на далеких Повернених землях забути про своє коріння – очевидно, з допомогою великих зусиль польських служб безпеки. Вони ж бо хотіли випрати українські мозки з пам'яті про минуле, зогидити їм УПА і сформувати нових громадян за своїм зразком. Хтось такий, як українець, не мав існувати в Польщі; нову, післявоєнну Польщу намітили як гомогенну, зліплена з одної польської глини. Одначе, українці, – принаймні переважна більшість, не дозволили переробити себе на безвольну масу. Не дозволили відібрати собі право на рідну мову, культуру, релігію та власну ідентичність».

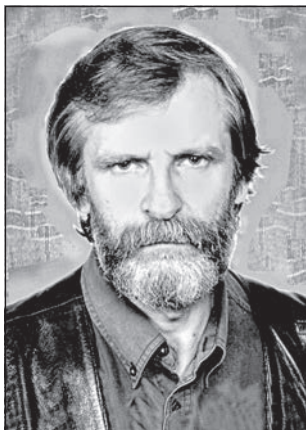
Заголовок книжки Потачали підказує думку, що на Закарпатті по українцях залишилось тільки каміння. Автор це бачить голим оком і йому так можна думати, одначе, як українець, який пам'ятає день, коли з батьками їхав під конвоем сердитих польських жовнірів спершу на Схід, а згодом на Захід, який пам'ятає розпуку батьків, мамині сльози, мені важко погодитись із такою думкою. Наші батьки не покидали охоче своєї землі, нехай бідної, але своєї, – з думкою про кращий хліб на чужині, про краще життя на чужих просторах, не зрадили її та не на все прощалися з нею, зі своїм порогом і своєю стріхою. Вони думали, що таки колись повернуться на своє.

Ще малим хлопчиною я спостерігав за важкою працею батьків і думав про те, скільки їхнього поту і поту наших предків прийняли ті загопи, на яких вони сіяли овес і жито, садили бараболю та інше. Їхня земля – частинка їхнього життя. Вони не жаліли своєї праці на ріллі, своїх м'язів і своїх мозолів; вчили нас – своїх дітей – шанувати плоди своєї землі і своєї праці, – берегти як щось дороге і святе хліб, пахучий хліб, який випікали наші дбайливі матері; навчали пошани до батьків, до старших віком людей, вчили любити традиції батьків, любови до рідної Церкви, до Бога та чесного життя. У цій землі залишились і піт, і сльози, і горе наших батьків, дідів і прадідів – наших незчисленних поколінь. На рідних землях залишились тлінні останки наших предків, які спочивають тепер на часто сплюндрованих цвинтарях Лемківщини, Посяння і Підляшшя та Холмщини. На могилах наших предків залишились трираменні хрести й пам'ятники з написами кирилицею, що турбують спокій примітивних українофобів. Саме тому вони їх нищать, зтирають сліди українського життя. Нищить їх також час, бо ніщо не вічне, бо не все є кому подбати про відновлення сакральних об'єктів. Через деякі цвинтарі нові поселенці прокладають дороги і навіть не залишають слідів від них – бо тут уже Польща. Цього ніхто не заперече, але це таки наша земля – у ній спочивають тлінні останки наших людей, які скроплювали цю землю своїм потом і своїми сльозами через довгі віки. Як відвідуєш цю землю, нащадку, – зупинись: помолись над могилами своїх предків, прислухайся уважно до рідної природи. Напевно, почувеш і зрозумієш те, чого не бачить і не може зрозуміти чужинець.

Рецензовану книжку доповнює бібліографія лише польською мовою. Автор обминув публікації українською. На жаль, не названо тиражу книжки, тож можна здогадуватись, що він доволі низький. Книжка заслуговує на те, щоб її прочитало якнайбільше і поляків, і українців.

Микола ДУПЛЯК

МИСТЕЦТВО

Прокіп КОЛІСНИК

СПІВУЧИЙ ЖИВОПИС

Олесь Соловей «Сонячна повінь»
живопис

Є ще в Україні і образотворче мистецтво. Зокрема камерний живопис (або, як ще його прийнято академічно означувати: «станковий»). Варто звернути увагу на ці два терміни, адже мова ніби про одне і те ж, але це не зовсім так. Позаяк один термін акцентує на психологічно-духовному підтексті твору (його «камерність», тобто щось внутрішнє, інтимне, аж сакраментальне, а інший вказує на технічну характеристику роботи (від – «станок», «на станку»). Твір, який в процесі виготовлення частіше всього стоїть на станку, прийнято називати «станковий». До речі, такий станок у професійній термінології ще називається мольберт. Але чомусь твори, які на ньому стоять в процесі роботи, не називають «мольбертні». А ще до того, такі твори можна було б називати: «переносні», тому що їх можна легко переносити, на відміну від зображень, які зроблені на стіні; або ж «рукотворні», оскільки вони зроблені руками... (ще такі твори називають щось ніби як «підвішані» (сл. – *závesné*), що також вказує на технічний, а не сутнісний аспект. Між тим, мова йде про звичайні картини, намальовані, як правило, на прямокутних полотнах і розміщених на стіні. Проте, тема термінів в українському образотворчому мистецтвознавстві хоч і дотична до даної теми, адже мова про живопис (або ж про «малярство», якщо комусь заманеться...), все ж – інша тема, а тому не будемо на ній зупинятися.

Однак, слід зауважити, що коли йдеться саме про твори живопису, які зроблені на полотнах відносно невеликих розмірів, навіть якщо вони і стояли на станку (мольберті), під час роботи над ними, правильніше називати: «камерні». Принаймні, треба намагатися побачити у них камерність, сентиментальність і навіть інтимність за умови, що і сам автор твору мав на увазі саме таку наповненість, а не тільки технічні чи інші характеристики, які, наприклад, більш властиві так званому монументальному чи декоративному живопису.

Є ще в Україні і український камерний живопис. Попри бурхливий розвиток так званого «контемпорарі арт» – різних концептуальних виявів у вигляді мультимедіальних комбінацій... та у вигляді *стріт-арту*, що, до певної міри, є альтернативою до т. зв. монументального мистецтва, так властивого мистецтву тоталітарних режимів, є ще і такий (нормальний) – камерний живопис. На перший погляд, класичний, і технічно і жанрово, такий що

вже можна було бачити в різних проявах у різних митців різних народів, але він кожного разу – інакший, тому що такий живопис – сповідальний, тому він завше інакший, тому що для кожного живописця він оригінальний і унікальний, навіть якщо візуальні, формальні форми можуть бути такими, що вже проявлялися у творчості митців інших часів і народів. (Як, скажімо, імпресіонізм, що почавши свій шлях з центрально-західної Європи, швидко став мовою багатьох митців інших регіонів).

Під терміном «камерний» живопис треба розуміти такий валерний живопис: що не надимається, не пнеться, не тхне зайвим ексгібіціонізмом і вульгаризмом... такий, що для самого автора є як сповідь, а для глядача – як причастя. Такий, в якому колір про щось, розкажує – співає, а не тільки щось зображує. І справа не тільки у мотиві, не тільки в тематиці – справа в еманациї. От-як у творах **Олеся Солов'я**, які можна було побачити на його персональній виставці під назвою **Олесь Соловей «Сонячна повінь»**, живопис. Виставка експонувалася у Національному музеї літератури України у Києві наприкінці 2019 р. (19.11 – 4.12). Співорганізаторами виставки були НСХУ, НАОМА (Національна спілка художників України, Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури).

На цьому місці, як правило, треба додати бодай коротку інформацію про митця. І це не зашкодило б. Проте, у короткій журнальній статі і так неможливо все достеменно подати, а коротку інформацію в наш час можна прочитати і у Вікіпедії. Тож читач при бажанні може глянути у всесвітнє павутиння та з'ясувати якісь дані із життя художника. Але притім треба мати на увазі, що йдеться не про життєві перипетії митця, але лише про його живописні твори.

Також необхідно звернути увагу на те, що, окрім всіх звань та посад митця, творчість майстра ознаменувалася ще й тим, що він був безпосереднім учасником мистецького проекту «Поташня – чарунка Поділля». Проект відомий, окрім іншого, якраз тим що результатом творчості учасників пленерів, організованих в рамках цього проекту, завжди (на протязі 10 років) були – *камерні живописні твори*. В даному випадку на це варто звернути увагу ще й тому, що основний фах згаданого майстра - художник-монументаліст. Для давніх майстрів було нормальним явищем, якщо людина була художником, вона мусила володіти широким діапазоном технік і працювати у різних жанрах. Але в наш час, при наявності такої фахової диференціації, час від час про це доводиться згадувати, щоб ще раз збагнути специфіку саме такого образотворчого прояву; щоб ще раз подумати над тим, що, власне, є – камерний живопис? І хоч є конкретна спеціалізація (художник-станковіст), на практиці межі спеціалізації розширені і взаємопроникненні, а технічно мішані і дуже часто те, що можна означити як «камерний живопис», роблять художники з різною кваліфікацією (навіть скульптори та графіки...). Це ще раз свідчить про те, що те, що називаємо «камерний живопис» – це не тільки і не стільки фах, не тільки вузька спеціалізація чи технічна характеристика, але такий стан митця, коли без огляду на його фахову спеціалізацію в нього виникає бажання виразити свої почуття фарбами на полотні, мовою кольорів, керуючись лише власними, внутрішніми відчуттями, а не пропагуючи і не ілюструючи чийось. В який саме момент звичайна фарба, з туби покладена на полотно, перетворюється у *колір* – це таємниця з таємниць.

Однозначну відповідь на це питання годі шукати у наукових чи популярних статтях. Рецепту немає, але є твори.

В історії мистецтва є приклади, так би мовити, класичних камерних живописців, особливо це стосується імпресіоністів (вплив імпресіонізму прослідковується і на даній виставці). Але є й чимало прикладів творчості таких художників, які, окрім своїх монументальних, графічних чи скульптурних робіт, робили і камерні живописні твори. До таких належить і творчість Олесья Солов'я. Для глибшого розуміння таких творів варто усвідомити їх специфіку, точніше специфіку психологічного стану художника, адже такі твори, як правило, не робляться на замовлення (на відміну від творів монументальної пропаганди та ілюстрацій). Такі твори виникають із потреби сповіди та причастя і навпаки. Та не треба плутати, а такі крайнощі бувають у розмовах на тему камерного живопису, коли зображення, які хоч і намальовані класично, ліпше чи гірше, олійними фарбами на полотні, з наявною ілюзією реальної дійсності, також називають «станковим живописом», хоча їх можна скоріше означити як «сувенірні», «декоративні» чи «вуличні»... аніж камерні.

Олесь Соловей - один із тих, хто твердо стоячи на класичних принципах світового та національного живопису, у своїх творах пропонує глядачеві такий візуальний ряд, який навіває невловимий світ переживань і відчуттів, що у наш вік цинізму і віртуальної ірреальності відносять глядача, бодай на мить, у райський сад спокою і душевної рівноваги. (Можливо, аж надто спокійні, аж сухі твори заманюють глядача постояти та помедитувати перед, здавалось би, звичайним краєвидом, без видимих ознак цивілізації, без бурхливих чи драматичних світлових ефектів... все напрочуд спокійне... так ніби нема довкола революцій, катаклізмів зовнішніх та внутрішніх... Але навіть не підготовлений глядач знає, що вони є. Можливо, якраз і тому глядачеві, час від часу варто заспокоїтися... Здається, лише єдиний твір на виставці ламає загальну видиму ідилію спокою. Це твір під назвою «**Тихий плин часу**», 2019. Твір хоч і зображує спокійний, засніжений краєвид із замріяними деревами та спокійним плесом річки на дальньому плані, що навіть у своїй назві має слово «тихий...», все ж – «не тихий...», про це свідчить зображене звичайне дерев'яне колесо від воза на передньому плані, бо ж колесо – поломане. В ідилії гармонії та краси, від якої віє спокоєм та тишею – щось таки та не те, зіпсоване, деформоване... Як забутий артефакт загубленої цивілізації.

Твір живопису не дає відповіді, що і чому не так, а тим паче не є рецептом, що і як відремонтувати... твір живопису – камерного живопису – пропонує задуматись... Нехай кожен сам собі і в собі знаходить відповідь. (Але треба мати на увазі, що це не той випадок, коли художник показує глядачеві кілька абстрактних кольорових плям, мовляв – «думай, що хочеш». В даному випадку перед глядачем зображений зрозумілий, ясно видимий, конкретний об'єкт і саме через сув'язь мотиву і кольору живописець показує глядачеві те, на чим варто задуматись.

Нині, ніде правди діти, технічні засоби розширюють і діапазон виражальних можливостей. Аж так, що виникає запитання, нащо зображувати щось засобами класичного живопису (полотно, фарби, пензлі...), якщо це можна зробити, використовуючи сучасну техніку (фото, ПК, друк...)?

Як не дивно, але у вік візуального цунамі, що валиться на нас щоденно звідусіль, є ще люди, які творять камерний живопис, зупиняють глядача, пропонують йому щось константне, у швидкоплинному та надто динамічному світі – і є люди, які здатні зупинитися перед таким твором. І не варто все зводити лише до терапії. Певне, є щось у тому, що називаємо – камерний живопис. Ну, а для того, щоб у цьому переконалися, треба творити і сприймати, принаймні ходити на виставки таких творів.

(Наразі ще пригадаємо, що твори Олеся Солов'я вже були репродуковані на сторінках часопису «Дукля». Майстер наполегливо продовжує свою роботу, тож є нагода знову побачити його нові твори і привітати майстра з творчим етапом, а також і з життєвим ювілеєм, з першим 50-літтям. – Вітаємо!)

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

VÚB Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На обкладинці журналу твори Олеся Солов'я

На 1-ій сторінці обкладинки: **Тихий плин часу**. 2019, полотно, олія, 100x100 см.; на 2-ій сторінці обкладинки: **Славсько. Осінній ранок**. 2017, полотно, олія, 100x100 см; на 3-ій сторінці обкладинки: **Художник на пленері. Бойківщина**. 2017, полотно, олія, 70x50 см; на 4-ій сторінці обкладинки: **Сонячна повинь**. 2019, полотно, олія, 100x100 см.

Ціна 0,66 €

Індекс EV 5881/20

ISSN 0419-8131

